

De Invloed van Opvoeding en Persoonlijkheidseigenschappen op
Vriendschappelijke en Romantische Relaties bij Jongeren met een Visuele
Beperking

*“Walking with a good friend in the dark
is better than walking alone in the light”*

(Hellen Keller)

Lienke N. Hartog

2025728

Augustus 2015

Begeleider: dr. S. Kef

2° beoordelaar: dr. J.C. de Schipper

Master Orthopedagogiek

Vrije Universiteit Amsterdam

Voorwoord

Gedurende mijn bachelor Pedagogische Wetenschappen is mijn affiniteit met de gehandicaptenzorg sterk toegenomen. Tijdens mijn master Orthopedagogiek was ik op zoek naar meer verdieping in de gehandicaptenzorg in het algemeen en de zintuiglijke beperking in het bijzonder. Ik was dan ook zeer enthousiast en verheugd dat ik mijn masterscriptie bij dr. Sabina Kef mocht uitvoeren. Dit was voor mij de uitgelezen kans om mijn kennis omtrent de doelgroep kinderen en jongeren met een visuele beperking te verbreden. Het uitvoeren van mijn masterscriptie heb ik ervaren als een leuk, uitdagend en vooral leerzaam proces op verschillende gebieden. Zo heb ik mijn kennis en vaardigheden op statistisch en methodologisch gebied kunnen vergroten. Daarnaast is mijn kennis omtrent de zorgmogelijkheden en psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking toegenomen en heb ik mijn visie op dit gebied verder kunnen ontwikkelen. Ook was het uitvoeren van de masterscriptie een leerzaam en confronterend proces op persoonlijk vlak. De wijze waarop ik mijn scriptie heb uitgevoerd, weerspiegelt dan ook de persoon die ik ben en de wijze waarop ik moeilijkheden en uitdagingen aanpak.

Langs deze weg wil ik graag verschillende personen bedanken voor hun hulp, kennis, inspiratie en steun die ervoor hebben gezorgd dat ik tot dit eindresultaat ben gekomen. Allereerst wil ik mijn begeleidster dr. Sabina Kef bedanken voor haar begeleiding, inspiratie, kennis en expertise. De begeleidende gesprekken en ontvangen feedback hebben mij geholpen om tot inzichten te komen op zowel persoonlijk, professioneel als studie gerelateerd gebied. Ik heb de begeleiding met Sabina Kef als plezierig en leerzaam ervaren. Dit heeft het mogelijk gemaakt om mijn scriptie met succes uit te voeren. Daarnaast wil ik mijn vrienden en familie bedanken voor hun steun, begrip en hulp tijdens het schrijven van mijn these, wat het schrijven van mijn masterscriptie zeker heeft bevorderd. Ten slotte wil ik mijn vriend, Michiel, bedanken. Door zijn steun, positieve en motiverende woorden, hulp, begrip en vooral geduld was het mogelijk om met plezier aan mijn scriptie te blijven werken en alle tijd te nemen die ik nodig had om mijn scriptie tot een goed eindresultaat te brengen.

Inhoudsopgave	Bladzijde
Abstract – NL	3
Abstract – EN	4
1. Inleiding	5
2. Theoretisch kader	7
- Adolescentie en jongvolwassenheid	7
- Vriendschappen en romantische relaties	7
- Opvoeding, vriendschappen en romantische relaties	12
- Persoonlijkheid, vriendschappen en romantische relaties	16
- Persoonlijkheid, opvoeding en vriendschappelijke en romantische relaties	18
3. Probleemstelling, onderzoeksvragen en hypothesen	20
- Probleemstelling en onderzoeksvragen	20
- Hypothesen per onderzoeksvraag	22
4. Methode	26
- Achtergrond informatie	26
- Onderzoeksgroep	27
- Procedure	30
- Meetinstrumenten	31
- Analyses	34
- Power analyse	35
5. Resultaten	37
- Preliminair analyses	37
- Onderzoeksvraag 1	39
- Onderzoeksvraag 2	49
- Onderzoeksvraag 3	52
- Onderzoeksvraag 4	68
6. Conclusie en discussie	70
- Conclusie onderzoeksbevindingen	70
- Sterke punten en beperkingen huidige onderzoek	84
- Implicaties	87
7. Literatuurlijst	90

Abstract - NL

Achtergrond: Het doel van de huidige studie was te onderzoeken welke rol opvoeding, persoonlijkheidseigenschappen, geslacht, mate van afhankelijkheid en acceptatie van de beperking spelen in de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties bij jongeren met een visuele beperking. **Method:** De onderzoeksgroep bestond uit 96 respondenten met een visuele beperking, welke zowel tijdens de adolescentie (leeftijd 14 – 21 jaar) als de jongvolwassenheid (leeftijd 29 – 39 jaar) aan het onderzoek hebben deelgenomen. Met behulp van een interview hebben de jongeren vragen beantwoord over onder meer de opvoedingssituatie, individuele eigenschappen en kenmerken gerelateerd aan de visuele beperking. **Resultaten:** De resultaten wezen uit dat voornamelijk de combinatie van verschillende factoren (o.a. de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en acceptatie van de beperking) de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid kon voorspellen. De precieze combinatie van de voorspellende factoren was afhankelijk van het meetmoment en de afhankelijke variabelen (c.q. aantal vrienden en welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid) en verschilde per meetmoment en afhankelijke variabele. Hierbij bleek met name de mate van het ervaren van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid te kunnen worden voorspeld door de combinatie van de opvoedingsbeleving (o.a. responsiviteit en autonomie stimuleren) en persoonlijkheidseigenschappen (o.a. vriendelijkheid, emotionele stabiliteit en extravertie). **Conclusie:** Concluderend kan gesteld worden dat er een relatie is tussen de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, kenmerken van de beperking en de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Daarentegen kon de huidige studie in beperkte mate een causaal verband tussen deze verschillende factoren vaststellen. Toekomstig longitudinaal onderzoek is vereist om de oorzaak-gevolg relaties nader te onderzoeken.

Abstract - EN

Background: The aim of the present study was to investigate the role of maternal parenting, personality traits, gender, degree of dependence, and acceptance of the impairment on the quantity and quality of friendships and romantic relationships of young people with a visual impairment. **Method:** The research sample consisted of 96 respondents with a visual impairment, which both participated in the study during the adolescence (age 14 – 21 years) and young adulthood (age 29 – 39 years). Through a interview the respondents have answered questions about parenting, individual characteristics and characteristics related to the visual impairment. **Results:** The results showed that, in particular, the combination of various factors (including maternal parenting, personality traits, and acceptance of the impairment) could predict the quantity and quality of friendships and romantic relationships during adolescence and young adulthood. The exact combination of predictive factors was dependent on the measurement time and the dependent variables (number of friends and well-being during adolescence and young adulthood) and differed for the time of measurement and the dependent variable. It appeared, in particular, that the degree of the experience of well-being concerning friends during adolescence and young adulthood could be predicted by the combination of the maternal parenting (including responsiveness and stimulate autonomy) and personality traits (such as agreeableness, emotional stability and extraversion). **Conclusion:** It has been found that there is an interrelationship between the parenting characteristics, personality traits, characteristics of the impairment, and the friendships and romantic relationships during the adolescence and young adulthood. The current research could not reveal causality between the various factors. Future longitudinal research is needed to investigate the cause-effect relations.

1. Inleiding

De mens is van nature een sociaal wezen. Het aangaan van interacties en relaties met anderen vormt de basis voor het menselijke bewustzijn, gedachtes en activiteiten en bepaalt de essentie van wie we zijn (Anderson & Beauchamp, 2012; Flynn, 2008). Positieve vriendschappelijke en romantische relaties met anderen zijn dan ook essentieel van belang om een identiteit en positief zelfbeeld te kunnen ontwikkelen en een hoge mate van zelfwaardering, welzijn en adequate adaptatie te ervaren (e.g., Berk, 2009; Segrin & Taylor, 2007; Thoits, 2013). Bovendien fungeren ondersteunende sociale relaties met familieleden, collega's, vrienden en romantische partner als steunbron om de stress uit het dagelijks leven te kunnen hanteren. Hiertoe behoort ook het omgaan met de stresserende factoren die de adolescentie en jongvolwassenheid in combinatie met een beperking met zich mee kunnen brengen (e.g., Allen, Ciambone, & Welch, 2000; Feldman, 2007). Daarentegen kan het ontbreken van sociale relaties met anderen resulteren in sociale isolatie, verminderde zelfwaardering, een toename van psychologische verontrusting, eenzaamheid en mentale gezondheidsproblemen (e.g., Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006; Segrin & Taylor, 2007). Hierbij gaat het zowel om het aantal sociale relaties waarover men beschikt als de duur en de tevredenheid van de ervaren steun van de vriendschappelijke en romantische relaties.

Met name tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid neemt het aantal relaties met anderen buiten het gezinsleven toe (Giordano, 2003; Ladd, 2005). Hieronder valt ondermeer het aangaan en onderhouden van hechte vriendschappen en romantische relaties. Onderzoek wijst uit dat verschillende omgevings-, gezins- en individuele kenmerken van invloed kunnen zijn op het aangaan en onderhouden van sociale relaties, zoals vriendschappen en een romantische partner (Asendorpf & Wilpers, 1998; Conger, Cui, Bryant, & Elder, 2000; Giordano, 2003). Zo ook het hebben van een visuele beperking, wat kan leiden tot barrières in het ondernemen van sociale interacties met anderen. Hierbij kan gedacht worden aan het in beperkte mate kunnen leren door middel van observatie en imitatie, beperkingen in de non-verbale communicatie en een verminderde mobiliteit (e.g., Kalksma, 2005; Kef, 2006; Kekelis, 1992; Tuttle & Tuttle, 2004; Warren, 1994). Tevens kunnen jongeren met een visuele beperking spanningen, vooroordelen en een hoge mate van inspanning en energiebelasting in het contact met leeftijdsgenoten ervaren en zich afhankelijk van

leeftijdsgenoten voelen. Uit onderzoek komt dan ook naar voren dat jongeren met een visuele beperking, in vergelijking met hun ziende leeftijdsgenoten, veelal over minder hechte vriendschappen beschikken, een kleiner sociaal netwerk hebben, minder activiteiten met leeftijdsgenoten ondernemen, zich minder sociaal aanvaard en gesteund voelen en over verminderde sociale vaardigheden beschikken (e.g., Kef, 2006; Kekelis, 1992; Piquart & Pfeiffer, 2011; Tuttle & Tuttle, 2004; Warren, 1994).

Uit bovengenoemde onderzoeken is gebleken dat jongeren met een visuele beperking obstakels kunnen ervaren in het aangaan van vriendschappelijke en romantische relaties. Daarnaast wijst onderzoek uit dat het ontbreken van sociale ondersteunende relaties een negatieve invloed kan uitoefenen op de psychosociale ontwikkeling en levenskwaliteit van jongeren. Het is dus belangrijk dat jongeren met een visuele beperking, net als jongeren zonder een visuele beperking, ondersteunende vriendschappelijke en romantische relaties kunnen aangaan en onderhouden om de ontwikkeling van de jongere te stimuleren. Hierbij is het van belang dat er adequate zorg aan jongeren met een visuele beperking wordt geboden welke hinder ondervinden in het vormen van ondersteunende sociale relaties, opdat ook deze groep jongeren zich zo optimaal mogelijk kan ontwikkelen op psychosociaal gebied. Alvorens bepaald kan worden op welke wijze deze zorg ingevuld dient te worden, is het eerst noodzakelijk om te onderzoeken welke factoren van invloed zijn op het vormen van vriendschappelijke en romantische relaties bij jongeren met een visuele beperking.

Hoewel hier al eerder onderzoek naar is gedaan, beperken bestaande onderzoeken zich vaak tot enkele losse concepten vastgesteld op één meetmoment in de tijd. Terwijl juist het in verband brengen van verscheidene concepten en het gebruik maken van meerdere meetmomenten in de tijd juiste relaties kunnen aantonen. Daarom zal er in de huidige studie gebruikt gemaakt worden van meerdere meetmoment, waarbij de groep respondenten met een visuele beperking op twee momenten in de tijd zijn gemeten, namelijk de adolescentie en jongvolwassenheid. Het doel van de huidige studie was te onderzoeken welke rol opvoeding en de individuele eigenschappen van de persoon met een visuele beperking (o.a. geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit, acceptatie van de beperking en persoonlijkheidseigenschappen) spelen in het beschikken over en de kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

2. Theoretisch kader

Adolescentie en jongvolwassenheid

De adolescentie is een periode tussen de kindertijd en jongvolwassenheid, welke wordt gekenmerkt door ingrijpende lichamelijke, cognitieve en sociale veranderingen (Slot & Van Aken, 2010). Deze veranderingen zullen normaliter plaatsvinden tussen de 11 en 23 jaar (Stortelder & Ploegmakers-Burg, 2008). In deze periode staat de fysieke rijping, de psychoseksuele ontwikkeling, het experimenteren met diverse keuzemogelijkheden, het aangaan van verplichtingen bij het innemen van een maatschappelijke positie, levensovertuigingen en persoonlijke relaties en het losmaken van de ouders centraal (Slot & van Aken, 2010; Stortelder & Ploegmakers-Burg, 2008). Tijdens de adolescentie zijn leeftijdsgenoten niet enkel meer speel- of werkmaatjes, maar worden er ook intieme relaties aangegaan als een vriend die je kunt vertrouwen of een romantische partner (Ladd, 2005). Na de adolescentie volgt de jongvolwassenheid, welke rond het 20^e levensjaar start. De jongvolwassenheid duurt ongeveer tot het 40^e levensjaar en zal worden afgerond als de volwassenheid begint (Feldman, 2007). De jongvolwassenheid wordt gekenmerkt door een toegenomen verantwoordelijkheid en grotere onafhankelijkheid op sociaal, emotioneel en financieel gebied en het nemen van belangrijke levenskeuzes (Feldman, 2007; Skowron, Stanley, & Shapiro, 2009). Het vinden van een romantische partner en het onderhouden van hechte vriendschappen speelt een belangrijke rol tijdens de jongvolwassenheid.

Vriendschappen en romantische relaties

Vriendschappen kunnen worden omschreven als vrijwillige affectieve hechte relaties tussen twee of meer personen die tijdens sociale situaties graag bij elkaar willen zijn (Brown, Feiring, & Furman, 1999; Giordano, 2003; Ladd, 2005). Romantische relaties daarentegen worden gekenmerkt door een hoge mate van intimiteit, verzorging, romantiek en seksuele aantrekkingskracht. Deze kenmerken onderscheiden romantische relaties van andere hechte relaties als vriendschappen (Brown et al., 1999). Volgens de ontwikkelingsbenadering wordt het vormen van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid beïnvloed door de cumulatieve ervaringen die tijdens de gehele ontwikkeling van de desbetreffende persoon hebben plaatsgevonden (Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005a). De ontwikkelingsbenadering veronderstelt namelijk dat

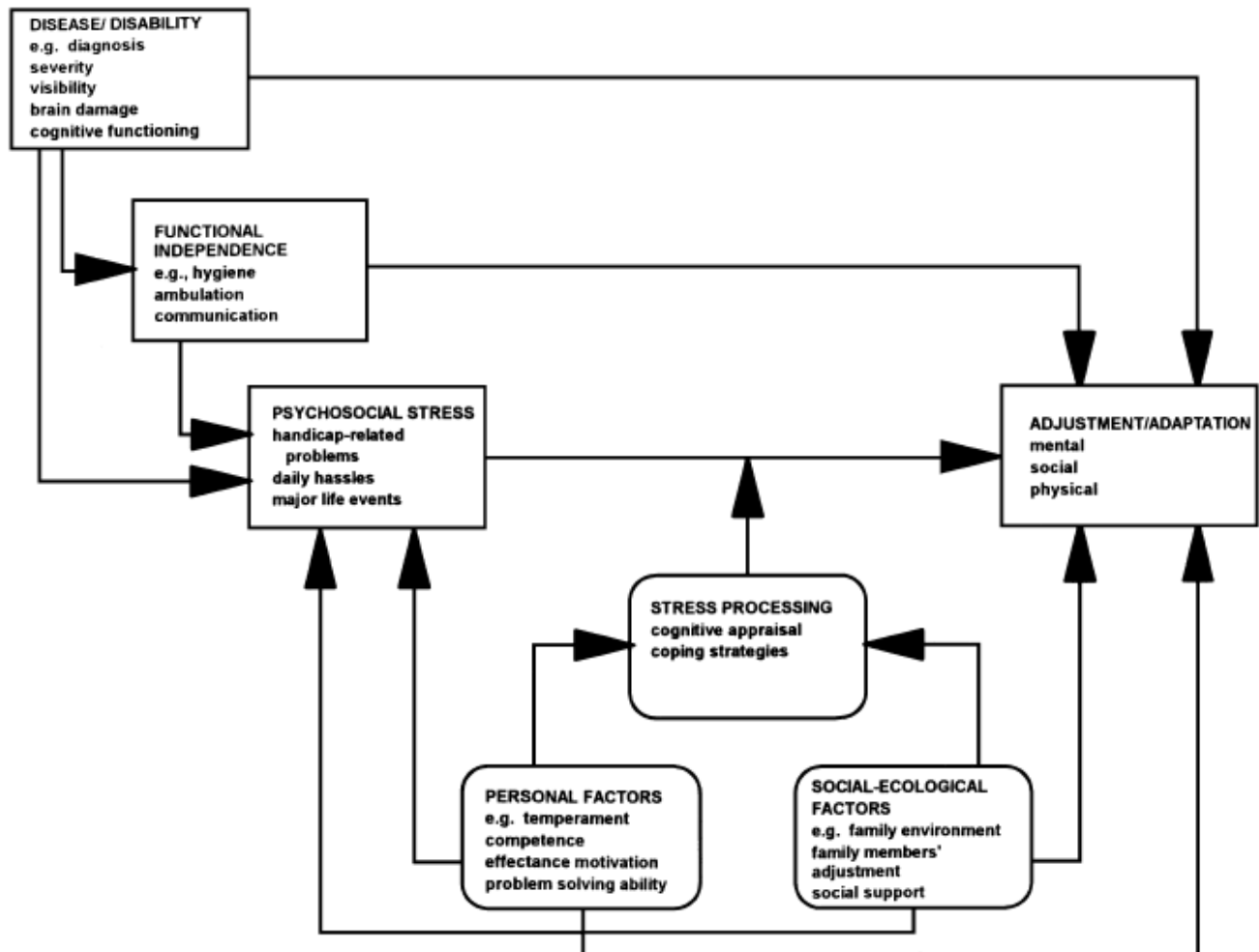

ontwikkeling gezien kan worden als een continu proces welke zijn oorsprong vindt in de babytijd (Sroufe et al., 2005a).

Pasgeboren baby's laten direct een aangeboren neiging zien tot het aangaan van sociale interacties met anderen (Anderson & Beauchamp, 2012; Kerig, Ludlow, & Wener, 2012; Ladd, 2005). De eerste relaties die tijdens de vroege levensjaren zullen ontstaan, betreffen voornamelijk de relaties met de ouders, broertjes en zusjes en andere verzorgers (Ladd, 2005). Tijdens de basisschoolperiode neemt de autonomie van het kind toe en zullen kinderen steeds meer tijd doorbrengen met leeftijdsgenoten. Dit heeft als gevolg dat de frequentie en kwaliteit van de interacties met leeftijdsgenoten toenemen en er meer vriendschappen worden afgesloten (Ladd, 2005; Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Gedurende de adolescentie en jongvolwassenheid intensiveren de relaties met leeftijdsgenoten en zal de mate van intimiteit binnen deze relaties toenemen (Berk, 2009; Giordano, 2003; Ladd, 2005). Met name door het gebruik maken van zelfonthullingen, het hebben van wederzijds begrip voor elkaars normen en waarden, overtuigingen en gevoelens en een toename in loyaliteit en wederzijds vertrouwen neemt de intimiteit in deze sociale relaties toe (Berk, 2009; Giordano, 2003). Daarnaast neemt de affectieve nabijheid met de ouders tijdens de jongvolwassenheid weer toe, welke gedurende de adolescentie was afgenomen (Belsky, Caspi, Jaffee, Moffitt, & Silva, 2003).

Zoals eerder beschreven speelt het hebben van een (visuele) beperking een belangrijke rol in het aangaan en onderhouden van sociale relaties met anderen. Om het psychosociaal functioneren van kinderen en adolescenten met een chronische stoornis in kaart te brengen, hebben Wallander en Varni (1998) het 'Disability-Stress Coping Model' (DSCM) ontwikkeld (zie Figuur 1). Dit model beschrijft de verschillende risico- en beschermende factoren die van invloed kunnen zijn op het aanpassingsvermogen van personen met een beperking. Onder het aanpassingsvermogen valt onder meer het sociale functioneren, als het aangaan en onderhouden van vriendschappelijke en romantische relaties met anderen. De beperking zelf heeft volgens het DSCM slechts een kleine invloed op het psychosociaal functioneren van een persoon. Het gaat voornamelijk om de door de persoon ervaren stressvolle situaties die de beperking met zich meebrengt. Bovendien spelen de persoonlijkheidseigenschappen van de persoon en de manier waarop de persoon met stressvolle situaties omgaat een belangrijke rol. Ook de omgevingsfactoren, zoals sociale

steun en gezinsfactoren, zijn van invloed op de door de persoon ervaren stress en daarmee het aanpassingsvermogen van de persoon (Wallander & Varni, 1998).

Figuur 1. Disability-Stress Coping Model van Wallander en Varni (1998, p. 32). De vierkante boxen indiceren de risico factoren, de boxen met afgeronde hoeken indiceren de beschermende factoren.

Kinderen, adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking kunnen door hun beperking barrières ervaren in het aangaan van interacties met leeftijdsgenoten (Kalksma, 2005; Kef, 2007; Kekelis, 1992; Warren, 1994). Visuele informatie speelt namelijk een belangrijke rol in het toepassen van sociale vaardigheden die noodzakelijk zijn voor positieve sociale interacties met anderen (Kekelis, 1992; Tuttle & Tuttle, 2004; Warren, 1994). Dit komt mede door de centrale plaats die non-verbale communicatie inneemt in het

aangaan van sociale interacties met anderen (Guerrero & Floyd, 2006; Knapp & Hall, 2006). Hierbij kan gedacht worden aan de manier van aankijken, lichaamshouding, natuurlijke gebaren en gezichtsuitdrukkingen die het voeren van een gesprek ondersteunen. Het niet juist kunnen interpreteren en gebruik maken van deze non-verbale communicatievaardigheden kan leiden tot een afname in het aangaan van sociale interacties met leeftijdsgenoten, het deelnemen aan groepsactiviteiten en het aangaan van persoonlijke relaties met anderen (Guerrero & Floyd, 2006; Kekelis, 1992; Knapp & Hall, 2006). Dit beeld wordt vanuit onderzoek bevestigd, waaruit blijkt dat jongeren met een visuele beperking inderdaad minder in de gelegenheid komen om vriendschappen te ontwikkelen, minder daten en later beginnen met daten dan hun ziende leeftijdsgenoten (Gill, 1996; Kef, 2007; Kef & Bos, 2006; Pinquart & Pfeiffer, 2012).

Bovendien worden jongeren met een visuele beperking door hun verminderde zicht beperkt in het observeren en imiteren van andere personen, waardoor sociale gedragingen en houdingen minder makkelijk kunnen worden aangeleerd (Tuttle & Tuttle, 2004). Onderzoek wijst uit dat jongeren met een visuele beperking inderdaad hinder kunnen ondervinden in het adequaat ontwikkelen van de sociale vaardigheden (Kef, 2007; Kef & Bos, 2006; Looijestijn, 2011; Rosenblum, 1997). Andere factoren die een rol kunnen spelen in de verminderde sociale participatie bij jongeren met een visuele beperking is de verminderde mobiliteit en de acceptatie van de beperking, versterkte passiviteit en verlaagde assertiviteit en de verhoogde afhankelijkheidspositie (Kef, 2007; Kef, Hox, & Habekothé, 2000; Tuttle & Tuttle, 2004). Zo blijkt uit onderzoek dat jongeren met een visuele beperking die een lage mate van afhankelijkheid op het gebied van mobiliteit en hoge mate van handicap acceptatie ondervinden een groter sociaal netwerk en meer vrienden hebben en meer steun van leeftijdsgenoten ervaren (Huurre, Komulainen, & Aro, 1999; Kef, Hox, & Habekothé, 1997; Kef, 1997; Kef, 2006; Kef et al., 2000; Van Weenen, 2005). Daarentegen is uit de analyses van Kluvers (2013) gebleken dat de mate waarin jongvolwassenen hun beperking accepteren niet samenhangt met het al dan niet beschikken over een romantische relatie tijdens de adolescentie. Welke invloed de afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking nog meer op de kwantiteit en kwaliteit van de romantische relaties tijdens de jongvolwassenheid hebben is niet eerder onderzocht.

Wat betreft de invloed van geslacht op de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking komen tegenstrijdige resultaten uit verschillende onderzoeken naar voren. Zo tonen verschillende onderzoeken aan dat geslacht een rol speelt in de omvang van het sociale netwerk, het aantal vrienden en de ervaren steun door leeftijdsgenoten, waarbij meisjes gunstiger op bovengenoemde kenmerken scoren dan jongens (Huurte et al., 1999; Kef, 1997). Daarentegen blijkt uit het onderzoek van Kef (2006) en Kef et al. (1997) dat geslacht geen invloed lijkt te hebben op de omvang van het sociale netwerk en ervaren steun door leeftijdsgenoten van jongeren met een visuele beperking.

Bovengenoemde factoren aangaande de visuele beperking lijken onderling met elkaar samen te hangen en kunnen leiden tot een negatieve vicieuze cirkel (Berk, 2009; Collins & Sroufe, 1999). Het in beperkte mate kunnen ondernemen van sociale interacties en activiteiten met anderen, kan er toe leiden dat het kind of de jongere minder sociale ervaringen opdoet. Door geringe ervaringen is de jongere minder in de gelegenheid om de sociale vaardigheden en competenties op adequate wijze te ontwikkelen. Deze verminderde adaptieve sociale vaardigheden en gedragingen kunnen ervoor zorgen dat de persoon zich minder competent voelt in het aangaan van sociale interacties en activiteiten met anderen en spanningen en een hoge energiebelasting ervaart in het contact met leeftijdsgenoten (Kalksma, 2005; Kef, 2007). Dit kan er toe leiden dat de jongere met een visuele beperking sociale situaties zal vermijden (Berk, 2009). Een logisch gevolg hiervan is dat de jongere met een visuele beperking minder ervaringen zal opdoen in het leren aangaan en onderhouden van vriendschappelijke en romantische relaties met anderen. Dit is in overeenstemming met eerdere analyses bij adolescenten met een visuele beperking. Hieruit is onder meer naar voren gekomen dat de adolescenten met een visuele beperking die veel activiteiten met leeftijdsgenoten ondernemen, vaak jonger zijn wanneer zij hun eerste ervaringen opdoen met het vormen van romantische relaties en seksualiteit (Ataliede, Bendel, & Schmidt, 2008).

Het is noodzakelijk om te benadrukken dat de doelgroep jongeren met een visuele beperking heterogeen is. Zo blijkt een groot deel van de jongeren met een visuele beperking even succesvol te zijn in het ontwikkelen van vriendschappelijke en romantische relaties als hun leeftijdsgenoten zonder visuele beperking (Pfeiffer & Piquart, 2011). Bovendien is uit onderzoek en analyses naar voren gekomen dat wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende kenmerken van de jongere met een visuele beperking (o.a. leeftijd, geslacht,

ernst van de visuele beperking, mate van afhankelijkheid, mobiliteit en acceptatie van de beperking), er andere uitkomsten naar voren komen met betrekking tot de sociale participatie dan wanneer dit onderscheid niet wordt gemaakt (Ataliede et al., 2008; Kef, 1997; Kef, 1999; Kef et al., 1997; Kef et al., 2000; Piquart & Pfeiffer, 2013; Tielen, 2008).

Opvoeding, vriendschappen en romantische relaties

Naast de visuele beperking heeft, volgens het 'Disability-Stress Coping Model' van Wallander en Varni (1998) en het ecologische model van Bronfenbrenner (1997), de gezinsomgeving een effect op het psychosociaal functioneren van jongeren. Het sociaal ecologische model van Bronfenbrenner (1997) veronderstelt dat de sociale ontwikkeling van een persoon tot stand komt door een continue wederzijdse beïnvloeding tussen de persoon en zijn omgeving. De omgeving van een persoon bestaat volgens de sociaal-ecologische theorie uit verschillende subsystemen waar de persoon een directe of indirecte plaats inneemt. Het betreft hier het directe microsysteem bestaande uit het gezin, school en leeftijdsgenoten; het mesosysteem dat de onderlinge relaties tussen de personen uit het microsysteem weergeeft; het indirecte exosysteem bestaande uit het economische, politieke en onderwijssysteem en het indirecte macrosysteem welke wordt gevormd door de overheersende culturele normen en waarden, overtuigingen, gewoontes en wetten.

Met name de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind en de opvoedingskwaliteit van de ouder blijken belangrijke voorspellers te zijn voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind (Berk, 2009; DiTommaso et al., 2002; Giordano, 2003; Kerns & Stevens, 1996; Ladd, 2005; Schneider, Atkinson, & Tardif, 2001; Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005b). Het kind zal, op basis van de vele interacties die zich tussen de opvoeder en het kind voordoen en de mate waarin het kind de hechtingsfiguur als emotioneel beschikbaar en responsief ervaart, een intern werkmodel ontwikkelen (Bowlby, 1969). Het intern werkmodel is een mentale representatie van de intrinsieke verwachtingen die het kind heeft ten opzichte van zichzelf, zijn hechtingsfiguur en de relaties met anderen. In overeenstemming met de ontwikkelingsbenadering wordt de basis van het intern werkmodel tijdens de eerste levensjaren gevormd, welke door de jaren heen over het algemeen stabiel zal blijven. Aan de hand van nieuwe ervaringen wordt het intern werkmodel continu aangepast en zal deze als

gids dienen bij het aangaan van vriendschappelijke en romantische relaties (Berk, 2009; Furman & Simon, 1999; Simpson, Collins, Tran, & Haydon, 2007; Sroufe et al., 2005a).

De gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind en de wijze waarop de ouder de opvoeding vorm geeft zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar (Karavasilis, Doyle, & Markiewicz, 2003). Net als de gehechtheidrelatie blijkt het opvoedingsgedrag van de ouder invloed uit te oefenen op de psychosociale ontwikkeling van het kind, jongere en jongvolwassene (o.a. Collins & Sroufe, 1999; Crockett & Hayes, 2011; Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006; Steinberg, 2001). Opvoedingsgedragingen die van invloed zijn op de psychosociale ontwikkeling van de jongere zijn onder andere de geboden mate van responsiviteit, het stimuleren van de autonomie, toezicht houden (c.q. monitoring) en striktheid door de ouder. Gedurende de gehele ontwikkeling van het kind spelen deze opvoedingsgedragingen een belangrijke rol in de ontwikkelingsuitkomsten van het kind, de adolescent en jongvolwassene (Collins & Sroufe, 1999). De precieze invulling van de opvoedingsgedragingen van de ouder verschillen echter per leeftijd en ontwikkelingsfase van het kind (Cox, Wang, & Gustafsson, 2011). Zo vinden gedurende de adolescentie verschillende veranderingen plaats, waaronder het ontwikkelen van een eigen identiteit en een toegenomen verantwoordelijkheid, zelfstandigheid, autonomie en individualiteit. Dit heeft als gevolg dat voornamelijk tijdens de adolescentie de opvoedingsgedragingen autonomie stimuleren, toezicht houden en striktheid van vorm, invulling en importantie veranderen (Cox et al., 2011; Smetana et al., 2006).

Het stimuleren van de autonomie tijdens de adolescentie stelt de adolescent in staat om de ontwikkelingsdoelen passend bij deze levensfase (o.a. een toegenomen autonomie en zelfstandigheid en ontwikkelen van een eigen identiteit) op adequate wijze te volbrengen (Cox et al., 2011). Tijdens de adolescentie richt het stimuleren van de autonomie zich in het bijzonder op de mate waarin de ouder de adolescent toestaat en aanmoedigt om een eigen mening en overtuiging te ontwikkelen en de mate van zelfstandigheid te vergroten (Steinberg, 2001). Eveneens blijkt, met het oog op het streven naar autonomie en toegenomen verantwoordelijkheid door de jongere tijdens de adolescentie, ouderlijke striktheid een rol te spelen in de opvoeding van de adolescent (Pettit, Laird, Dodge, Bates, & Criss, 2001). Fuligni en Eccles (1993) omschrijven ouderlijke striktheid als de mate waarin de ouder autocratisch dominant is in de relatie met de adolescent. Ouderlijke striktheid is

hiermee een vorm van psychologische of gedragscontrole om het gedrag van het kind te reguleren. Daarnaast ondernemen adolescenten gedurende de adolescentie steeds meer activiteiten met leeftijdsgenoten, vrienden, collega's en een (eventuele) romantische partner buitenhuis en neemt het doorbrengen van tijd met ouders en andere directe familieleden af. Dit heeft als gevolg dat het ouderlijke monitoring (c.q. toezicht houden) tijdens de adolescentie een belangrijke plaats inneemt in de opvoeding van de adolescent (Smetana et al., 2006). Monitoring stelt de ouder namelijk in staat om de activiteiten die de adolescent buitenshuis onderneemt te volgen, terwijl de ouder een grotere mate van autonomie toe staat. Ouders die veel toezicht houden hebben kennis van de activiteiten die de adolescent onderneemt en waar zij wanneer met wie zijn. Ten slotte blijkt de mate van responsiviteit door de ouder gedurende de gehele opvoeding een belangrijke rol te spelen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind en de jongere. Responsiviteit is het op adequate wijze kunnen waarnemen en reageren op de signalen, behoeften en individuele eigenschappen van het kind (Crockett & Hayes, 2011).

Verscheidene onderzoeken tonen aan dat een hoge mate van responsief gedrag, het stimuleren van de autonomie en toezicht houden door de ouder een positieve uitwerking heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling van de jongere. Jongeren die de ouder als sterk responsief, autonomie stimulerend en toezicht houdend ervaren zijn over het algemeen meer sociaal competent en vertonen meer prosociaal gedrag tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Allen, McElhaney, & Bell, 2000; Berk, 2009; Collins & Sroufe, 1999; Collins & Steinberg, 2007; Connolly & McIsaac, 2011; Cox et al., 2011; Crockett & Hayes, 2011; Kerns & Stevens, 1996; Smetana et al., 2006; Seiffge-Krenke, 2003; Steinberg, 2001). Zo hebben ze meer positieve relaties en interacties met leeftijdsgenoten en vrienden, worden ze vaker sociaal geaccepteerd door leeftijdsgenoten en vrienden en beschikken ze over meer kwalitatief positieve romantische ervaringen en relaties gedurende de adolescentie en jongvolwassenheid in vergelijking met jongeren die een onresponsieve, weinig autonomie stimulerende en in beperkte mate toezicht houdende opvoedingssituatie hebben ervaren. Daarentegen zijn de ontwikkelingsuitkomsten van jongeren die de opvoedingssituatie als strikt hebben ervaren minder positief. Onderzoek wijst uit dat een zeer strikte opvoedingssituatie een negatieve invloed kan hebben op de psychosociale ontwikkeling van de adolescent en jongvolwassene, waaronder het beschikken over verminderde sociale

competenties, het ervaren van meer angst in sociale relaties en het in verminderde mate ondernemen van activiteiten met leeftijdsgenoten (Collins & Steinberg, 2007; Cox et al., 2011; Engels, Deković, & Meeus, 2002; Fuligni & Eccles, 1993; Reitz & Deković, 2006).

Hoewel de individuele opvoedingskenmerken verklaringen kunnen bieden voor bepaalde ontwikkelingsuitkomsten van het kind is eveneens de combinatie van de opvoedingskenmerken van invloed op de psychosociale ontwikkeling van het kind (Darling & Steinberg, 1993; van der Ploeg, 2011). De opvoedingskenmerken samen vormen namelijk het opvoedingsklimaat waarin de jongere opgroeit en de opvoedingsstijl die de ouder hanteert. Zo blijkt uit onderzoek dat een autoritatieve opvoedingsstijl tijdens de opvoeding van het kind en de adolescent samenhangt met een positieve ontwikkeling, waaronder responsieve en harmonieuze peer interacties, warme, hechte en ondersteunende vriendschappen en romantische relaties, een groter sociaal netwerk en sterkere sociale en morele vaardigheden (Berk, 2009; Ladd, 2005).

Het is mogelijk dat de visuele beperking van de jongere samenhangt met de geboden opvoeding door de ouder en daarmee de sociaal-emotionele ontwikkeling van de jongere. Zo bevinden jongeren met een visuele beperking zich in een afhankelijkheidspositie, welke de autonomie kan ondermijnen (Tuttle & Tuttle, 2004). Bovendien wijst onderzoek uit dat een overbeschermd opvoedingsstijl bij adolescenten met een visuele beperking samenhangt met een kleiner sociaal netwerk en het ervaren van lagere niveaus van ondersteuning door leeftijdsgenoten in vergelijking met adolescenten zonder visuele beperking (Pinquart & Pfeiffer, 2011). Echter is tevens gebleken dat een groot deel van de ouders van jongeren met een visuele beperking de autonomie van de jongeren stimuleren, steun bieden, zeer warm en responsief zijn en een lage mate van overbescherming en gepaste mate van monitoring beschikken en er veelal sprake is van een positief ouder-kind relatie (Kef, 2006; Pinquart, 2013; Pinquart & Pfeiffer, 2011; Plooi, 2009; Postma, 2007). Deze opvoedingsgedragingen bleken positief samen te hangen met de mate van autonomie en zelfstandigheid van de jongere met een visuele beperking (Plooi, 2009). Uit het onderzoek van Kef (2006) is eveneens naar voren gekomen dat het opvoedingsgedrag van de ouders van jongeren met een visuele beperking in positieve zin afweek van het opvoedingsgedrag van de ouders van jongeren zonder een visuele beperking. Verder wijzen de analyses van Van Weenen (2005) uit dat adolescenten met een visuele beperking een even goede hechtingsrelatie met hen

moeder ervaren in vergelijking met adolescenten zonder visuele beperking. Hierom werd voor de huidige studie aangenomen dat de opvoedingskwaliteit en opvoedingsrelatie bij ouders van jongeren met een visuele beperking niet verschillend zullen zijn dan bij ouders van jongeren zonder een visuele beperking.

Verder heeft Ten Wolde (2013) onderzocht of er een samenhang is tussen het opvoedingsgedrag van de ouder tijdens de adolescentie en het sociaal functioneren van de jongvolwassene met een visuele beperking. Uit haar analyses is naar voren gekomen dat er positieve samenhang is tussen de geboden ondersteuning (c.q. combinatie van autonomie stimuleren en responsiviteit) door de ouder tijdens de adolescentie en de mate waarin jongvolwassenen zich geaccepteerd voelden in vriendschappen. Daarnaast bleek er een verband te bestaan tussen een hoge mate van responsief gedrag door de ouder tijdens de adolescentie en de mate van acceptatie in vriendschappen en het ervaren van competenties in relaties gedurende de jongvolwassenheid. Verder wezen de analyses van Ten Wolde (2013) uit dat de mate waarin de ouder de autonomie van de adolescent stimuleert positief samenhangt met de mate waarin de jongere zich geaccepteerd voelt in vriendschappen tijdens de jongvolwassenheid.

Persoonlijkheid, vriendschappen en romantische relaties

Ten slotte speelt de persoonlijkheid van de jongere een rol in het aangaan en onderhouden van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Wallander & Varni, 1998). Persoonlijkheid is de dynamische organisatie binnen het psychofysische systeem van een persoon, welke de gedragingen, gevoelens en gedachten van een persoon vorm geeft (Allport, 1961). De combinatie en interactie van verschillende persoonlijkheidstrekken vormen de unieke persoonlijkheid van een persoon. Om de persoonlijkheid van een individu te kunnen meten is met behulp van factoranalyse een vijftal persoonlijkheidstrekken onderscheiden die gezamenlijk de zogenoemde 'Big Five' vormen. Het betreft hier de persoonlijkheidstrekken extravertie, zorgvuldigheid, openheid voor ideeën, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit. Onderzoek wijst uit dat de Big Five persoonlijkheidseigenschappen van adolescentie tot volwassenheid over het algemeen stabiel zijn (Matthews, Deary, & Whitman, 2003; Roberts & DelVecchio, 2000; Robins, Fraley, Roberts, & Trzesniewski, 2001).

Back et al. (2011) impliceren in hen onderzoek dat er sprake is van een complexe wisselwerking tussen persoonlijkheid en het vormen van sociale relaties. Persoonlijkheid bepaalt namelijk hoe mensen zich naar anderen toe gedragen. Deze gedragingen zijn van invloed op de sociale uitkomsten, zoals het kunnen aangaan en onderhouden van vriendschappelijke en romantische relaties. Daarnaast zorgt de persoonlijkheid voor algemene interpersoonlijke percepties en verwachtingen, welke van invloed zijn op de kwaliteit van sociale relaties. Zo zal een persoon die over de persoonlijkheidseigenschap extravertie beschikt verwachten dat anderen open zullen zijn in het aangaan van interacties. Hierdoor zal de extraverte persoon eerder geneigd zijn om sociale interacties met anderen te ondernemen. Bovendien kunnen sociale interacties de ontwikkeling van de persoonlijkheid aanwenden. De reactie van anderen op een persoon en hoe een persoon over anderen denkt beïnvloedt wat voor persoon diegene zal zijn (Back et al., 2011).

Dit theoretisch raamwerk van Back et al. (2011) wordt ondersteund door andere onderzoeken. Zo blijkt uit het onderzoek van Selfhout et al. (2010) dat het ontstaan van vriendschappen tijdens de late adolescentie samenhangt met de persoonlijkheidseigenschappen extravertie en vriendelijkheid. Dit is in overeenstemming met ander onderzoek, waaruit blijkt dat een hoge mate van extravertie, vriendelijkheid, zorgvuldigheid, emotionele stabiliteit en openheid voor ideeën over het algemeen positief samenhangt met het aangaan en onderhouden van vriendschappelijke en romantische relaties en de kwaliteit van deze relaties (Asendorpf & Wilpers, 1998; de Haan, Deković, & Prinzie, 2012; Donnellan, Conger, & Bryant, 2005; Donnellan, Larsen-Rife, & Conger 2005; Shiner, Masten, & Roberts, 2003). Hierbij zijn zowel de individuele persoonlijkheidseigenschappen als de combinatie van de Big Five persoonlijkheidseigenschappen van invloed op de psychosociale ontwikkeling van jongeren (Larsen & Buss, 2010; Robins, John & Caspi, 1994; Selfhout et al., 2010). Daarnaast stellen Selfhout et al. (2010) dat gelijkenis in de persoonlijkheidseigenschappen een groter effect sorteert op het aangaan van vriendschappen dan enkel de directe effecten van persoonlijkheidseigenschappen op het aangaan van vriendschappen.

De afgelopen jaren is er steeds meer onderzoek gedaan naar de persoonlijkheidseigenschappen van jongeren met een visuele beperking. In het onderzoek van Kef (2006) scoorden adolescenten met een visuele beperking lager op de

persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën en scoorden jongvolwassenen met een visuele beperking hoger op de persoonlijkheidseigenschap zorgvuldigheid dan adolescenten en jongvolwassenen zonder een visuele beperking. Wat betreft de overige persoonlijkheidseigenschappen werden er geen verschillen gevonden tussen adolescenten en jongvolwassenen met en zonder een visuele beperking. Daarnaast toont onderzoek aan dat adolescenten met een visuele beperking en de persoonlijkheidseigenschap extraversie een verhoogde kans hebben om tijdens de jongvolwassenheid hechte vriendschappen te ontwikkelen (Pinquart & Pfeiffer, 2011). Deze onderzoeksresultaten werden niet gevonden bij jongeren zonder een visuele beperking. Verder wijzen de analyses van Beelen (2005) uit dat de persoonlijkheidseigenschappen van jongvolwassenen met een visuele beperking niet significant samenhangen met de grootte van het netwerk van de jongeren. Hiermee lijken de persoonlijkheidseigenschappen geen invloed uit te oefenen op de grootte van het sociale netwerk van jongvolwassenen met een visuele beperking.

Persoonlijkheid, opvoeding en vriendschappelijke en romantische relaties

Persoonlijkheidseigenschappen zijn bepalend voor hoe een persoon zich gedraagt, op situaties reageert en het leven ervaart. Hierdoor zijn de persoonlijkheidseigenschappen van een persoon van invloed op de directe wederzijdse interacties tussen de adolescent en zijn omgeving (Bronfenbrenner, 1997), waaronder de dyadische ouder-adolescent relatie. Dit betekent dat de kwaliteit van de relatie tussen de ouder en adolescent zal worden beïnvloed door de eigenschappen van de ouder en de adolescent en de interactionele geschiedenis die zij met elkaar delen. Volgens Belsky (1984) zal het functioneren van de ouder worden bepaald door het kind (o.a. de persoonlijkheidseigenschappen van het kind), de factoren binnen de ouder (o.a. de opvoedingsgedragingen van de ouder) en de sociale context waarin de ouder-kind relatie plaatsvindt. Oftewel het gedrag en de psychosociale ontwikkeling van het kind zal worden beïnvloed door de gedragingen van de ouder, waarbij de gedragingen van de ouder op zijn beurt zal worden beïnvloed door de gedragingen van het kind (Matthews et al., 2003).

Deze dyadische ouder-adolescent relatie wordt eveneens door wetenschappelijk onderzoek ondersteund. Zo is uit onderzoek gebleken dat de mate van vriendelijkheid, emotionele stabiliteit, zorgvuldigheid en openheid voor ideeën van het kind en jongere over

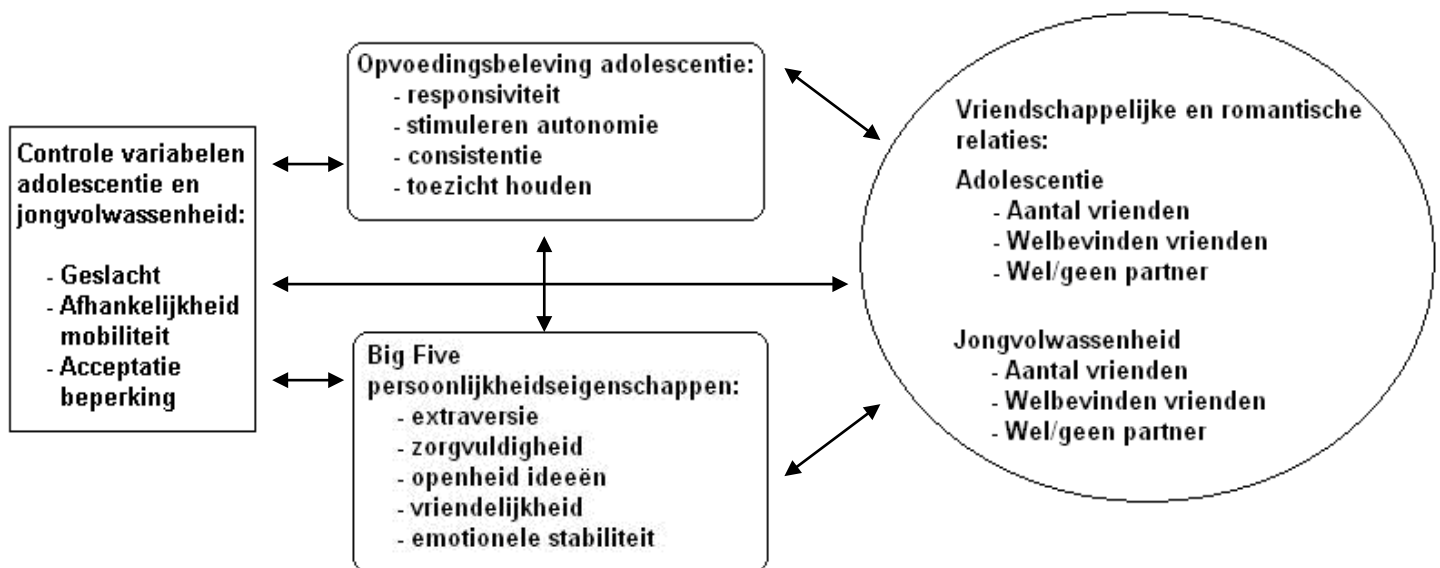
het algemeen positief gerelateerd is met een hogere mate van warmte en responsiviteit, een adequate wijze van gedragscontrole door de ouder (o.a. gepaste mate van striktheid en toezicht houden) en een positieve ouder-kind relatie (de Haan et al., 2012; Denissen, van Aken, & Dubas, 2009; Egberts, Prinzie, Deković, de Haan, & van den Akker, 2015; O'Connor & Dvorak, 2001; Werneck, Eder, Yanagida, & Rollett, 2014). De mate van extraversie hangt eveneens positief samen met een hoge mate ervaren warmte door de ouder en een positieve ouder-kind relatie, maar ook met een inadequate wijze van gedragscontrole door de ouder (o.a. psychologische gedragscontrole en hoge mate van striktheid). Uit het onderzoek van Werneck et al. (2014) is, in tegenstelling tot bovengenoemde onderzoeksresultaten, gebleken dat de mate van emotionele stabiliteit van het kind juist gerelateerd is aan een lagere mate van ervaren warmte door de ouder. Daarnaast toont het onderzoek van Denissen et al. (2009) aan dat een hoge mate van striktheid door de ouder positief gerelateerd is aan de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën van het kind.

Uit de analyses van Wever (2012) en Postma (2007) is naar voren gekomen dat er een samenhang bestaat tussen de persoonlijkheidseigenschappen openheid voor ideeën, vriendelijkheid en zorgvuldigheid van de jongvolwassene met een visuele beperking en de opvoedingsvaardigheden van de ouder tijdens de adolescentie. Jongvolwassenen die open staan voor ideeën en vriendelijk en zorgvuldig zijn ervaren de ouder als zeer responsief en competent en weinig afwijzend, hebben een positieve gehechtheidsrelatie met de ouder en zijn tevreden over de relatie met de ouder. Daarentegen hangt een hoge mate van extraversie samen met een lage mate ervaren responsiviteit van de ouder en een gevoel van afwijzing door de ouder. Uit deze analyses kon men niet vaststellen of de persoonlijkheidseigenschappen van de jongere invloed uitoefenden op de opvoedingsvaardigheden van de ouder of andersom.

3. Probleemstelling, onderzoeksvragen en hypothesen

Probleemstelling en onderzoeksvragen

Zoals beschreven kunnen adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking verschillende obstakels ervaren in het aangaan van vriendschappelijke en romantische relaties met anderen. Daarnaast is gebleken dat het ontbreken van deze relaties de levenskwaliteit van een persoon nadelig kan beïnvloeden. Daarom is het van belang om te onderzoeken welke factoren de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties met anderen bij jongeren met een visuele beperking kunnen beïnvloeden, zodat adequate ondersteuning aan adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking betreffende de sociale participatie geboden kan worden. Uit onderzoek is onder meer naar voren gekomen dat de opvoedingskenmerken van de ouder, de persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent, geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en mate van acceptatie van de beperking van de jongere van invloed kunnen zijn op de kwantiteit en kwaliteit van sociale relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. In het huidige onderzoek zal daarom nader worden onderzocht op welke wijze bovengenoemde factoren onderling met elkaar samenhangen (zie Figuur 2).

Figuur 2. Conceptueel onderzoeksmodel.

De probleemstelling luidde als volgt: ‘Welke rol spelen opvoeding, de persoonlijkheidseigenschappen, geslacht, mate van afhankelijkheid en mate van acceptatie

van de beperking van jongeren met een visuele beperking in de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid?’ Hierbij werd bij de eerste twee onderzoeksvragen zowel gekeken naar de kwaliteit en kwantiteit van vriendschappelijke relaties als de kwantiteit van romantische relaties. Bij de laatste twee onderzoeksvragen werd enkel de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onderzocht.

Om de probleemstelling te kunnen beantwoorden werden de volgende vier onderzoeksvragen opgesteld:

1. Op welke wijze hangen de opvoedingskenmerken, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen geslacht, afhankelijkheid mobiliteit en acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onderling met elkaar samen?
2. Onderzoeksvraag twee is in verband met de helderheid onderverdeeld in twee onderzoeksvragen:
  - a. Blijft de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties, de afhankelijkheid van de mobiliteit en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid stabiel over de tijd heen?
  - b. Op welke wijze hangen de opvoedingskenmerken, persoonlijkheidseigenschappen, de afname, toename of stabiliteit in de mate van afhankelijkheid, acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onderling met elkaar samen?
3. Wat is de voorspellende waarde van de opvoedingskenmerken, persoonlijkheidseigenschappen en de controle variabelen op het voorspellen van de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid?
4. Wat is de voorspellende waarde van de opvoedingskenmerken en persoonlijkheidseigenschappen op het voorspellen van de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid wanneer er wordt gecontroleerd voor geslacht, afhankelijkheid mobiliteit en acceptatie van de beperking?

Hypotheses per onderzoeksvraag

Om de probleemstelling en onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden werden verschillende hypothesen verondersteld. Hieronder worden de hypothesen per onderzoeksvraag beschreven.

Hypothesen onderzoeksvraag 1

1. Er werd verwacht dat de opvoedingsvariabelen, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen geslacht, afhankelijkheid en acceptatie van de beperking samenhangen met de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.
  - a. Verwacht werd dat de individuele opvoedingskenmerken responsiviteit, autonomie stimuleren en toezicht houden tijdens de adolescentie ieder op zichzelf staand positief samenhangen met de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Allen, McElhaney, & Bell, 2000; Berk, 2009; Collins & Sroufe, 1999; Collins & Steinberg, 2007; Connolly & McIsaac, 2011; Cox, Wang, & Gustafsson, 2011; Crockett & Hayes, 2011; Kerns & Stevens, 1996; Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006; Seiffge-Krenke, 2003; Steinberg, 2001). Daarentegen werd er een negatieve samenhang verwacht tussen het opvoedingskenmerk striktheid tijdens de adolescentie en de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Collins & Steinberg, 2007; Cox et al., 2011; Engels, Deković, & Meeus, 2002; Fuligni & Eccles, 1993; Reitz & Deković, 2006).
  - b. Tevens werd verwacht dat de individuele persoonlijkheidseigenschappen extraversie, zorgvuldigheid, openheid voor ideeën, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit van de adolescent met een visuele beperking ieder op zichzelf staand positief samenhangen met de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; de Haan, Deković, &

Prinzie, 2012; Donnellan, Conger, & Bryant, 2005; Donnellan, Larsen-Rife, & Conger 2005; Piquart & Pfeiffer, 2011; Shiner, Masten, & Roberts, 2003).

- c. Daarnaast werd verwacht dat de individuele controle variabelen geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en mate van acceptatie van de beperking ieder op zichzelf staand samenhangen met de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Huurre, Komulainen, & Aro, 1999; Kef, Hox, & Habekothé, 1997; Kef, 1997; Kef, 2006; Kef, Hox, & Habekothé, 2000). Hierbij werd een negatieve samenhang verwacht tussen de controle variabele mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Er werd een positieve samenhang verwacht tussen de controle variabele mate van acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Daarnaast werd verwacht dat meisjes een hogere score behalen op de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid dan jongens.
2. Verwacht werd dat de individuele opvoedingskenmerken en persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie ieder op zichzelf staand positief samenhangen met elkaar (e.g., de Haan et al., 2012; Denissen, van Aken, & Dubas, 2009; Egberts, Prinzie, Deković, de Haan, & van den Akker, 2015; O'Connor & Dvorak, 2001; Postma, 2007; Werneck, Eder, Yanagida, & Rollett, 2014; Wever, 2012). Daarentegen werd er een negatieve samenhang verwacht tussen het opvoedingskenmerk striktheid en de persoonlijkheidseigenschap extraversie van de adolescent met een visuele beperking.
3. Verwacht werd dat de individuele controle variabelen geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en mate van acceptatie van de beperking ieder op zichzelf staand samenhangen met de losse opvoedingskenmerken en de persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent (Wallander & Varni, 1998).

Hypotheses onderzoeksvraag 2

4. Verwacht werd dat de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid consistent blijft (e.g., Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005a; Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005b). Tevens werd verwacht dat de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking stabiel blijft tussen de adolescentie en jongvolwassenheid.
5. Verwacht werd dat er een negatieve samenhang is tussen de verschilscore in afhankelijkheid van de mobiliteit en de verschilcores van de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid. Tevens werd er een positieve samenhang verwacht tussen de verschilscore in acceptatie van de beperking en de verschilcores van de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Huurre et al., 1999; Kef et al., 1997; Kef, 1997; Kef, 2006; Kef et al., 2000).
6. Verwacht werd dat de individuele opvoedingskenmerken en de persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie afzonderlijk van elkaar positief samenhangen met de verschilscore mate van acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid. Tevens werd er een negatieve samenhang verwacht tussen de losse opvoedingskenmerken en de persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie en de verschilscore in mate van afhankelijkheid tussen de adolescentie en jongvolwassenheid (Wallander & Varni, 1998).

Hypotheses onderzoeksvraag 3

7. Verwacht werd dat de combinatie van de verschillende opvoedingskenmerken tijdens de adolescentie, in vergelijking met de individuele opvoedingskenmerken, een grotere voorspellende waarde heeft op het verklaren van de variantie binnen de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Darling & Steinberg, 1993).
8. Verwacht werd dat de combinatie van de verschillende persoonlijkheidseigenschappen, in vergelijking met de individuele

persoonlijkheidseigenschappen, een grotere voorspellende waarde heeft op het verklaren van de variantie binnen de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Larsen & Buss, 2010; Robins, John & Caspi, 1994; Selfhout et al., 2010).

9. Verwacht werd dat de combinatie van de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit, acceptatie van de beperking en geslacht, in vergelijking met de individuele controle variabelen, een grotere voorspellende waarde heeft op het verklaren van de variantie binnen de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Wallander & Varni, 1998).

Hypothese onderzoeksvraag 4

10. Verwacht werd dat de combinatie van de opvoedingskenmerken, persoonlijkheidseigenschappen en de controle variabelen geslacht, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking, in plaats van de afzonderlijke gecombineerde variabelen, een grotere voorspellende waarde heeft op het verklaren van de variantie binnen de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Wallander & Varni, 1998).

4. Methode

Achtergrond informatie

Het huidige onderzoek was een onderdeel van een landelijk longitudinaal onderzoek van dr. S. Kef bestaande uit drie onderzoeksprojecten. Het eerste onderzoeksproject is in 1994 gestart in samenwerking met de Federatie van Organisaties van ouders van Visueel Gehandicapten (FOVIG) en Federatie Nederlandse Blinden en Slechthzienden. Gedurende dit onderzoeksproject werd de psychosociale ontwikkeling, het sociale netwerk en de onderlinge relatie tussen beide factoren onder 316 adolescenten (14-23 jaar) met een visuele beperking onderzocht.

90% van de respondenten uit het eerste onderzoeksproject gaven aan graag deel te willen nemen aan vervolgonderzoek. Daarom werd in 2003 het InZicht project (Onderzoeksproject II) opgezet om het longitudinale onderzoek voort te zetten. In dit tweede onderzoeksproject werden 205 jongvolwassenen met een leeftijd tussen de 22 en 32 jaar opnieuw onderzocht, welke tevens aan het eerste project uit 1994 hadden deelgenomen. Daarnaast werden 'nieuwe' respondenten benaderd om aan dit onderzoeksproject mee te werken. In totaal hebben 205 jongvolwassenen, 154 adolescenten met een leeftijd tussen de 14 en 21 jaar en 166 ouders van de adolescenten aan dit onderzoeksproject deelgenomen. Tijdens dit project is ondermeer onderzoek gedaan naar de onderlinge samenhang tussen de kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van het sociale netwerk, de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheidseigenschappen van de adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking en het opvoedingsgedrag van de ouders.

In 2010 is, onder leiding van dr. S. Kef, het derde onderzoeksproject 'Stap naar ouderschap' gestart. Gedurende het derde onderzoeksproject stond het (toekomstig) ouderschap van de (jong)volwassenen met een visuele beperking centraal en werd wederom de psychosociale ontwikkeling van de adolescenten, jongvolwassenen en volwassenen met een visuele beperking onderzocht. Voor dit onderzoeksproject werden de 154 adolescenten en de 205 jongvolwassenen uit het vorige onderzoeksproject opnieuw benaderd om deel te nemen aan het onderzoeksproject 'Stap naar ouderschap'. 111 jongvolwassenen met een leeftijd tussen de 20 en 27 jaar, 179 volwassenen met een leeftijd tussen de 29 en 39 jaar en 96 partners van de jongvolwassenen hebben aan dit onderzoeksproject meegedaan. Voor een

overzicht van de verschillende onderzoeksgroepen uit de drie genoemde onderzoeksprojecten zie Tabel 1.

Tabel 1

Overzicht Onderzoeksgroepen Onderzoeksproject I (1994-1999), II (2003-2005) en III (2009-2011)

	Onderzoeksproject I 1994-1999	Onderzoeksproject II 2003-2005	Onderzoeksproject III 2009-2011
Respondenten Cohort 1	316 adolescenten met een visuele beperking (leeftijd 14 - 23 jaar)	205 jongvolwassenen met een visuele beperking (leeftijd 22 – 32 jaar)	179 volwassenen met een visuele beperking (leeftijd 29 - 39 jaar)
Respondenten Cohort 2		154 adolescenten met een visuele beperking (leeftijd 14 - 21 jaar)*	111 jongvolwassenen met een visuele beperking (leeftijd 20 – 27 jaar)*
Overige Respondenten		166 ouders van adolescenten met een visuele beperking	96 partners van de jongvolwassenen met een visuele beperking

Noot. *Respondenten huidige onderzoek.

Onderzoeksgroep

Voor het huidige onderzoek zijn de metingen van de respondenten uit cohort 2 van het tweede en derde onderzoeksproject van dr. S. Kef gebruikt (zie Tabel 1). Het betreft hier de adolescenten uit onderzoeksproject II en de jongvolwassenen uit onderzoeksproject III die eveneens tijdens de adolescentie aan onderzoeksproject II hebben deelgenomen. Zoals Tabel 1 weergeeft hebben in totaal 154 adolescenten aan het tweede onderzoeksproject en 111 jongvolwassenen aan het derde onderzoeksproject deelgenomen. Echter zal voor het huidige onderzoek enkel gebruik gemaakt worden van de onderzoeksgegevens van respondenten waarvan een volledige dataset beschikbaar was. Hiermee bestond de onderzoeksgroep voor het huidige onderzoek in totaal uit 96 respondenten.

Voor het eerste meetmoment (de adolescenten) zijn de respondenten geworven met behulp van contactpersonen bij verschillende hulpverleningsinstellingen en scholen voor personen met een visuele beperking verspreid door Nederland. Met behulp van de archieven bij de hulpverleningsinstellingen en scholen hebben de contactpersonen gezocht naar

mogelijke respondenten die konden deelnemen aan het eerste meetmoment van het onderzoek. Deze mogelijke respondenten zijn door middel van een wervingsbrief met een antwoordkaart benaderd, waarop de respondenten konden aangeven graag te willen deelnemen aan het onderzoek. Bij het selecteren van de respondenten dienden de personen aan twee selectie criteria te voldoen, namelijk leeftijd (een leeftijd tussen de 14 en 21 jaar) en het niet beschikken over een andere beperking naast de visuele beperking (bijvoorbeeld een cognitieve of auditieve beperking). Gedurende het onderzoek konden de respondenten tijdens het onderzoek aangeven of zij al dan niet wilden deelnemen aan vervolgonderzoek. De respondenten die hadden aangegeven graag te willen meewerken aan vervolgonderzoek zijn enkele jaren later voor het tweede meetmoment telefonisch benaderd. Tijdens het benaderen van deze respondenten kwam naar voren dat de contactgegevens van een grote groep respondenten niet recent waren, waardoor deze niet benaderd konden worden. Om de respondenten alsnog te kunnen contacteren is er gebruik gemaakt van social media als hyves en facebook en het benaderen van de ouders of burens van de respondenten. Uiteindelijk hebben 111 van de respondenten (de jongvolwassenen) aangegeven graag mee te werken aan het tweede meetmoment van het onderzoek.

De totale onderzoeksgroep voor het huidige onderzoek bestond uit 96 respondenten, waarvan 53 (55%) mannen en 43 (45%) vrouwen. Tijdens het eerste meetmoment (de adolescenten) varieerde de leeftijd tussen de 14 en 21 jaar ($M = 17.04$, $SD = 1.93$). Gedurende het tweede meetmoment (de jongvolwassenen) varieerde de leeftijd tussen de 20 en 27 jaar ($M = 22.94$, $SD = 2.0$). Bijna alle respondenten zijn afkomstig uit Nederland (93%). De overige respondenten waren herkomstig uit andere landen, waaronder Suriname en Turkije. Verder is gebleken dat het merendeel van de respondenten tijdens de jongvolwassenheid (meetmoment 2) een HAVO, VWO, MBO, HBO of WO opleiding had afgerond. Alle adolescenten en 60% van de jongvolwassenen gaven aan voor de mobiliteit afhankelijk te zijn van iemand anders en/of gebruik te maken van een hulpmiddel. Hierbij werden hulpmiddelen gebruikt als computer aanpassingen, loep, tast/herkenningsstok, speciale verlichting of andere hulpmiddelen. Slechts 6% van de adolescenten maakte geen gebruik van hulpmiddelen. Voor een overzicht van de achtergrond gegevens van de adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking zie Tabel 2.

Tabel 2

Overzicht Gegevens Onderzoeksgroep Adolescenten en Jongvolwassenen (N = 96)

Achtergrond gegevens	Percentage adolescenten meetmoment 1	Percentage jongvolwassenen meetmoment 2
<i>Geslacht</i>		
Mannen	55%	-
Vrouwen	45%	-
<i>Etniciteit</i>		
Nederlands	93%	-
Surinaams	3%	-
Turks	1%	-
Overige	3%	-
<i>Hoogst afgeronde opleiding</i>		
Basisonderwijs	-	2%
LBO, MAVO, VMBO, MBO niveau 1	-	10%
HAVO, VWO, MBO niveau 2 t/m 4	-	57%
HBO, WO	-	25%
Overige	-	5%
<i>Ernst visuele beperking</i>		
Blind	15%	19%
Ernstig slechtziend	27%	31%
Matig slechtziend	58%	50%
<i>Prognose oogproblemen</i>		
Progressief	36%	17%
Stabiel	63%	74%
Afname oogproblemen	-	9%
<i>Ontstaan oogproblemen</i>		
Gedurende het eerste levensjaar	-	82%
Voor het zevende levensjaar	-	90%
Voor het zestiende levensjaar	-	99%
<i>Vastgesteld oogproblemen</i>		
Gedurende het eerste levensjaar	-	58%
Voor het zevend levensjaar	-	87%
Voor het zestiende levensjaar	-	99%
<i>Bijkomende stoornissen</i>	19%	23%
<i>Afhankelijkheid</i>		
Vrijwel altijd door iemand begeleid worden	4%	4%
Soms door iemand begeleid worden	25%	15%
Zelfredzaam zonder begeleider, wel gebruik hulpmiddelen	22%	41%
Zelfredzaam zonder begeleider, soms gebruik hulpmiddelen	49%	0%
Niet afhankelijk van anderen of hulpmiddelen	0%	41%

Procedure

Voor het verzamelen van de data is gebruik gemaakt van de Computer Assisted Data Collection (CADAC). CADAC is een manier van data verzamelen, waarbij gebruik wordt gemaakt van een computer (o.a. het lezen van de vragen vanaf de computer en het invoeren van de antwoorden in de computer door de respondent of interviewer; Leeuw, Hox, & Snijkers, 1995). Het gebruik maken van CADAC om data te verzamelen heeft als voordelen dat de anonimiteit van de respondent wordt gewaarborgd wat zal leiden tot een verhoogde zelfonthulling en een vermindering in het geven van sociaal wenselijke antwoorden. Daarnaast zullen de vragen minder snel door de respondent worden overgeslagen en wordt er gebruik gemaakt van controle op de antwoordmogelijkheden, waardoor het aantal missende gegevens geminimaliseerd wordt (Leeuw et al., 1995). Ten slotte konden de respondent zelf aangeven wanneer het interview zou plaatsvinden. Er zijn verschillende subtypen van de CADAC, waaronder de Computer Assisted Telephone Interviewing (CATI), de Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI) en de Computer Assisted Self Interviewing (CASI).

Voor het eerste meetmoment (de adolescenten) werd gebruik gemaakt van de Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI) en de Computer Assisted Self Interviewing (CASI) om de desbetreffende informatie te verzamelen (Leeuw, Hox, & Kef, 2003). Een interviewer ging op bezoek bij een respondent met een laptop en hield een face-to-face interview met behulp van de CAPI en CASI methode. Tijdens dit interview stelde de interviewer een vraag aan de respondent, waarna de interviewer het antwoord van de respondent op de laptop intypte (CAPI methode) of de respondent zelf het antwoord op de laptop intypte (CASI methode). De CASI methode werd gebruikt bij het beantwoorden van persoonlijke vragen over onder andere de acceptatie van de beperking en de opvoedingsbeleving die door de jongere als gevoelig beschouwd konden worden. Na het invullen van een antwoord klonk er een piepgeluid, zodat de interviewer wist dat hij/zij de volgende vraag kon stellen. Het interview duurde ongeveer anderhalf uur.

Gedurende het tweede meetmoment (de jongvolwassenen) werd gebruik gemaakt van een telefonisch interview afgenomen volgens de CATI methode om de desbetreffende informatie te verzamelen. Tijdens dit ongeveer anderhalf uur durende interview stelde de interviewer via de telefoon een vraag aan de respondent, waarna de interviewer het antwoord van de respondent in een software programma op de laptop kon invoeren. Tijdens het

telefonische interview was het niet mogelijk om de respondent zijn antwoorden zelf te laten intypen op de laptop, zoals bij de CASI methode. Hierdoor werd bij het beantwoorden van de persoonlijke vragen over onder andere de acceptatie van de beperking gebruik gemaakt van antwoordkaarten. De antwoordvolgorde op de verschillende antwoordkaarten waren bij de interviewer onbekend, zodat de antwoorden van de respondent geanonimiseerd waren. Voor beide meetmomenten hebben alle interviewers eerst een training gevolgd, alvorens zij het interview bij de respondenten afnamen.

Meetinstrumenten

Demografische gegevens

Om de achtergrond gegevens van de respondenten in kaart te brengen werd tijdens het interview tevens vragen gesteld met betrekking tot leeftijd, sekse, opleidingsniveau, geboorteland, et cetera.

Mobiliteit en afhankelijkheid

Gedurende het interview is tijdens beide meetmomenten de volgende vraag aan de respondenten gesteld: ‘In hoeverre ben je bij het verplaatsen afhankelijk van iemand anders of van een hulpmiddel?’ De respondenten konden met behulp van een 5-punt Likert Scale (1 = ik moet vrijwel altijd door iemand begeleid worden tot 5 = ik ben niet afhankelijk van anderen of een hulpmiddel) aangeven in welke mate zij met betrekking tot mobiliteit afhankelijk zijn van anderen en/of hulpmiddelen. Voor de analyses werden de scores van bovengenoemde items omgescoord, zodat een hoge score betekende dat de jongere in sterke mate afhankelijk is van hulpmiddelen en/of iemand anders met betrekking tot de mobiliteit. Daarentegen betekende een lage score dat de jongere in lichte mate afhankelijk is van hulpmiddelen of iemand anders met betrekking tot de mobiliteit.

Acceptatie beperking

Om de acceptatie van de beperking bij de adolescenten en jongvolwassenen te meten werd er gebruik gemaakt van de Nottingham Adjustment Scale (Dodds, Ferguson, Flannigan, Hawes, & Yates, 1994). Daarnaast heeft Kef (1999) één item aan de Nottingham Adjustment Scale toegevoegd, welke bleek samen te hangen met de items van de Nottingham Adjustment

Scale. Deze gecombineerde vragenlijst bestaat uit tien items, waarbij de respondenten met behulp van een 5-punt Likert Scale (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens) konden aangeven in hoeverre zij het eens waren met de stelling. Voorbeelden van de items die werden gesteld zijn: 'Vanwege mijn blind/slechtziendheid voel ik me vaak ongelukkig.' en 'Mijn blind/slechtziendheid hoort bij mij, maar bepaalt niet alles wat ik doe of denk.' Hoe hoger de totaalscore op de Nottingham Adjustment Scale des te meer de adolescent en jongvolwassene de visuele beperking accepteert.

Opvoedingsbeleving adolescent

Uit de analyses van Wever (2012) is een samenhang tussen de opvoedingsbeleving van de adolescent en de opvoedingsherinnering van de jongvolwassene gevonden. Hierom is er voor gekozen om enkel de opvoedingsbeleving van de adolescent als onafhankelijke variabele in het huidige onderzoek mee te nemen. Met betrekking tot de opvoedingsbeleving van de adolescent zijn de volgende vragenlijsten gebruikt: de Nijmeegse opvoedingsvragenlijst (NOV; Gerris, Vermulst, Van Boxtel, Janssens, Van Zutphen, & Felling, 1993; bewerkt door Gerrits, Deković, Groennendaal en Noom, 1997) om de mate van responsiviteit en autonomie stimuleren te meten; de Vragenlijst Toezicht houden (VTH; Brown, Moutns, Lamborn, & Steinberg, 1993; vertaald door Deković, 1996) om de mate van toezicht houden te meten en de Vragenlijst Ouderlijke Striktheid (VOS; Deković & Noom, 1996; vertaling van de oorspronkelijke Parental Strictness Fuligni & Eccles, 1993) om de mate van striktheid te meten. Een aantal voorbeeldvragen per opvoedingskenmerk zijn: 'Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten' (responsiviteit), 'Mijn moeder zegt regelmatig tegen mij dat ik dingen zelf moet onderzoeken' (autonomie stimuleren), 'Mijn vader is niet erg streng' (striktheid) en 'Wat je doet in je vrije tijd' (toezicht houden). De scores van de subschalen responsiviteit, autonomie stimuleren en striktheid varieerde tussen de 1 = helemaal mee oneens en 6 = helemaal mee eens. De scores van de subschaal toezicht houden varieerde tussen de 1 = hij/zij weet daar niets van tot 4 = hij/zij weet daar alles van. Hierbij geldt dat een hoge score op de desbetreffende opvoedingskenmerk de adolescentie die opvoedingskenmerk in sterke mate ervoer.

Big Five persoonlijkheidseigenschappen

Om de persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie te meten is er gebruik gemaakt van de Big Five Vragenlijst gebaseerd op het five-factor model (Gerris, Houtmans, Kwaaitaal-Roosen, Schippers, Vermulst, & Janssens, 1998). Deze vragenlijst bestaat uit 30 items die elk een karaktereigenschap beschrijft. De adolescenten konden met behulp van een 7-punt Likert Scale (1 = klopt helemaal niet tot 7 = klopt helemaal wel) aangeven in welke mate zij over de desbetreffende karaktereigenschap beschikken. Hiermee kon worden bepaald in hoeverre de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, zorgvuldig, openheid voor ideeën, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit passend was voor de desbetreffende respondent. Enkele voorbeelden van karaktereigenschappen waarnaar gevraagd werd zijn: ‘Slordig’, ‘Veelzijdig’, ‘Prikkelbaar’, ‘Stil’ en ‘Hulpvaardig’. Hoe hoger de totaalscore per persoonlijkheidseigenschap des te sterker de adolescent over de desbetreffende persoonlijkheidseigenschap extraversie, zorgvuldigheid, openheid voor ideeën, vriendelijkheid of emotionele stabiliteit beschikte.

Vriendschappelijke en romantische relaties

Met behulp van de Social Network Map (SNM) werd tijdens beide meetmomenten in kaart gebracht hoeveel vrienden en vriendinnen de afgelopen zes maanden belangrijk zijn geweest voor de respondent. De oorspronkelijke SNM bestaat uit een cirkelfiguur met acht sectoren (Tracy & Whittaker, 1990). Deze sectoren stellen de verschillende groepen personen voor die de samenstelling van het netwerk bepalen: gezin, familie, vrienden, personen van school/werk, clubgenoten, burens, hulpverleners en jongeren uit de leefgroep. Voor het huidige onderzoek werd gebruik gemaakt van de sector vrienden om vast te stellen hoeveel vrienden en vriendinnen de afgelopen zes maanden belangrijk zijn geweest voor de respondent.

Betreffende het welbevinden van de jongeren heeft Kef (1999) voor de verschillende onderzoeksprojecten drie vragen ontwikkeld, welke qua vraagvorm en antwoordmogelijkheden overeenkomen met de Cantrill Scale. De door Kef ontwikkelde drie vragen meten het gevoel van welzijn op de domeinen school, vrienden en sport. Om het welbevinden met betrekking tot vrienden bij de adolescenten en jongvolwassenen vast te stellen is gebruik gemaakt van de door Kef (1999) ontwikkelde vraag aangaande het domein

welbevinden vrienden. Aan de respondent werd de volgende vraag gesteld: 'Hoe voel je je als je denkt aan het onderwerp vriendenkring?' De respondent kon deze vraag met behulp van een 10-puntsschaal beantwoorden, waarbij 1 = voel me erg slecht tot 10 = voel me erg goed. Een hoge score duidt er op dat de adolescent of jongvolwassene een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervaart.

Ten slotte werd zowel aan de adolescenten als de jongvolwassenen gevraagd of zij op het moment van afname van het interview een partner hebben of ooit in het verleden een serieuze relatie hebben gehad. Hiermee kon de kwantiteit van de romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid worden vastgesteld.

Analyses

Het doel van de huidige studie was het onderzoeken van de samenhang tussen de beleefde opvoeding van de adolescent, persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent, de controle variabelen geslacht, afhankelijkheid en acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Voorafgaand aan het toetsen van de hypothesen werden beschrijvende analyses uitgevoerd om te controleren of de variabelen voldeden aan de vooraf opgestelde statistische aannames. Hiervoor werd onder andere gekeken naar de frequenties, uitbijters, missende waarden, normaliteit, lineariteit, homoscedasticiteit en multicollineariteit van de variabelen. De bevindingen naar aanleiding van de vooranalyses zullen in de resultatensectie worden beschreven.

Tevens zijn de Cronbach's alpha's van de verschillende meetinstrumenten en subschalen berekend om de betrouwbaarheid van de vragenlijsten en meetinstrumenten vast te stellen. Over het algemeen kan worden gesteld dat er sprake is van een acceptabele tot goede interne consistentie met betrekking tot de verschillende meetinstrumenten en subschalen ($\alpha = .86 - .90$). Voor de subschalen openheid voor ideeën van de Big Five vragenlijst en striktheid van de opvoedingsbeleving was de interne consistentie matig ($\alpha = .68$). Nadere analyses wezen uit dat het niet noodzakelijk was om items te verwijderen om de interne consistentie van de subschalen te vergroten. Door het verwijderen van items van de subschalen zou de Cronbach's alpha slechts worden vergroot naar $\alpha = .69$ of verlaagd naar $\alpha = .67$. Daarom is er voor gekozen om geen items van de subschalen openheid voor ideeën en

striktheid te verwijderen. Voor een overzicht van de meetinstrumenten, subschalen en de vastgestelde Cronbach's alpha, zie Tabel 3.

Allereerst werden bivariate analyses voor onafhankelijke steekproven uitgevoerd om de eerste onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Het betrof hier de statistische analyses Pearson product-moment correlation coefficient, Spearman's rank-order correlation, independent-samples t-test en Chi-square test of association. Met behulp van bovengenoemde statistische analyses werden de onderlinge relaties tussen de beleefde opvoeding door de adolescent (responsiviteit, stimuleren van autonomie, striktheid en toezicht houden), de persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent (extraversie, zorgvuldigheid, openheid voor ideeën, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit), de controle variabelen geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en mate van acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (het aantal vrienden, het beschikken over een partner en het welbevinden betreffende vrienden) onderzocht. Vervolgens werd met behulp van een paired-samples t-test, Wilcoxon Signed Rank Test, Pearson product-moment correlation coefficient, Spearman's rank-order correlation en Chi-square test of association de hypothesen van onderzoeksvraag twee onderzocht. Tot slot werd gebruik gemaakt van de Standard Multiple Regression en Hierarchical Multiple Regression om te onderzoeken op welke wijze de controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid konden voorspelen. In verband met de focus van de studie en het meetniveau van de kwantiteit van romantische relaties is er voor gekozen om enkel de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties voor de regressie analyses van onderzoeksvraag drie en vier te onderzoeken. Alle analyses zijn uitgevoerd met behulp van het softwareprogramma IBM SPSS Statistics versie 22.

Power analyse

Voor het berekenen van de power werd gebruik gemaakt van het softwareprogramma G*Power (versie 3.1.9.2). Hierbij is gebruik gemaakt van het standaard waarschijnlijkheidsniveau van $\alpha = .05$, een gemiddelde effectgrootte van .30 en een steekproefgrootte van 96 respondenten. De berekende power met het softwareprogramma

G*Power varieerde tussen de .83 en .99 bij een steekproefgrootte van 96 respondenten voor alle verschillende statistische toetsen die in het huidige onderzoek werden gebruikt. Dit betekent dat er een grote kans is dat de vooraf gestelde relaties met behulp van de gegevens van de 96 respondenten juist worden gedetecteerd.

Tabel 3

Overzicht Gegevens Meetinstrumenten en Subscales op Meetmoment 1 (Adolescenten) en Meetmoment 2 (Jongvolwassenen), N = 96

Variabelen	Meetmoment	Instrument	Aantal Items	Chronbach's Alpha	Range
<i>Geslacht</i>	T1/T2	Interview	1	-	1-2
<i>Afhankelijkheid mobiliteit</i>	T1/T2	Interview	1	-	1-5
<i>Acceptatie beperking</i>	T1	Nottingham Adjustment Scale, Kef (1999)	10	.78*	1-5
	T2	Nottingham Adjustment Scale, Kef (1999)	10	.86*	1-5
<i>Opvoedingsbeleving</i>					
Responsiviteit	T1	NOV	8	.90	1-6
Autonomie stimuleren	T1	NOV	7	.76	1-6
Striktheid	T1	VOS	5	.68	1-6
Toezicht houden	T1	VTH	6	.71	1-4
<i>Persoonlijkheids-eigenschappen</i>					
Extraversie	T1	Big Five vragenlijst	6	.87	1-7
Zorgvuldigheid	T1	Big Five vragenlijst	6	.88	1-7
Openheid ideeën	T1	Big Five vragenlijst	6	.68	1-7
Vriendelijkheid	T1	Big Five vragenlijst	6	.85	1-7
Emotionele stabiliteit	T1	Big Five vragenlijst	6	.81	1-7
<i>Vriendschappelijke en romantische relaties</i>					
Aantal vrienden	T1/T2	SNM	1	-	0-99
Welbevinden vriendschappelijke relaties	T1/T2	Kef, 1999	1	-	1-10
Partner	T1/T2	Interview	1	-	0-2

Noot. *Wildenburg, 2010.

5. Resultaten

Preliminaire analyses

Voorafgaand aan het toetsen van de hypothesen werden vooranalyses uitgevoerd om het huidige databestand te controleren. Het betrof hier de vooranalyses om de statistische aannames aangaande frequenties, uitbijters, missende waarden, normaliteit, lineariteit, homoscedasticiteit en multicollineariteit te onderzoeken. Naar aanleiding van het inspecteren van de frequenties werden onrealistische waarden van variabelen die buiten de voorafgestelde range vielen vervangen door een realistische waarde passend bij de respondent en variabele. Het databestand bevatte geen missende waarden. Om de aannames normaliteit, lineariteit en homoscedasticiteit te onderzoeken is er gebruik gemaakt van verschillende analyses. Allereerst is door middel van visuele inspectie de histogrammen en Normal Q-Q plots van de verdeling van de variabelen onderzocht. Als uit de visuele inspectie bleek dat de variabelen niet normaal verdeeld waren, werd de mate van scheefheid (skewness) en welving (kurtosis) van de variabelen onderzocht. Wanneer de waarden van de variabelen bij de skewness en kurtosis tussen de -1 en +1 vielen werd aangenomen dat deze ongeveer normaal verdeeld waren. Op het moment dat de waarden van de variabelen bij de skewness en kurtosis buiten de range van -1 en +1 vielen werd met behulp van de box-plot en 5% trimmed mean onderzocht of er sprake was van extreme uitbijters. Extreme uitbijters werden met behulp van de Winsorizing methode getransformeerd, door de score van de extreme uitbijter te veranderen in de hier op volgende hoogste of laagste waarde. Na bovengenoemde procedure bleek de scheefheid van alle variabelen te variëren tussen de -0.05 en 1.0. De welving van de variabelen varieerde tussen de -0.10 en -1.0. Daarnaast is gebleken dat de waarden van de 5% trimmed mean maximaal 0.5 afweek van het gemiddelde van de variabelen. Uiteindelijke inspectie wees uit dat de aannamen van normaliteit, lineairiteit, homoscedasticiteit en multicollineariteit niet werden geschonden voor het toetsen van de vooraf opgestelde hypothesen. Voor het aantal respondenten, het gemiddelde, de standaarddeviaties en de minimale en maximale waarde van de verschillende variabelen per meetmoment zie Tabel 4.

In het huidige onderzoek zal tevens worden onderzocht wat de invloed is van het verschil in de score van de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking tussen de

adolescentie en jongvolwassenheid op de overige variabelen. Voor het aanduiden van deze verschillen zal gebruik gemaakt worden van het Griekse symbool Delta (Δ), welke staat voor het verschil tussen twee waarden. Het betreft hier telkens de verschillen tussen de jongvolwassenen en de adolescenten op de desbetreffende variabele (c.q. $\Delta = T2 - T1$).

Tabel 4

Overzicht Gegevens Vooranalyses Adolescenten (Meetmoment 1), Jongvolwassenen (Meetmoment 2) en Δ Adolescenten en Jongvolwassenen (N = 96)

Variabele/subschaal	Meetmoment	M	SD	Min.	Max.
<i>Geslacht</i>	T1/T2	-	-	1.00	2.00
<i>Afhankelijkheid mobiliteit</i>	T1	2.84	0.94	2.00	5.00
	T2	2.82	0.83	2.00	5.00
	Δ	-0.02	0.89	-2.00	2.00
<i>Acceptatie beperking</i>	T1	3.85	0.60	2.30	5.00
	T2	4.21	0.63	2.30	5.00
	Δ	0.35	0.63	-1.20	2.30
<i>Opvoedingsbeleving</i>					
Responsiviteit	T1	4.62	1.04	2.13	6.00
Autonomie stimuleren	T1	4.71	0.90	1.86	5.86
Striktheid	T1	2.97	0.93	1.00	5.40
Toezicht houden	T1	3.19	0.50	2.00	4.00
<i>Persoonlijkheids-eigenschappen</i>					
Extraversie	T1	4.73	1.23	2.17	7.00
Zorgvuldigheid	T1	4.58	1.27	2.00	7.00
Openheid ideeën	T1	4.73	0.90	2.00	6.50
Vriendelijkheid	T1	5.61	0.68	3.50	6.67
Emotionele stabiliteit	T1	4.20	1.13	1.67	7.00
<i>Vriendschappelijke en romantische relaties</i>					
Aantal vrienden	T1	4.29	2.91	0.00	13.0
	T2	6.54	4.56	0.00	20.0
	Δ	2.22	4.68	-9.00	15.0
Welbevinden vrienden	T1	7.84	1.50	4.00	10.0
	T2	7.75	1.63	3.00	10.0
	Δ	-0.09	1.75	-6.00	5.00
Partner	T1	1.03	0.76	0.00	2.00
	T2	1.23	0.77	0.00	2.00
	Δ	0.20	1.11	-2.00	2.00

Onderzoeksvraag 1: Onderlinge samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen en de vriendschappelijke en romantische relaties

Allereerst is onderzocht op welke wijze de individuele opvoedingskenmerken van de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, de controle variabelen geslacht, afhankelijkheid en acceptatie van de beperking en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onderling met elkaar samenhangen. Hieronder zullen de belangrijkste bevindingen naar aanleiding van de statistische analyses worden beschreven. Voor een compleet overzicht van de resultaten zie Tabel 5, 6 en 7 op pagina 48 – 50.

Hypothese 1: onderlinge samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen en vriendschappelijke en romantische relaties

Onderzocht is op welke wijze de variabelen binnen elke categorie (c.q. opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen en kwantiteit en kwaliteit vriendschappelijke en romantische relaties) onderling met elkaar samenhangen. Wat betreft de categorieën opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen bleken de volgende variabelen significant met elkaar samen te hangen: responsiviteit en autonomie stimuleren; responsiviteit en toezicht houden; extravertie en emotionele stabiliteit; zorgvuldigheid en vriendelijkheid; openheid voor ideeën en vriendelijkheid; openheid voor ideeën en emotionele stabiliteit; acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de adolescentie; acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid (zie Tabel 5 en 6).

Met betrekking tot de vriendschappelijke en romantische relaties is gebleken dat het aantal vrienden en welbevinden vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid positief met elkaar samenhangen. Verder kwam naar voren dat het aantal vrienden en welbevinden vrienden tijdens de adolescentie positief samenhang met het aantal vrienden en welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Met betrekking tot de kwantiteit van romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid bleek enkel het al dan niet beschikken over een partner tijdens de jongvolwassenheid positief samen te hangen met het

aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit betekent dat de adolescenten die over een hoog aantal vrienden beschikten eveneens tijdens de jongvolwassenheid over een hoog aantal vrienden beschikten en een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid ervoeren. De jongvolwassenen die over een hoog aantal vrienden beschikten ervoeren tevens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Daarnaast gaven de adolescenten die een hoge mate van welbevinden ervoeren ook tijdens de jongvolwassenheid aan dat zij een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren. Ten slotte is naar voren gekomen dat de jongvolwassenen die tijdens de adolescentie over een hoog aantal vrienden beschikten eveneens over meer romantische partners tijdens en voor de jongvolwassenheid beschikten. De sterkte van de hierboven genoemde relaties varieerde van zwak tot sterk ($r = .22 - .54$; zie Tabel 5 en 6).

Aangaande de onderlinge samenhang tussen de opvoedingsbeleving tijdens de adolescentie en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid is gebleken dat er een positieve significante samenhang was tussen de mate ervaren responsiviteit gedurende de adolescentie en de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid (zie Tabel 5). Gesteld kan worden dat de adolescenten die een hoge mate van responsiviteit gedurende de adolescentie ervoeren tevens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid hebben ervaren. Tevens is gebleken dat er een significante positieve samenhang was tussen de ervaren mate autonomie stimuleren door de ouder en de mate van welbevinden met betrekking tot vriendschappen tijdens de adolescentie (zie Tabel 5). Dit houdt in dat de adolescenten die vonden dat hun autonomie door hun ouders in hoge mate werd gestimuleerd in dezelfde periode eveneens een hoge mate van welbevinden met betrekking tot vriendschappen ervoeren. Daarentegen bleek de mate van toezicht houden door de ouder tijdens de adolescentie negatief significant samen te hangen met de kwantiteit romantische relaties tijdens de adolescentie (zie Tabel 6). Oftewel de adolescenten die vonden dat hun ouders in hoge mate toezicht hielden tijdens de adolescentie beschikten in diezelfde periode eveneens over minder romantische relaties in het heden dan wel verleden in vergelijking met adolescenten die vonden dat hun ouders in lage mate toezicht hielden tijdens de adolescentie. De resultaten wezen uit dat de mate van striktheid met geen van de

variabelen van de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid samenhang.

Omtrent de persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie kwam uit de analyses naar voren dat de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit significant samenhangen met de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (zie Tabel 5 en 6). Zo bleek een hoge mate van extraversie positief samen te hangen met het aantal vrienden, de mate van welbevinden betreffende vrienden en de kwantiteit van romantische relaties tijdens de adolescentie. Naast de mate van extraversie was er eveneens een positief verband tussen de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid en emotionele stabiliteit en de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Daarnaast is er een positieve relatie tussen de mate van emotionele stabiliteit tijdens de adolescentie en het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid gevonden. Op basis hiervan kan worden gesteld dat de adolescenten die in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit beschikten eveneens over een hoge mate van welbevinden met betrekking tot vrienden tijdens de adolescentie ervoeren. Dit verband bleek zich wat betreft de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid en emotionele stabiliteit voort te zetten in de jongvolwassenheid, waarbij de adolescenten die over een hoge mate van vriendelijkheid en emotionele stabiliteit beschikten ook tijdens de jongvolwassenheid een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren. Verder is naar voren gekomen dat de adolescenten met een hoge mate van extraversie, naast het welbevinden betreffende vrienden, ook over meer vrienden en partners in het heden dan wel verleden beschikten in vergelijking met de adolescenten die in lage mate extravert waren. Tot slot is gebleken dat de adolescenten die in hoge mate emotioneel stabiel waren tevens over een hoog aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid beschikten.

Uit de analyses kwam naar voren dat er geen samenhang was tussen geslacht en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (zie Tabel 7). Om te onderzoeken of er een verband was tussen geslacht en het al dan niet beschikken over een partner in het heden en het verleden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid is er gebruik gemaakt van de Chi-square test of association. Hieruit kwam naar voren dat er geen statistisch significant verband was tussen

geslacht en het al dan niet beschikken over een partner in het heden of het verleden tijdens de adolescentie ($\chi^2(2) = 1.00, p = .61$) en jongvolwassenheid ($\chi^2(2) = 1.68, p = .43$).

Geconcludeerd kan worden dat het geen verschil maakt of de adolescent en jongvolwassene een man of een vrouw was voor het aantal vrienden, de mate van welbevinden betreffende vrienden en het al dan niet beschikken over een romantische relatie tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

De resultaten wezen uit dat de mate van afhankelijkheid in mobiliteit tijdens de adolescentie niet significant samenhang met de mate van kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (zie Tabel 6). De mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid bleek enkel negatief significant samen te hangen met het al dan niet beschikken over een romantische relatie tijdens de jongvolwassenheid en het verleden (zie Tabel 6). Dit wijst er op dat wanneer de jongvolwassene een lage mate van afhankelijkheid ervoer er eveneens sprake was van een hoge mate van het beschikken over een romantische partner tijdens de jongvolwassenheid of het verleden. Verder lijkt er geen verband te bestaan tussen de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

Wat betreft de acceptatie van de beperking bleek er enkel een positief verband te bestaan tussen de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (zie Tabel 5). Dit duidt er op dat de jongvolwassenen die in hoge mate hun beperking accepteerden ook een hogere mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Uit de analyses is verder geen significante samenhang naar voren gekomen tussen de mate van acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (zie Tabel 5). Op basis hiervan kan worden gesteld dat, op het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid na, er geen relatie is tussen de acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

Alle onderzochte relaties uit hypothese 2 waren zwak in sterkte, op de samenhang vriendelijkheid en welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie na. De relatie tussen vriendelijkheid en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie was gematigd in sterkte.

Hypothese 2: samenhang opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen

Voor de tweede hypothese is onderzocht op welke wijze de opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie met elkaar samenhangen. De analyses wezen uit dat er een positief significant verband was tussen de mate ervaren responsiviteit, autonomie stimuleren en striktheid en de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, zorgvuldigheid, openheid voor ideeën en vriendelijkheid gedurende de adolescentie (zie Tabel 5). De mate van responsiviteit bleek positief samen te hangen met de mate van extraversie, zorgvuldigheid en vriendelijkheid. Daarnaast was er een positieve relatie tussen de mate van autonomie stimuleren en de mate van vriendelijkheid en tussen de mate van striktheid en de mate van openheid voor ideeën. Dit wil zeggen dat wanneer de adolescent een hoge mate van responsiviteit tijdens de opvoedingssituatie heeft ervaren eveneens over een hoge mate van extraversie, zorgvuldigheid en vriendelijkheid beschikte. Daarnaast bleken de adolescenten die tijdens de opvoedingssituatie hebben ervaren dat de ouder in hoge mate de autonomie stimuleerde ook zeer vriendelijk te zijn. Verder beschikten de adolescenten die de opvoedingssituatie als zeer strikt ervoeren tevens in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën. Bovengenoemde relaties waren zwak in sterkte op de samenhang tussen de opvoedingsvariabele responsiviteit en persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid na. De samenhang tussen de mate van responsiviteit en de mate van vriendelijkheid bleek namelijk gematigd in sterkte.

Hypothese 3: samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen

Tot slot is onderzocht op welke wijze de controle variabelen geslacht, mate van afhankelijkheid en de acceptatie van de beperking samenhangen met de opvoedingsbeleving en de persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie (zie Tabel 5, 6 en 7). Uit de analyses is gebleken dat er een significant verschil was tussen mannen en vrouwen met betrekking tot het opvoedingskenmerk 'autonomie stimuleren' van de opvoedingsbeleving en

de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid en emotionele stabiliteit tijdens de adolescentie (zie Tabel 7). De analyses wezen uit dat vrouwen hoger dan mannen scoorden op de mate waarin zij tijdens de opvoedingssituatie hebben ervaren dat de ouder hun autonomie stimuleerde en de mate waarin zij beschikten over de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid tijdens de adolescentie. Daarentegen scoorden de mannen hoger op de mate waarin zij over de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit beschikten in vergelijking met de vrouwen. De sterkte in het verschil in gemiddelden tussen mannen en vrouwen op de opvoedingbeleving en persoonlijkheidseigenschappen bleken over het algemeen klein te zijn (eta squared varieerde tussen de .04 - .05), op de relatie geslacht en emotionele stabiliteit na. Het verschil in gemiddelden tussen vrouwen en mannen op de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit was gematigd (eta squared = .10) in sterkte.

Wat betreft de afhankelijkheid in de mobiliteit bleek er geen significant verband te bestaan tussen de afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en de opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent (zie Tabel 6). Dit betekent dat er geen verband lijkt te bestaan tussen afhankelijkheid in de mobiliteit van de adolescent en jongvolwassene en de opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen tijdens de adolescentie.

Met name tijdens de adolescentie bleek er een significante samenhang te bestaan tussen de mate waarin de adolescent de beperking accepteerde en de opvoedingsbeleving op het gebied van autonomie stimuleren en striktheid en tussen de mate van acceptatie van de beperking en de persoonlijkheidseigenschappen extraversie en emotionele stabiliteit tijdens de adolescentie (zie Tabel 5). Tevens wezen de analyses uit dat er een positieve relatie was tussen de mate van acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en de opvoedingsbeleving omtrent autonomie stimuleren en de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit. Dit duidt er op dat wanneer de adolescent de opvoedingssituatie als zeer autonomie stimulerend heeft ervaren hij/zij tevens in hoge mate zijn beperking accepteerde, zowel tijdens de adolescentie als de jongvolwassenheid. Echter wanneer de adolescent de opvoedingssituatie als zeer strikt heeft ervaren lijkt hij/zij eveneens in lage mate de beperking te accepteren. Daarnaast kwam uit de resultaten naar voren dat de adolescenten die over een hoge mate van emotionele stabiliteit beschikten tevens in hoge mate hun beperking accepteerden zowel tijdens de adolescentie als jongvolwassenheid. Tot

slot is naar voren gekomen dat de zeer extraverte adolescenten eveneens hun beperking in sterke mate accepteerden tijdens de adolescentie. De sterkte van de samenhang tussen de acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en de persoonlijkheidseigenschap extraversie en emotionele stabiliteit bleek gematigd. Ook de samenhang tussen de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit bleek gematigd in sterkte. De overige relaties waren zwak in sterkte.

Tabel 5

Pearson Correlaties tussen de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen, Controle Variabele Acceptatie van de Beperking en de Kwantiteit en Kwaliteit van de Vriendschappelijke Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid (N = 96)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	-																	
2	.48***	-																
3	-.48***	.55***	-															
4	.18^t	.08	-.09	-														
5	.26*	.26*	.01	.45***	-													
6	-.27**	-.13	.12	-.15	-.18^t	-												
7	-.04	-.06	-.02	.38***	-.11	.00	-											
8	.33**	.17^t	-.15	.21*	.14	-.14	-.04	-										
9	-.13	-.04	.08	.23*	.05	-.05	.11	.08	-									
10	-.12	.10	.22*	.06	.03	.26**	-.07	-.12	.14	-								
11	.04	.08	.03	.34***	.26**	.01	.03	.16	.35***	.22*	-							
12	.49***	.35***	-.12	-.01	-.01	-.04	.02	.54***	-.15	-.29**	-.04	-						
13	.06	.20^t	.15	.14	.19^t	-.09	-.07	.22*	-.06	.06	-.09	.05	-					
14	.19^t	.19^t	.01	.17	.11	-.07	-.04	.20^t	.02	.14	.10	.24*	.24*	-				
15	.16	.07	-.09	.07	-.01	-.01	.01	.05	.04	.09	.15	.20^t	-.38***	.80***	-			
16	.18^t	.25*	.09	.04	.26**	.07	-.13	.29*	.09	.14	.43***	.21*	.24*	.23*	.07	-		
17	.08	.28**	.21*	.25*	.15	-.05	.02	.20^t	.15	.15	.21*	.22*	.22*	.45***	.30**	.38***	-	
18	-.08	.05	.12	.20^t	-.09	-.11	.13	-.06	.07	.02	-.18^t	.02	.01	.23*	.21*	.51***	.61***	-

Noot. * $p \leq .05$, ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

Legenda variabelen correlatiematrix Tabel 5

Controle variabelen	Opvoedingsbeleving	Persoonlijkheidseigenschappen	Vriendschappelijke en romantische relaties
1. Acceptatie beperking T1	4. Responsiviteit	8. Extraversie	13. Aantal vrienden T1
2. Acceptatie beperking T2	5. Autonomie	9. Zorgvuldigheid	14. Aantal vrienden T2
3. Δ acceptatie beperking	stimuleren	10. Openheid ideeën	15. Δ aantal vrienden
	6. Striktheid	11. Vriendelijkheid	16. Welbevinden vrienden T1
	7. Toezicht houden	12. Emotionele stabiliteit	17. Welbevinden vrienden T2
			18. Δ welbevinden vrienden

Tabel 6

Spearman's Rank-Order Correlaties tussen de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen, Controle Variabele Acceptatie van de Beperking en de Kwantiteit en Kwaliteit van Vriendschappelijke en Romantische Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid (N = 96)

Variabelen	Afhankelijkheid mobiliteit T1	Afhankelijkheid mobiliteit T2	Δ afhankelijkheid mobiliteit	Partner T1	Partner T2	Δ partner
	r_s	r_s	r_s	r_s	r_s	r_s
Acceptatie beperking T1	-.24*	-.24*	.09	.04	.04	-.01
Acceptatie beperking T2	-.03	-.09	-.01	-.01	-.06	-.04
Δ acceptatie beperking	.21*	.08	-.14	-.02	-.10	-.06
Responsiviteit	-.09	-.05	.08	-.02	.09	.06
Autonomie stimuleren	-.11	-.15	.01	.09	<.01	-.07
Striktheid	-.04	-.07	-.05	-.12	.13	.15
Toezicht houden	.05	.03	-.05	-.23*	-.01	.16
Extraversie	.07	-.06	-.08	.23*	-.09	-.25*
Zorgvuldigheid	.07	.07	-.01	-.01	.04	.04
Openheid ideeën	.09	.08	-.03	.03	.05	.02
Vriendelijkheid	-.05	-.08	-.00	.00	-.08	-.06
Emotionele stabiliteit	-.02	-.18^t	-.11	-.06	.02	.03
Aantal vrienden T1	.02	-.02	.03	.18^t	-.11	-.20^t
Aantal vrienden T2	-.13	-.13	.04	-.00	.24*	.16
Δ aantal vrienden	-.10	-.14	-.04	-.15	.32***	.32**
Welbevinden vrienden T1	-.06	-.18^t	-.05	.17^t	-.05	-.16
Welbevinden vrienden T2	-.03	.12	.16	.06	.04	-.01
Δ welbevinden vrienden	-.03	.21*	.21*	-.05	.07	.10
Afhankelijkheid T1	-	-	-	-	-	-
Afhankelijkheid T2	-.44***	-	-	-	-	-
Δ afhankelijkheid	.63***	-.38***	-	-	-	-
Partner T1	-.07	.06	.16	-	-	-
Partner T2	-.17	-.22*	-.06	-.05	-	-
Δ partner	-.06	-.17^t	-.14	-.71***	.73***	-

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

Tabel 7

Resultaten Verschil Geslacht op de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen, Controle Variabele Acceptatie van de Beperking en Kwantiteit en Kwaliteit van Vriendschappelijke Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid (N = 96)

	Geslacht		M_d	t	df	p
	Man (N = 53)	Vrouw (N = 43)				
Acceptatie beperking T1	3.89	3.81	0.08	0.66	94	.51
Acceptatie beperking T2	4.25	4.15	0.10	0.76	94	.45
Δ Acceptatie beperking	0.36	0.34	0.02	0.13	94	.90
Responsiviteit	4.50	4.76	-0.26	-1.20	94	.23
Autonomie stimuleren	4.02	4.38	-0.36	-2.00	94	.05*
Striktheid	3.10	2.81	0.29	1.55	94	.12
Toezicht houden	3.15	3.23	-0.08	-0.76	94	.45
Extraversie	4.95	4.46	0.49	1.98	94	.05^t
Zorgvuldigheid	4.51	4.66	-0.15	-0.57	94	.57
Openheid ideeën	4.57	4.93	-0.36	-1.96	94	.05^t
Vriendelijkheid	5.47	5.78	-0.31	-2.26	94	.03*
Emotionele stabiliteit	4.51	3.81	0.70	3.15	92.5	<.01**
Aantal vrienden T1	4.30	4.28	0.02	0.04	91.6	.97
Aantal vrienden T2	6.92	6.07	0.86	0.91	94	.91
Δ Aantal vrienden	2.57	1.79	0.78	0.39	94	.42
Welbevinden vrienden T1	7.91	7.77	0.14	0.45	94	.66
Welbevinden vrienden T2	7.91	7.56	0.35	1.04	94	.30
Δ Welbevinden vrienden	0.00	-0.21	0.21	0.58	94	.56

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Onderzoeksvraag 2: Onderlinge samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, Δ controle variabelen en Δ vriendschappelijke en romantische relaties

Hypothese 4: stabiliteit vriendschappelijke en romantische relaties

Om te onderzoeken of de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid consistent bleef is er gebruik gemaakt van een paired-samples t-test. Uit de analyses kwam naar voren dat er geen significant verschil was tussen de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie ($M = 7.75$, $SD = 1.63$) en jongvolwassenheid ($M = 7.84$, $SD = 1.50$), $M_d = -0.09$, $t(95) = -0.53$, $p = .60$. Wel bleek er een positief significant verschil te bestaan tussen het aantal vrienden tijdens de adolescentie ($M = 4.29$, $SD = 2.91$) en jongvolwassenheid ($M = 6.54$, $SD = 4.56$), $M_d = 2.25$, $t(95) = 4.62$, $p < .01$. De gemiddelde toename in het aantal vrienden was 2.25 ($SD = 0.49$) met een 95% betrouwbaarheidsinterval van 1.28 tot 3.22. De sterkte van het verschil tussen de gemiddelden was sterk (eta squared = .18). Een Wilcoxon Signed Rank Test werd gebruikt om te onderzoeken of de kwantiteit van de romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid stabiel bleef. De analyses wezen uit dat er geen significant verschil was tussen de kwantiteit van de romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, $z = -1.69$, $p = .09$. Geconcludeerd kan worden dat het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid is toegenomen in vergelijking met de adolescentie. Daarentegen is het welbevinden betreffende vrienden en de kwantiteit in romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid stabiel gebleven.

Hierna is met behulp van een paired samples t-test onderzocht of er een verschil was in de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en de mate van acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. De resultaten toonden aan dat er geen significant verschil was tussen de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de adolescentie ($M = 3.16$, $SD = 0.94$) en jongvolwassenheid ($M = 3.18$, $SD = 0.83$), $M_d = 0.02$, $t(95) = 0.23$, $p = .82$. Wel bleek er een significant verschil te bestaan tussen de mate van acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie ($M = 3.85$, $SD = 0.60$) en jongvolwassenheid ($M = 4.21$, $SD = 0.63$), $M_d = 0.35$, $t(95) = 5.49$, $p < .01$. De gemiddelde toename in de mate van acceptatie van de beperking was 0.35 ($SD = 0.63$) met een 95% betrouwbaarheidsinterval van 0.22 tot 0.48. De sterkte van het verschil tussen de

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

gemiddelden was sterk ($\eta^2 = .24$). Samengevat kan worden dat de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid over het algemeen stabiel is gebleven. Daarentegen bleek de mate van acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid te zijn toegenomen ten opzichte van de adolescentie. Dit betekent dat jongvolwassenen gemiddeld in hogere mate hun beperking accepteerden in vergelijking met de adolescenten.

Hypothese 5 – onderlinge samenhang Δ afhankelijkheid mobiliteit, Δ acceptatie beperking en Δ vriendschappelijke en romantische relaties

Onderzocht is of het verschil in de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid mogelijk verklaard kon worden door de verschillen in de mate van afhankelijkheid en de mate van acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en omgekeerd. Uit de analyses is naar voren gekomen dat er geen sprake was van een samenhang tussen Δ acceptatie van de beperking en Δ aantal vrienden (zie Tabel 5). Dit betekent dat de toename in het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid niet verklaard kon worden door de toename van de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en vice versa. Daarnaast is gebleken dat er een positieve samenhang was tussen Δ welbevinden vrienden en Δ afhankelijkheid in de mobiliteit. Dit duidt er op dat de jongvolwassenen die een hogere mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren in vergelijking met de adolescentie eveneens een hogere score aangaande afhankelijk in de mobiliteit behaalden in vergelijking met de adolescenten. Echter wanneer er sprake was van geen verschil tussen de adolescenten en jongvolwassenen met betrekking tot het ervaren van welbevinden betreffende vrienden was er ook geen verschil tussen de adolescenten en jongvolwassenen in de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit. Verder bleek er een positief verband te bestaan tussen Δ aantal vrienden en Δ welbevinden vrienden en Δ aantal vrienden en Δ kwantiteit romantische relaties. Bovengenoemde resultaten wijzen uit dat wanneer er een toename was in het aantal vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid (wanneer jongvolwassenen meer vrienden hebben in vergelijking met de adolescenten) er eveneens een toename was in het welbevinden vrienden (wanneer jongvolwassenen een hogere mate van welbevinden

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

vrienden ervaren in vergelijking met de adolescenten). Ditzelfde geldt voor het aantal vrienden en het al dan niet beschikken over een partner.

Hypothese 6: samenhang opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen en Δ afhankelijkheid mobiliteit, Δ acceptatie beperking en Δ vriendschappelijke en romantische relaties

Uit de analyses is gebleken dat de opvoedingsbeleving niet significant samenhang met Δ aantal vrienden en Δ acceptatie beperking (zie Tabel 5). Wat betreft de persoonlijkheidseigenschappen bleek enkel Δ acceptatie van de beperking positief significant samen te hangen met de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën tijdens de adolescentie (zie Tabel 5). Dit betekent, rekening houdend met de eerder genoemde analyses en resultaten, dat een grotere verschilscore in de acceptatie van de beperking samenhang met een hoge mate van openheid voor ideeën. Oftewel wanneer de mate van acceptatie van de beperking sterk toenam tijdens de jongvolwassenheid lijkt de adolescent eveneens in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën te beschikken en omgekeerd.

Verder wezen de resultaten uit dat Δ welbevinden vrienden positief samenhang met het aantal vrienden en de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid. Dit duidt er op dat wanneer het welbevinden vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid was toegenomen de respondenten eveneens een hoog aantal vrienden en hoge mate van afhankelijkheid tijdens de jongvolwassenheid ervoeren. De stabiliteit van afhankelijkheid in de mobiliteit bleek niet significant samen te hangen met één van de controle variabelen, opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen of kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Ten slotte is naar voren gekomen dat Δ partner negatief samenhang met de persoonlijkheidseigenschap extraversie. Dit houdt in dat wanneer de respondenten tijdens de jongvolwassenheid in hogere mate over een romantische relatie in het heden en/of verleden beschikten in vergelijking met de adolescentie zij in verminderde mate over de persoonlijkheidseigenschap extraversie beschikten. Bovengenoemde relaties dienen met enige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd, omdat uit eerdere analyses is gebleken dat er met name sprake is van stabiliteit in deze kenmerken in plaats van een toe- of afname. Daarnaast waren bovengenoemde relaties zwak in sterkte, op de samenhang tussen Δ aantal

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

vrienden en Δ partner na. De relatie tussen Δ aantal vrienden en Δ partner was gematigd in sterkte.

Onderzoeksvraag 3: voorspellende waarde per categorie (opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen) op het voorspellen van vriendschappelijke relaties

Onderzocht is of de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid konden worden voorspeld vanuit de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen. Hierbij werden alle voorspellende variabelen per categorie (opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen) in één stap aan het model toegevoegd. De resultaten voor deze standard multiple regression worden samengevat in Tabel 8, 9 en 10 (pagina 57 - 59).

Hypothese 7: voorspellende waarde opvoedingsbeleving op vriendschappelijke relaties

De modellen van de standaard regressie analyse voor de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, inclusief de vier voorspellende kenmerken van de opvoedingsbeleving, waren niet significant (zie Tabel 8). Dit betekent dat de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid over het algemeen niet goed voorspeld konden worden vanuit de opvoedingsbeleving. Slechts 0.1 tot 5.6% van de variantie in de scores van de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid kon worden verklaard vanuit de opvoedingsbeleving.

Hypothese 8: voorspellende waarde persoonlijkheidseigenschappen op vriendschappelijke relaties

De modellen van de standaard regressie analyse voor de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, inclusief de vijf voorspellende persoonlijkheidseigenschappen, waren significant voor het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en de jongvolwassenheid (zie Tabel 9). 27% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en 10% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon worden verklaard vanuit de vijf persoonlijkheidseigenschappen.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen werden de t ratios voor de individuele regressie slopen onderzocht. Eén van de vijf predictoren was een significante voorspeller voor de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. Het betrof hier de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid ($t(90) = 4.14, p < .01$). De persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid had een unieke verklaarde variantie van .14. Dit houdt in dat de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid 14% van de variantie van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie kon verklaren, zonder overlap te hebben met de overige vier predictoren. De samenhang tussen de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie was positief. Dit duidt er op dat adolescenten die in hoge mate vriendelijk waren eveneens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren. Betreffende het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid was de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit een significante voorspeller voor het voorspellen van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid ($t(90) = 2.21, p = .03$). De unieke verklaarde variantie van de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit was .05. Dit wil zeggen dat de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit ongeveer 5% van de variantie van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon verklaren. De samenhang tussen de mate van emotionele stabiliteit en welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid was eveneens positief. Dit betekent dat de adolescenten die in hoge mate emotioneel stabiel waren ook tijdens de jongvolwassenheid een hoge mate van welbevinden vrienden ervoeren.

Hypothese 9: voorspellende waarde controle variabelen op vriendschappelijke relaties

De modellen van de regressie analyse voor de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, inclusief de vijf voorspellende controle variabelen, was enkel significant voor het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid (zie Tabel 9). Slechts 14% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon worden verklaard vanuit de vijf controle variabelen. Om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen werden de t ratios voor de individuele regressie slopen onderzocht. Twee van de vijf predictoren waren significante voorspellers voor de scores van het welbevinden

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Het betrof hier de controle variabelen mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid ($t(90) = -2.15, p = .03$) en mate acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid ($t(90) = 3.01, p < .01$). De unieke verklaarde variantie van deze significante predictoren waren zeer laag ($sr^2 = .04 - .09$), waarbij de controle variabele acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid de sterkste predictor was in het voorspellen van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie ($sr^2 = .09$). Beiden predictoren hingen positief samen met het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit duidt er op dat de jongvolwassen die in hoge mate in de mobiliteit afhankelijk waren van anderen en/of hulpmiddelen en in hoge mate hun beperking accepteerden eveneens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren.

Opvallend was dat de partiële correlatie van afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid in het voorspellen van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid waarbij werd gecontroleerd voor de andere vier predictoren sterker was ($pr = .22$) dan de zero-order Pearson's r van de afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid in het voorspellen van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid zonder dat er gecontroleerd werd voor de overige variabelen ($r = .11$). De zero-order Pearson's r geeft aan dat de afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid niet significant gerelateerd was aan het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid, terwijl bij controle van de overige variabelen de afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid wel significant bleek samen te hangen met het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit duidt er op dat er mogelijk sprake was van suppressie effecten binnen het model.

Tabel 8

Resultaten Standard Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving tijdens de Adolescentie als Predictieve Variabelen en de Kwantiteit en Kwaliteit van Vriendschappelijke Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Aantal vrienden adolescentie		Aantal vrienden jongvolwassenheid		Δ aantal vrienden		Welbevinden vrienden adolescentie		Welbevinden vrienden jongvolwassenheid		Δ welbevinden vrienden	
	β	sr^2_{unique}	β	sr^2_{unique}	β	sr^2_{unique}	β	sr^2_{unique}	β	sr^2_{unique}	β	sr^2_{unique}
Responsiviteit	.11	<.01	.20	.02	.12	<.01	-.04	<.01	.27*	.04	.29*	.05
Autonomie stimuleren	.12	.01	<.01	<.01	-.06	<.01	.29*	.06	.02	<.01	-.23 ^t	.04
Striktheid	-.05	<.01	-.03	<.01	<.01	<.01	.12	.01	-.01	<.01	-.11	.01
Toezicht houden	-.09	<.01	-.12	.01	-.05	<.01	-.08	<.01	-.08	<.01	<.01	<.01
Toetsing modellen	$F(4, 95) = 1.18,$ $p = .33$		$F(4, 95) = 0.97,$ $p = .43$		$F(4, 95) = 0.20,$ $p = .94$		$F(4, 95) = 2.40,$ $p = .056^t$		$F(4, 95) = 1.71,$ $p = .16$		$F(4, 95) = 2.21,$ $P = .07^t$	
Intercept	3.45		6.25		2.50		6.27		6.47		0.20	
R	.22		.20		.09		.31		.26		.30	
R ²	.05		.04		.01		.10		.07		.09	
R ² _{adj}	.01		<.01		<.01		.06		.03		.05	

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 9

Resultaten Standard Multiple Regression Analyses met de Persoonlijkheidseigenschappen tijdens de Adolescentie als Predictieve Variabelen en de Kwantiteit en Kwaliteit van Vriendschappelijke Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Aantal vrienden adolescentie		Aantal vrienden jongvolwassenheid		Δ aantal vrienden		Welbevinden vrienden adolescentie		Welbevinden vrienden jongvolwassenheid		Δ welbevinden vrienden	
	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}
Extraversie	.31*	.07	.07	<.01	-.13	.01	.15	.02	.04	<.01	-.09	<.01
Zorgvuldigheid	-.07	<.01	<.01	<.01	.04	<.01	-.06	<.01	.12	.01	.17	.02
Openheid ideeën	.11	.01	.21 ^t	.03	.13	.02	.12	.01	.19 ^t	.03	.07	<.01
Vriendelijkheid	-.14	.02	.05	<.01	.14	.02	.41***	.14	.13	.01	-.23*	.05
Emotionele stabiliteit	-.10	<.01	.26*	.04	.32*	.06	.17	.02	.27*	.05	.11	<.01
Toetsing modellen	$F(5, 95) = 1.68,$ $p = .15$		$F(5, 95) = 2.24,$ $p = .06^t$		$F(5, 95) = 1.78,$ $p = .13$		$F(5, 95) = 6.61,$ $p = <.01***$		$F(5, 95) = 2.94,$ $p = .02*$		$F(5, 95) = 1.22,$ $p = .31$	
Intercept	4.30		-6.10		-10.20		0.38		1.84		1.46	
R	.29		.33		.30		.52		.37		.25	
R ²	.08		.11		.09		.27		.14		.06	
R ² _{adj}	.03		.06		.04		.23		.09		.01	

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 10

Resultaten Standard Multiple Regression Analyses met de Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en de Kwantiteit en Kwaliteit van Vriendschappelijke Relaties tijdens de Adolescentie en Jongvolwassenheid als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Aantal vrienden adolescentie		Aantal vrienden jongvolwassenheid		Δ aantal vrienden		Welbevinden vrienden adolescentie		Welbevinden vrienden jongvolwassenheid		Δ welbevinden vrienden	
	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}	β	sr ² _{unique}
Geslacht	.02	<.01	-.06	<.01	-.06	<.01	-.01	<.01	-.11	.01	-.09	<.01
Afhankelijkheid adolescentie	-.07	<.01	-.11	<.01	-.06	<.01	-.03	<.01	-.17	.02	-.19	.03
Afhankelijkheid jongvolwassenheid	.02	<.01	-.01	<.01	-.03	<.01	-.12	<.01	.25*	.04	.33**	.08
Acceptatie beperking adolescentie	-.06	<.01	.10	<.01	.14	.01	.05	<.01	-.07	<.01	-.11	<.01
Acceptatie beperking jongvolwassenheid	.23 ^t	.04	.14	.01	-.01	<.01	.21 ^t	.03	.34**	.09	.14	.01
Toetsing modellen	$F(5, 95) = 0.83,$ $p = .53$		$F(5, 95) = 1.30,$ $p = .27$		$F(5, 95) = 0.66,$ $p = .65$		$F(5, 95) = 1.53,$ $p = .19$		$F(5, 95) = 2.89,$ $p = .02^*$		$F(5, 95) = 1.98,$ $p = .09^t$	
Intercept	1.34		1.54		-0.10		5.70		4.38		-1.32	
R	.21		.26		.19		.28		.37		.31	
R ²	.04		.07		.04		.08		.14		.10	
R ² _{adj}	.04		.02		-.02		.03		.09		.05	

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

Onderzoeksvraag 4: voorspellende waarde combinatie opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen op het voorspellen van vriendschappelijke relaties

Door middel van de Hierarchical multiple regression is onderzocht wat de voorspellende waarde is van de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen geslacht, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid op de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties. De voorspellende variabelen werden per categorie aan het model toegevoegd, namelijk stap 1 controle variabelen; stap 2 opvoedingsbeleving; en stap 3 persoonlijkheidseigenschappen. Hierbij zijn enkel de variabelen als voorspellende variabele aan het model toegevoegd welke uit voorgaande analyses (o.a. Pearson product-moment correlation coefficient, Spearman's rank-order correlation, independent-samples t-test en Standard Multiple Regression Analyses) significant ($p \leq .05$, $p \leq .01$, $p \leq .001$) of in trendvorm ($p > .05 - \leq .10$) bleken samen te hangen met de desbetreffende afhankelijke variabelen. Om statistisch te kunnen controleren voor de controle variabelen is er voor gekozen om deze in de eerste stap aan het model toe te voegen. De resultaten van de hiërarchische multiple regressies worden samengevat in Tabel 11, 12, 13, 14 en 15 (zie pagina 67 - 71).

Hypothese 10: Combinatie opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen op het voorspellen van vriendschappelijke relaties

Voorspellen aantal vrienden adolescentie

Uit voorgaande analyses is gebleken dat de mate van autonomie stimuleren, extraversie en acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid significant of in trendvorm samenhangen met het aantal vrienden tijdens de adolescentie. Hierdoor bestonden de stappen van de hiërarchische multiple regressie uit: stap 1 acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid, stap 2 autonomie stimuleren en stap 3 extraversie. De algehele regressie, inclusief de drie predictoren, was statistisch significant (zie Tabel 11). Echter kon slechts 9% van de variantie in de scores van het aantal vrienden tijdens de adolescentie worden verklaard vanuit deze drie predictoren. Het eerste model met enkel de controle variabele acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en het tweede model met

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

de acceptatie van de beperking en mate van autonomie stimuleren bleken niet statistisch significant te zijn en verklaarden respectievelijk slechts 4% en 6% van de variantie in de scores van het aantal vrienden tijdens de adolescentie.

Om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen werden de t ratios voor de individuele regressie slopen onderzocht. Geen van de drie predictoren waren significante voorspellers voor het voorspellen van het aantal vrienden tijdens de adolescentie (zie Tabel 11). Tevens wezen de resultaten uit dat geen van de predictoren een significante bijdrage leverde in de toename van de verklaarde variantie binnen het aantal vrienden tijdens de adolescentie ($R^2_{\text{increment}} = \text{n.s.}$). Dit houdt in dat geen van de predictoren een unieke significante bijdrage leverde in het verklaren van de variantie van het aantal vrienden tijdens de adolescentie. Wel is opvallend dat het eerste en tweede model, met enkel de controle variabele acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en het opvoedingkenmerk autonomie stimuleren van de opvoedingsbeleving, niet significant waren. Echter wanneer de persoonlijkheidseigenschap extraversie aan het model werd toegevoegd (stap 3), bleek het derde model wel significant te zijn. Dit duidt er op dat, ondanks dat extraversie niet significant de verklaarde variantie liet toenemen, deze wel een bijdrage leverde aan het kunnen verklaren van de variantie binnen het aantal vrienden tijdens de adolescentie. Echter zal hierbij, rekening houdend met de resultaten uit onderzoeksvraag 3, met name de combinatie van de drie predictoren en hun overlappende verklarende variantie het aantal vrienden tijdens de adolescentie hebben voorspeld.

Voorspellen aantal vrienden jongvolwassenheid

Eerdere analyses wezen uit dat de mate van extraversie, emotionele stabiliteit, openheid voor ideeën en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid significant of in trendvorm samenhangen met het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Hierdoor bestonden de stappen van de hiërarchische multiple regressie uit: stap 1 acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid en stap 2 extraversie, emotionele stabiliteit en openheid voor ideeën. De algehele regressie, inclusief de vijf predictoren, was statistisch significant (zie Tabel 12). 12% van de variantie in de scores van het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon worden verklaard vanuit de vijf predictoren. Het model met enkel de controle variabele

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid bleek niet statistisch significant te zijn en verklaarde slechts 5% van de variantie in de scores van het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid.

De t ratios voor de individuele regressie slopen werden onderzocht om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen. Geen van de drie predictoren waren significante voorspellers om het aantal vrienden tijdens de adolescentie te kunnen voorspellen (zie Tabel 12). Tevens wezen de resultaten uit dat geen van de predictoren een significante bijdrage leverde in de toename van de verklaarde variantie binnen het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid ($R^2_{\text{increment}} = \text{n.s.}$). Dit duidt er op dat met name de combinatie van de verschillende predictoren de variantie in het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon voorspellen en er waarschijnlijk overlap was in de verklaarde variantie tussen de verschillende factoren.

Voorspellen Δ aantal vrienden

Wat betreft Δ aantal vrienden is uit voorgaande analyses gebleken dat enkel de mate van emotionele stabiliteit in trendvorm samenhang met Δ aantal vrienden. Hierom is er voor gekozen geen hiërarchische regressie analyse uit te voeren met Δ aantal vrienden als afhankelijke variabele. Verwacht werd namelijk dat het model niet significant zou zijn en slechts een klein gedeelte van de variantie in Δ aantal vrienden verklaard kon worden door de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit.

Voorspellen welbevinden vrienden adolescentie

Voorgaande analyses toonden aan dat de mate van autonomie stimuleren, extraversie, vriendelijkheid, emotionele stabiliteit, afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid significant of in trendvorm samenhangen met het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. Hierdoor bestonden de stappen van de hiërarchische multiple regressie uit: stap 1 afhankelijkheid mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, stap 2 autonomie stimuleren en stap 3 extraversie, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

De algehele regressie, inclusief de zeven predictoren, was statistisch significant (zie Tabel 13). 29.4% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie kon worden verklaard vanuit deze zeven predictoren. Ook het tweede model met de controle variabelen en opvoedingsbeleving bleek significant te zijn, waarbij de predictoren 11.5% van de variantie binnen het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie konden verklaren. Het model met enkel de controle variabelen bleek niet statistisch significant te zijn en verklaarde slechts 7% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie.

Om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen werden de t ratios voor de individuele regressie slopen van het laatste model onderzocht. De persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid bleek positief significant samen te hangen met het welbevinden betreffende vrienden ($t(88) = 3.92, p < .01$; zie Tabel 13). Adolescenten die een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervoeren beschikten eveneens in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid. De mate van vriendelijkheid verklaarde 12% van de variantie van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie, waarbij de overlappende variantie met de overige predictoren afwezig was ($sr^2 = .12$). Verder kam naar voren dat met name de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit zorgden voor een significante toename in de verklaarde variantie (R^2 change = .18). Dit betekent dat de combinatie van deze persoonlijkheidseigenschappen 18% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie konden verklaren. De overige verklaarde variantie van de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie werd verklaard door de controle variabelen en het opvoedingskenmerk autonomie stimuleren van de opvoedingsbeleving en de overlap tussen de verschillende predictoren. Er was geen significante toename in de verklaarde variantie op het moment dat de kenmerken met betrekking tot de opvoedingsbeleving aan het model werden toegevoegd. Geconcludeerd kan worden dat met name de combinatie van de controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie konden voorspellen. Daarbij is de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen de grootste onafhankelijke voorspeller in het verklaren van de variantie binnen het welbevinden betreffende vrienden gedurende de adolescentie.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Voorspellen welbevinden vrienden jongvolwassenheid

Uit voorgaande analyses is gebleken dat de mate van responsiviteit, extraversie, vriendelijkheid, emotionele stabiliteit, openheid voor ideeën, afhankelijkheid mobiliteit jongvolwassenheid, acceptatie beperking jongvolwassenheid en Δ acceptatie beperking significant of in trendvorm samenhangen met het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Hierdoor bestonden de stappen van de hiërarchische multiple regressie uit: stap 1 afhankelijkheid mobiliteit jongvolwassenheid, acceptatie beperking jongvolwassenheid en Δ acceptatie beperking, stap 2 responsiviteit en stap 3 extraversie, vriendelijkheid, emotionele stabiliteit en openheid voor ideeën.

De algehele regressie, inclusief de acht predictoren, was statistisch significant (zie Tabel 14). 23.7% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon worden verklaard vanuit deze acht predictoren. Het model met enkel de controle variabelen bleek eveneens statistisch significant te zijn en verklaarde 10% van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. Ook het tweede model met de controle variabelen en de opvoedingsbeleving tijdens de adolescentie bleek positief significant te zijn met een verklaarde variantie van 16.3%.

Om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen werden de t ratios voor de individuele regressie slopen van het laatste model onderzocht. Twee van de acht predictoren waren significante voorspellers voor de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid (zie Tabel 14). Het betrof hier de mate van responsiviteit ($t(87) = 2.15, p = .04$) en de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit ($t(87) = 2.11, p = .04$). Adolescenten die de opvoeding in hoge mate als responsief hebben ervaren en in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit beschikten ervoeren tevens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. De unieke verklaarde variantie van deze significante predictoren waren zeer laag ($sr^2 = .04$). Dit betekent dat de mate van responsiviteit en emotionele stabiliteit elk slechts 4% van de variantie binnen de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid op unieke wijze konden verklaren. Uit de analyses is gebleken dat voornamelijk het opvoedingskenmerk responsiviteit van de opvoedingsbeleving tijdens de adolescentie zorgde voor een significante toename in de verklaarde variantie (R^2 change =

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

.06). Er was geen significante toename in de verklaarde variantie op het moment dat de persoonlijkheidseigenschappen aan het model werden toegevoegd. Geconcludeerd kan worden dat voornamelijk de combinatie van de verschillende predictoren de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon verklaren. De vele niet significante bèta's en lage unieke verklaarde varianties wezen er op dat er vooral sprake was van een gedeelde lineaire samenhang tussen de variabelen. Dit houdt in dat er overlap was tussen de predictoren die samen de variantie binnen de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kon verklaren.

Voorspellen Δ welbevinden vrienden

Eerdere analyses wezen uit dat de mate van responsiviteit, autonomie stimuleren, vriendelijkheid, afhankelijkheid mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en Δ afhankelijkheid mobiliteit significant of in trendvorm samenhangen met Δ welbevinden betreffende vrienden. Hierdoor bestonden de stappen van de hiërarchische multiple regressie uit: stap 1 afhankelijkheid mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en Δ afhankelijkheid mobiliteit, stap 2 responsiviteit en autonomie stimuleren en stap 3 vriendelijkheid. De algehele regressie, inclusief de vijf predictoren, was statistisch significant (zie Tabel 15). 20% van de variantie in de scores van Δ welbevinden betreffende vrienden kon worden verklaard vanuit de vijf predictoren. Het eerste model met enkel de controle variabelen en het tweede model met de controle variabelen en opvoedingsbeleving als predictoren bleken eveneens statistische significant te zijn (zie Tabel 15). Beide modellen verklaarden respectievelijk 7.4% en 14.4% van de variantie in de scores van Δ welbevinden betreffende vrienden.

De t ratios voor de individuele regressie slopen van het laatste model werden onderzocht om de bijdrage van de individuele voorspellers te beoordelen. Hieruit kwam naar voren dat twee van de vijf predictoren significante voorspellers waren met betrekking tot Δ welbevinden betreffende vrienden (zie Tabel 15). Het betrof hier de predictoren responsiviteit ($t(91) = 2.65, p = .01$) en vriendelijkheid ($t(90) = -2.54, p = .01$). Beide predictoren hadden een kleine unieke verklaarde variantie ($sr^2 = .09$ en $.06$). Dit duidt er op dat de mate van responsiviteit 9% en vriendelijkheid 6% van de variantie binnen Δ welbevinden betreffende vrienden op unieke wijze konden verklaren. De samenhang tussen de mate van responsiviteit en de stabiliteit in welbevinden betreffende vrienden was positief.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Dit wil zeggen dat wanneer de adolescent in hoge mate de opvoedings situatie als responsief heeft ervaren er eveneens sprake was van stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Daarentegen bleek de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid negatief samen te hangen met de stabiliteit in welbevinden betreffende vrienden. Dit houdt in dat wanneer er sprake was van stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid de adolescent tevens in lage mate vriendelijk was.

Tevens wezen de resultaten uit dat alle gecategoriseerde predictoren een significante bijdrage leverde in de toename van de verklaarde variantie binnen Δ welbevinden betreffende vrienden. Door het in de tweede stap toevoegen van de kenmerken responsiviteit en autonomie stimuleren van de opvoedingsbeleving nam de verklaarde variantie met 7% toe ($R^2_{\text{increment}} = .07$). De verklaarde variantie nam met 6% toe op het moment dat de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid aan het model werd toegevoegd ($R^2_{\text{increment}} = .06$). Geconcludeerd kan worden dat met name de combinatie van de verschillende predictoren de variantie van het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid konden voorspellen en er waarschijnlijk overlap was in de verklaarde variantie tussen de verschillende factoren.

Ten slotte is gebleken dat de partiële correlaties tussen de mate van responsiviteit Δ welbevinden en tussen vriendelijkheid en Δ welbevinden waarbij werd gecontroleerd voor de andere predictoren sterker was (pr responsiviteit = .33 en pr vriendelijkheid = -.26) dan de zero-order Pearson's r tussen de mate van responsiviteit en Δ welbevinden en tussen vriendelijkheid en Δ welbevinden zonder dat er werd gecontroleerd voor de overige variabelen (r responsiviteit = .20 en r vriendelijkheid = -.18). De zero-order Pearson's r wezen uit dat de mate van responsiviteit en vriendelijkheid niet significant blijken samenhangen met Δ welbevinden vrienden, terwijl bij controle van de overige variabelen de variabelen responsiviteit en vriendelijkheid wel significant samenhangen met Δ welbevinden vrienden. Dit duidt er op dat er mogelijk sprake was van suppressie effecten binnen het model.

Tabel 11

Resultaten Hierarchical Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen en Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en het aantal Vriendschappen tijdens de Adolescentie als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Model 1: Controle variabelen			Model 2: Controle variabelen en opvoedingsbeleving			Model 3: Controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen		
Significantie model	$F(1, 94) = 3.81, p = .05^t$			$F(1, 93) = 2.99, p = .06^t$			$F(1, 92) = 3.05, p = .03^*$		
$R(R^2_{adj})$	.20 (.03)			.25 (.04)			.30 (.06)		
R^2 Change	.04 ^t			.02			.03 ^t		
Intercept	0.45			-0.84			-2.07		
Predictor:	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}
Controle variabelen									
Acceptatie T2	.20 ^t	1.95	.04	.16	1.52	.02	.13	1.28	.02
Opvoedingsbeleving									
Autonomie				.15	1.46	.02	.13	1.29	.02
Persoonlijkheidseigenschappen									
Extraversie							.18 ^t	1.74	.03

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 12

Resultaten Hierarchical Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen en Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en het aantal Vriendschappen tijdens de Jongvolwassenheid als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Model 1: Controle variabelen			Model 2: Controle variabelen en persoonlijkheidseigenschappen		
Significantie model	$F(1, 93) = 2.42, p = .10^t$			$F(1, 90) = 2.36, p = .05^*$		
$R(R^2_{adj})$	.22 (.05)			.34 (.12)		
R^2 Change	.05			.07		
Intercept	-1.20			-6.82		
Predictor:	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}
Controle variabelen						
Acceptatie T1	.13	1.13	.01	.06	0.51	<.01
Acceptatie T2	.13	1.12	.01	.06	0.47	<.01
Persoonlijkheidseigenschappen						
Extraversie				.08	0.70	<.01
Emotionele stabiliteit				.20	1.49	.02
Openheid ideeën				.21	1.95 ^t	.04

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 13

Resultaten Hierarchical Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen en Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en Welbevinden Vrienden tijdens de Adolescentie als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Model 1: Controle variabelen			Model 2: Controle variabelen en opvoedingsbeleving			Model 3: Controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen		
Significantie model	$F(1, 92) = 2.58, p = .06^t$			$F(1, 91) = 3.00, p = .02^*$			$F(1, 88) = 5.24, p < .01^{***}$		
$R(R^2_{adj})$	.28 (.05)			.34 (.08)			.54 (.24)		
R^2 Change	.08 ^t			.04 ^t			.18^{***}		
Intercept	5.77			4.99			0.56		
Predictor:	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}
Controle variabelen									
Acceptatie T1	.05	0.42	<.01	.02	0.13	<.01	-.06	-0.56	<.01
Acceptatie T2	.21 ^t	1.86	.04	.18	1.56	.02	.15	1.41	.02
Afhankelijkheid T2	-.10	-1.00	.01	-.10	-0.93	<.01	-.08	-0.84	<.01
Opvoedingsbeleving									
Autonomie				.20 ^t	1.97	.04	.12	1.17	.01
Persoonlijkheidseigenschappen									
Extraversie							.14	1.30	.01
Vriendelijkheid							.37^{***}	3.91	.12
Emotionele stabiliteit							.11	0.91	<.01

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 14

Resultaten Hierarchical Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen en Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en het Welbevinden Vrienden tijdens de Jongvolwassenheid als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Model 1: Controle variabelen			Model 2: Controle variabelen en opvoedingsbeleving			Model 3: Controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen		
Significantie model	$F(1, 92) = 3.57, p = .02^*$			$F(1, 91) = 4.45, p = <.01^{**}$			$F(1, 87) = 3.37, p = <.01^{**}$		
$R(R^2_{adj})$	.32 (.08)			.40 (.13)			.49 (.24)		
R^2 Change	.10*			.06*			.07 ^t		
Intercept	3.81			2.49			<.01		
Predictor:	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}
Controle variabelen									
Afhankelijkheid T2	.28*	2.33	.05	.24*	1.99	.04	.07	0.51	<.01
Acceptatie T2	.15	1.45	.02	.15	1.47	.02	.16	1.62	.02
Δ Acceptatie	.04	0.35	<.01	.09	0.75	<.01	.18	1.45	.02
Opvoedingsbeleving									
Responsiviteit				.25*	2.54	.06	.22*	2.15	.04
Persoonlijkheidseigenschappen									
Extraversie							.02	0.19	<.01
Vriendelijkheid							.11	1.02	<.01
Emotionele stabiliteit							.28*	2.11	.04
Openheid ideeën							.13	1.29	.01

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$., *** $p \leq .001$., ^t $p > .05 - \leq .10$.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tabel 15

Resultaten Hierarchical Multiple Regression Analyses met de Opvoedingsbeleving, Persoonlijkheidseigenschappen en Controle Variabelen als Predictieve Variabelen en Δ Welbevinden Vrienden als Afhankelijke Variabele (N = 96)

	Model 1: Controle variabelen			Model 2: Controle variabelen en opvoedingsbeleving			Model 3: Controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen		
Significantie model	$F(1, 93) = 3.70, p = .03^*$			$F(1, 91) = 3.83, p = <.01^{**}$			$F(1, 90) = 4.54, p = <.01^{***}$		
$R(R^2_{adj})$	.27 (.05)			.38 (.11)			.45 (.16)		
R^2 Change	.07*			.07*			.06*		
Intercept	-1.04			-1.60			1.34		
Predictor:	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}	β	t	sr^2_{unique}
Controle variabelen									
Afhankelijkheid T2	.16	1.48	.02	.15	1.41	.02	.14	1.32	.02
Δ Afhankelijkheid	.16	1.49	.02	.16	1.50	.02	.17	1.66	.02
Opvoedingsbeleving									
Responsiviteit				.29*	2.65	.07	.36^{***}	3.29	.10
Autonomie stimuleren				-.20 ^t	-1.81	.03	-.16	-1.53	.02
Persoonlijkheidseigenschappen									
Vriendelijkheid							-.26*	-2.54	.06

Noot. * $p \leq .05$., ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$, ^t $p > .05 - \leq .10$.

6. Conclusie en discussie

In het huidige onderzoek is onderzocht welke factoren samenhangen met de vriendschappelijke en romantische relaties van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking. De probleemstelling die in het huidige onderzoek centraal stond was: ‘Welke rol spelen opvoeding, de persoonlijkheidseigenschappen, geslacht, mate van afhankelijkheid en mate van acceptatie van de beperking van jongeren met een visuele beperking in de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid?’ Aan de hand van verschillende onderzoeksvragen en de hierbij veronderstelde hypothesen is er gezocht naar een antwoord op de probleemstelling.

Conclusie onderzoeksbevindingen

Onderzoeksvraag 1: Onderlinge samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen en vriendschappelijke en romantische relaties

Om de eerste onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is de onderlinge samenhang tussen de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, controle variabelen en vriendschappelijke en romantische relaties onderzocht. De resultaten wijzen uit dat de variabelen binnen de categorieën opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen in beperkte mate onderling met elkaar samenhangen. De variabelen binnen de categorie vriendschappelijke relaties daarentegen blijken wel onderling met elkaar samen te hangen. Zo tonen de resultaten, in overeenstemming met de onderzoeksbevindingen van Sroufe, Egeland, Carlson & Collins (2005a), aan dat adolescenten en jongvolwassenen die een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden ervaren eveneens over veel vrienden beschikken. Daarentegen blijkt de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties gedurende de adolescentie en jongvolwassenheid in beperkte mate samen te hangen met de kwantiteit van romantische relaties. De resultaten wijzen namelijk uit dat enkel de jongvolwassenen die over een hoog aantal vrienden beschikken eveneens een hogere mate van kwantiteit van romantische relaties ervaren. Dit is gedeeltelijk in overeenstemming met eerder onderzoek, waaruit een sterke samenhang tussen vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid naar voren komt (Sroufe, Egeland, Carlson & Collins, 2005a).

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Verder blijkt er een positief verband te bestaan tussen de ervaren mate van responsiviteit door de ouder en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid en tussen het stimuleren van de autonomie door de ouder en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. Dit houdt in dat de adolescenten die de opvoedingssituatie als zeer responsief en autonomie stimulerend beleven eveneens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie of jongvolwassenheid ervaren. Hoewel bovengenoemde resultaten in overeenstemming zijn met de literatuur, is er tegen de verwachtingen in geen verband gevonden tussen de mate ervaren responsiviteit en autonomie stimuleren en de kwantiteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Allen, McElhaney, & Bell, 2000; Collins & Sroufe, 1999; Connolly & McIsaac, 2011; Kerns & Stevens, 1995; Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006; Ten Wolde, 2013).

Daarnaast wijzen de resultaten uit dat er een negatieve samenhang is tussen de door de adolescent ervaren mate van toezicht houden geboden door de ouder en het beschikken over een partner tijdens de adolescentie of het verleden. Dit is tegenstrijdig met de bevindingen uit de literatuur, waaruit blijkt dat een hoge mate van toezicht houden gerelateerd is aan betere psychosociale uitkomsten van de jongere (Cox, Wang, & Gustafsson, 2011; Smetana et al., 2006). Het is mogelijk dat een hoge mate van toezicht houden het gevoel van sterke gedragscontrole en overbescherming bij de adolescent oproept, wat samenhangt met minder (hechte) vriendschappen en romantische relaties van jongeren (Allen et al., 2000; Piquart & Pfeiffer, 2011; Sroufe et al., 2005a). Daarbij is het aannemelijk dat het opvoedingskenmerk toezicht houden niet lineair of bipolair benaderd dient te worden, maar culvilineair of niet-bipolair (Ten Haaf & Janssens, 1994). Oftewel wanneer er sprake is van een adequate mate van toezicht houden geboden door de ouder dit gunstige effecten heeft voor de psychosociale ontwikkelingsuitkomsten van de jongere, in tegenstelling tot een zeer hoge of lage mate van toezicht houden. Bovengenoemde zou tevens een gevolg kunnen zijn dat, tegen de verwachtingen in, het huidige onderzoek geen relatie vindt tussen de mate van striktheid en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Collins & Steinberg, 2007; Cox et al., 2011; Engels, Deković, & Meeus, 2002; Fuligni & Eccles, 1993; Reitz & Deković, 2006).

Wat betreft de persoonlijkheidseigenschappen blijkt dat adolescenten die in hoge mate extravert zijn eveneens veel vrienden hebben, een hoge mate van welbevinden

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

betreffende vrienden ervaren en over meer romantische partners tijdens het heden en/of verleden beschikken. Tevens ervaren de adolescenten die in hoge mate vriendelijk en emotioneel stabiel zijn ook een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Enkel de adolescenten die in hoge mate emotioneel stabiel zijn hebben ook veel vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit is in overeenstemming met de literatuur en de vooraf opgestelde verwachtingen (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Donnellan, Conger, & Bryant, 2005; Pinquart & Pfeiffer, 2011; Selfhout et al., 2010; Shiner, Masten, & Roberts, 2004). De kenmerken van de persoonlijkheidseigenschappen extraversie (o.a. zeer sociaal, spontaan, assertief en vrolijk), vriendelijkheid (o.a. sympatiek, oprecht en begripvol) en emotionele stabiliteit (o.a. kalm, ontspannen en stabiel) zijn namelijk bevorderend in het aangaan van sociale relaties met anderen (Back et al., 2011; Larsen & Buss, 2010). Echter blijkt er, in tegenstelling met de vooraf opgestelde verwachtingen, geen samenhang te zijn tussen de persoonlijkheidseigenschappen zorgvuldigheid en openheid voor ideeën en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

Met betrekking tot de controle variabelen tonen de resultaten aan dat de adolescenten die hun beperking in sterke mate accepteren tevens een hogere mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid ervaren. Dit is in overeenstemming met de bevindingen uit het onderzoek van Kef (2006). Daarnaast is gebleken dat jongvolwassenen die in hoge mate hun beperking accepteren eveneens vaker over een romantische partner beschikken in het heden of verleden. Deze bevinding is tegenstrijdig met de resultaten uit de analyses van Kluver (2013), welke geen samenhang vond tussen de mate waarin de jongvolwassene zijn/haar beperking accepteert en het al dan niet beschikken over een partner. In tegenstelling tot de acceptatie van de beperking blijken de kenmerken geslacht en afhankelijkheid in de mobiliteit in beperkte mate een rol te spelen in de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Uit de resultaten blijkt namelijk dat er geen verschil is tussen mannen en vrouwen met betrekking tot de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties. Zoals in de inleiding werd beschreven zijn de resultaten uit de literatuur omtrent de invloed van geslacht op het aantal vrienden en

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

welbevinden betreffende vrienden van jongeren met een visuele beperking tegenstrijdig. De resultaten uit het huidige onderzoek bevestigen, tegen de verwachtingen in, de onderzoeksbevindingen van Kef (2009) en Kef, Hox en Habekothé (1997). Conform de bevindingen van Kef et al. (2000) blijkt uit het huidige onderzoek dat jongvolwassenen die een hoge mate van afhankelijkheid in de mobiliteit ervaren eveneens minder romantische relaties tijdens de jongvolwassenheid hebben. Het is denkbaar dat een toegenomen afhankelijkheid in de mobiliteit de jongere beperkt in het ondernemen van activiteiten met anderen, wat de kans op het vinden van een geschikte partner verkleint. Echter blijkt er geen samenhang te zijn tussen de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit en de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

Tegen de verwachtingen in werd in beperkte mate een verband gevonden tussen de persoonlijkheidseigenschappen en de mate waarin de adolescentie de opvoedingssituatie als autonomie stimulerend, strikt, toezicht houdend en responsief ervaart (Denissen et al., 2009; Egberts et al., 2015; Werneck et al., 2014). Daarentegen blijkt, in overeenstemming met de literatuur, dat adolescenten die in hoge mate de opvoedingssituatie als responsief hebben ervaren eveneens in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, zorgvuldigheid en vriendelijkheid beschikken (e.g., de Haan, Deković, & Prinzie, 2012; Denissen, van Aken, & Dubas, 2009; Egberts, Prinzie, Deković, de Haan, & van den Akker, 2015; Postma, 2007; Werneck, Eder, Yanagida, & Rollett, 2014; Wever, 2012). De positieve samenhang tussen de ervaren mate van responsiviteit geboden door de ouder en persoonlijkheidseigenschap extraversie tijdens de adolescentie is tegengesteld aan de onderzoeksbevindingen van Wever (2012) en Postma (2007). Uit de analyses van Wever (2012) en Postma (2007) is namelijk gebleken dat er sprake is van een negatieve samenhang tussen extraversie en mate van responsiviteit van de ouder. Daarnaast vond de huidige studie enkel een positieve samenhang tussen striktheid en openheid voor ideeën en tussen autonomie stimuleren en vriendelijkheid. Dit houdt in dat wanneer de adolescent de opvoedingssituatie als zeer strikt ervaart tevens in hoge mate over de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën beschikt. De adolescent die vindt dat de ouder in sterke mate zijn/haar autonomie stimuleert is eveneens zeer vriendelijk. Deze resultaten worden tevens in het onderzoek van de Haan et al. (2015), Denissen et al. (2009) en Werneck et al. (2014) terug gevonden.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Tevens wijzen de resultaten uit dat er geslachtsverschillen zijn met betrekking tot de mate van autonomie stimuleren en de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid en emotionele stabiliteit. Zo blijken vrouwen, in vergelijking met mannen, in hogere mate de opvoeding als autonomie stimulerend te ervaren en over de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid te beschikken. De mannen daarentegen beschikken over een hogere mate van emotionele stabiliteit in vergelijking met de vrouwen. Er blijkt geen verband te bestaan tussen de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit van de adolescent en jongvolwassene en de opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen tijdens adolescentie. Aangaande de acceptatie van de beperking wijzen de resultaten uit dat de adolescenten die de opvoedingssituatie als zeer autonomie stimulerend hebben ervaren en zeer emotioneel stabiel zijn eveneens in hoge mate hun beperking accepteren tijdens de adolescentie en de jongvolwassenheid. Dit is in overeenstemming met de analyses van Bragonje (2013) en Beelen (2005). Daarnaast is uit de analyses van Beelen (2005) een positieve samenhang naar voren gekomen tussen de acceptatie van de beperking en de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit van jongvolwassenen met een visuele beperking. Verder wijzen de resultaten van de huidige studie uit dat wanneer de adolescent de opvoedingssituatie als zeer strikt heeft ervaren hij/zij ook in lage mate de beperking lijkt te accepteren. Tot slot is naar voren gekomen dat de zeer extraverte adolescenten eveneens hun beperking in sterke mate accepteren tijdens de adolescentie. Er is geen eerder onderzoek gedaan om vast te stellen of er een verband is tussen de mate van striktheid in de opvoedingssituatie en de persoonlijkheidseigenschap extravertie en de mate waarin jongeren met een visuele beperking hun beperking accepteren. Hierdoor is het niet mogelijk om bovengenoemde bevindingen te evalueren op basis van eerdere onderzoeken.

Onderzoeksvraag 2: Onderlinge samenhang opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, Δ controle variabelen en Δ vriendschappelijke en romantische relaties

De onderlinge samenhang tussen de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, Δ afhankelijkheid in de mobiliteit, Δ acceptatie van de beperking en Δ vriendschappelijke en romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid is onderzocht om de tweede onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Net als de onderzoeksbevindingen van Sroufe et al. (2005a) en Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins (2005b) tonen de resultaten van het huidige onderzoek aan dat het welbevinden betreffende vrienden en de kwantiteit in romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid stabiel is. De ontwikkelingsbenadering veronderstelt namelijk dat ontwikkeling een continu proces is waarbij de ontwikkelingsuitkomsten (o.a. sociale relaties) worden bepaald door de cumulatieve ervaringen die een persoon gedurende zijn/haar ontwikkeling op doet (Sroufe, Egeland, Carlson & Collins, 2005a). Daarentegen blijkt dat het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid toeneemt in vergelijking met de adolescentie. Verder blijkt uit de resultaten dat de mate van afhankelijk in de mobiliteit tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid over het algemeen stabiel blijft. De mate van acceptatie van de beperking neemt wel toe tijdens de jongvolwassenheid ten opzichte van de adolescentie. Vooraf is geen verwachting uitgesproken over de stabiliteit van de afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking. Echter is de toegenomen mate van acceptatie van de beperking bij de jongvolwassenen in overeenstemming met de onderzoeksbevindingen van Kef (2006). De stabiliteit van de afhankelijkheid in de mobiliteit tussen de adolescentie en jongvolwassenheid is niet eerder onderzocht.

Tegenstrijdig met de onderzoeksbevindingen van Kef (2006) wijzen de resultaten uit dat de toename in het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid niet samenhangt met de toename van de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid en omgekeerd. Daarnaast blijkt dat wanneer er sprake is van een toename in welbevinden betreffende vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid er eveneens sprake is van een toename in de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit tussen de adolescentie en jongvolwassenheid. Echter wanneer er geen verschil is in de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid is er tevens geen verschil in de mate van afhankelijkheid in de mobiliteit gedurende de adolescentie en jongvolwassenheid. Dit is een opvallende bevinding en tegen de vooraf opgestelde verwachtingen in. Op basis van eerdere onderzoeksbevindingen zou namelijk worden verwacht dat jongeren die een hoge mate van afhankelijkheid in de mobiliteit ervaren in beperkte mate in staat zijn om sociale relaties met anderen aan te gaan en hierdoor een verminderd gevoel van welbevinden betreffende vriendschappelijke relaties zullen ervaren (Kef et al., 2000).

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Conform de ontwikkelingsbenadering wijzen de resultaten van het huidige onderzoek uit dat dat wanneer er sprake is van een toename in het aantal vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid er eveneens sprake is van een toename in de mate van welbevinden betreffende vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid (Sroufe et al., 2005a; Sroufe et al., 2005b). Echter wanneer er geen verschil is in het aantal vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid is er tevens geen verschil in de mate van welbevinden betreffende vrienden gedurende de adolescentie en jongvolwassenheid. Ditzelfde geldt voor de samenhang tussen Δ aantal vrienden en Δ kwantiteit romantische relaties. Uit de resultaten blijkt tevens dat wanneer het welbevinden met betrekking tot vrienden van de jongeren toeneemt tussen de adolescentie en jongvolwassenheid de jongeren eveneens over hoog aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid beschikken. Bovengenoemde relaties tonen aan dat er wel degelijk een verband lijkt te bestaan tussen het aantal vrienden, welbevinden vrienden en de kwantiteit in romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid (Sroufe et al., 2005a). Het is niet mogelijk om de causale verbanden tussen de verschillende factoren vast te stellen. Hierdoor is het niet duidelijk of de toename van het aantal vrienden van invloed is op de toename in het welbevinden betreffende vrienden of omgekeerd.

Ten slotte komt uit de resultaten naar voren dat er geen samenhang lijkt te bestaan tussen de opvoedingsbeleving en Δ controle variabelen en Δ vriendschappelijke en romantische relaties. Er blijkt enkel een positieve relatie te zijn tussen de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën en Δ acceptatie van de beperking en een negatieve samenhang tussen de persoonlijkheidseigenschap extravertie en Δ romantische relaties. Dit betekent dat wanneer de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid toeneemt, dezelfde jongeren tevens over een hoge mate van openheid voor ideeën beschikken tijdens de adolescentie. Het is mogelijk dat de persoonlijkheidseigenschap openheid voor ideeën van invloed is op de mate waarin de jongeren de visuele beperking accepteren of omgekeerd. Iemand die openstaat voor ideeën is namelijk creatief, nieuwsgierig en geneigd om nieuwe ervaringen op te doen (Larsen & Buss, 2010). Het is in te denken dat iemand die creatief op zoek gaat naar oplossingen en nieuwe ervaringen op doet wellicht een manier kan vinden om op adequate wijze met de visuele beperking om te gaan, waardoor deze makkelijker geaccepteerd kan worden. Echter zijn dit

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

speculaties en is dit niet eerder theoretisch onderzocht. De samenhang tussen de persoonlijkheidseigenschap extraversie en Δ romantische relaties is lastiger te interpreteren. Deze samenhang duidt er op dat wanneer er sprake is van stabiliteit in de romantische relaties tussen de adolescentie en jongvolwassenheid, dezelfde adolescent over een hoge mate van extraversie beschikt. Echter zou op basis van de literatuur worden verwacht dat de romantische relaties van de extraverte persoon tijdens de jongvolwassenheid zouden toenemen in plaats van afnemen (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Larsen & Buss, 2010).

Onderzoeksvraag 3: voorspellende waarde per categorie (c.q. opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen) op het voorspellen van vriendschappelijke relaties

Tegen de verwachtingen in wijzen de resultaten van het huidige onderzoek uit dat de combinatie van de opvoedingskenmerken van de opvoedingsbeleving de kwantiteit en kwaliteit van de vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid niet kunnen voorspellen (Darling & Steinberg, 1993; van der Ploeg, 2011). Daarentegen wordt in overeenstemming met de verwachtingen op basis van eerder onderzoek gevonden dat de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid kunnen voorspellen (Larsen & Buss, 2010; Robins, John & Caspi, 1994; Selfhout et al., 2010). Hierbij voorspellen voornamelijk de persoonlijkheidseigenschappen het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid en in geringere mate het welbevinden betreffende vrienden gedurende de adolescentie. De combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen blijken niet de variantie binnen de kwantiteit van vriendschappelijke relaties te kunnen verklaren. Verder komt uit de analyses naar voren dat met name de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie kan voorspellen, in vergelijking met de overige persoonlijkheidseigenschappen. In overeenstemming met eerdere verwachtingen en resultaten tonen de analyses aan dat de adolescenten die in hoge mate vriendelijk zijn eveneens een hoge mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie ervaren (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Back et al., 2011; Donnellan et al., 2005; Larsen & Buss, 2010). De sterkste voorspeller voor het voorspellen van het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid is de persoonlijkheidseigenschap

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

emotionele stabiliteit. Ook hier is er sprake van een positieve samenhang tussen de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit en het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Ofwel adolescenten die over een hoge mate van emotionele stabiliteit beschikken ervaren tevens tijdens de jongvolwassenheid een hoge mate van welbevinden met betrekking tot vrienden. Dit is in overeenstemming met eerdere verwachtingen (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Back et al., 2011; Donnellan et al., 2005; Larsen & Buss, 2010).

Echter konden de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid en emotionele stabiliteit slechts in geringe mate het ervaren welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid voorspellen. Gesteld kan worden dat voornamelijk de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen de mate van welbevinden betreffende vrienden kunnen voorspellen. Daarnaast blijkt groot deel van de variantie in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onverklaard is en kan daarmee niet verklaard worden door de combinatie van de verschillende persoonlijkheidseigenschappen. Dit duidt er op dat naast de persoonlijkheidseigenschappen tevens andere factoren (bijvoorbeeld opvoedingsbeleving, individuele kenmerken en kenmerken gerelateerd aan de beperking) van invloed zullen zijn op de mate ervaren welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. Dit is in conform met het Disability-Stress Coping Model van Wallander en Varni (1998) en het ecologisch model van Bronfenbrenner (1997), welke veronderstellen dat naast de individuele kenmerken als persoonlijkheidseigenschappen eveneens andere kenmerken van invloed zijn op het sociale aanpassingsvermogen van jongeren met een visuele beperking.

Ditzelfde geldt voor het voorspellen van de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties vanuit de combinatie van de controle variabelen. De resultaten wijzen, in overeenstemming met de verwachtingen, uit dat de combinatie van de factoren geslacht, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kan voorspellen (Wallander & Varni, 1998). Echter verklaart de combinatie van de controle variabelen slecht een klein deel van de variantie binnen het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit betekent, net als bij de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen, dat naast de combinatie van de controle variabelen

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

tevens andere factoren van invloed zullen zijn op de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid (Bronfenbrenner, 1997; Wallander & Varni, 1998). Daarnaast wijzen de resultaten uit dat de verschillende controle variabelen met elkaar overeenkomen en dat voornamelijk deze overlap tussen de individuele controle variabelen en de combinatie van de verschillende controle variabelen de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kunnen voorspellen. Ten slotte dient te worden opgemerkt dat er aanwijzingen zijn voor suppressie effecten binnen het model, welke de relatie tussen de afhankelijkheid in de mobiliteit en welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kan beïnvloeden.

Onderzoeksvraag 4: voorspellende waarde combinatie opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen op het voorspellen van vriendschappelijke relaties

Op basis van het Disability-Stress Coping Model van Wallander en Varni (1998) werd verondersteld dat voornamelijk de combinatie van verschillende factoren (o.a. opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen, geslacht, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking) de ontwikkelingsuitkomsten van een persoon op sociaal gebied bepaalt. Allereerst is onderzocht of de combinatie van de acceptatie van de beperking tijdens de jongvolwassenheid, het kenmerk autonomie stimuleren van de opvoedingsbeleving en de persoonlijkheidseigenschap extraversie het aantal vrienden tijdens de adolescentie significant kan voorspellen. De resultaten wijzen uit dat slechts een klein deel van de variantie van het aantal vrienden tijdens de adolescentie kan worden verklaard vanuit deze drie predictoren. Daarnaast blijken de drie predictoren met elkaar te overlappen, welke gezamenlijk de variantie binnen het aantal vrienden verklaren. Geconcludeerd kan worden dat de combinatie van de opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en controle variabelen in beperkte mate het aantal vrienden tijdens de adolescentie kan voorspellen. Een groot deel van de variantie binnen het aantal vrienden tijdens de adolescentie kan niet worden verklaard door de combinatie van bovengenoemde factoren. Dit duidt er op dat naast de onderzochte factoren tevens andere factoren (bijvoorbeeld andere gezinskenmerken, individuele kenmerken en omgevingskenmerken) een rol spelen in het kunnen verklaren van

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

het aantal vrienden van de adolescenten met een visuele beperking (Wallander en Varni; 1998).

Betreffende het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid blijkt eveneens dat de combinatie van de verschillende factoren het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid kan voorspellen. Echter komt uit de resultaten naar voren dat de combinatie van de controle variabelen (acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid) en de persoonlijkheidseigenschappen (extraversie, emotionele stabiliteit en openheid voor ideeën) slechts een klein deel van de variantie in het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid kan verklaren. Hierbij blijken de factoren onderling met elkaar samen te hangen, waardoor geen van de factoren het aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid op unieke wijze kan voorspellen. Op basis van de resultaten kan worden gesteld dat het aannemelijk is dat naast de acceptatie van de beperking en de persoonlijkheidseigenschappen tevens andere factoren een rol spelen in het aantal vrienden waarover men beschikt tijdens de jongvolwassenheid (Bronfenbrenner, 1997; Wallander & Varni, 1998). In tegenstelling tot de verwachtingen op basis van de literatuur blijkt het verschil in het aantal vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid niet te kunnen worden voorspeld vanuit de combinatie van de controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen (Wallander & Varni, 1998). Dit betekent dat het hoger aantal vrienden tijdens de jongvolwassenheid in vergelijking met de adolescentie niet kan worden verklaard door geslacht, mate van afhankelijkheid in de mobiliteit, mate van acceptatie van de beperking, de opvoedingsbeleving en de persoonlijkheidseigenschappen.

Wat betreft het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie is uit de resultaten naar voren gekomen dat vooral de combinatie van de controle variabelen afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en acceptatie van de beperking tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, het opvoedingskenmerk autonomie stimuleren van de opvoedingbeleving en de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, vriendelijkheid en emotionele stabiliteit het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie goed kunnen verklaren. Met name de persoonlijkheidseigenschap vriendelijkheid blijkt een grote voorspeller te zijn in het ervaren welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. In overeenstemming met de eerder gevonden resultaten en verwachtingen blijkt dat de

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

adolescenten die in hoge mate vriendelijk zijn eveneens een hoge mate van welbevinden met betrekking tot vrienden ervaren (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Donnellan et al., 2005).

Tevens is gebleken dat voornamelijk de persoonlijkheidseigenschappen een groot deel van de verklaarde variantie in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie verklaart. De overige verklaarde variantie van de mate welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie wordt verklaard door de controle variabelen, de mate waarin de adolescent heeft ervaren dat de ouder zijn/haar autonomie stimuleert en de overlap tussen de verschillende predictoren. Op basis van de resultaten kan worden geconcludeerd dat met name de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie kunnen voorspellen. Daarnaast zullen de controle variabelen en opvoedingskenmerk autonomie stimuleren slechts in beperkte mate bijdragen aan het voorspellen van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie. Dit is conform met de resultaten uit onderzoeksvraag 3 en de literatuur, waaruit blijkt dat de combinatie van de persoonlijkheidseigenschappen het welbevinden vrienden tijdens de adolescentie adequaat kunnen voorspellen (Larsen & Buss, 2010; Robins, John & Caspi, 1994; Selfhout et al., 2010). Daarnaast blijkt dat ongeveer drie kwart van de variantie binnen het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie onverklaard is. Dit duidt er op dat tevens andere factoren, welke niet in het huidige onderzoek zijn meegenomen, van invloed zullen zijn op de ervaren mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie (Bronfenbrenner, 1997; Wallander & Varni, 1998).

Met betrekking tot het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid wijzen de resultaten uit dat voornamelijk de combinatie van de controle variabelen afhankelijkheid in mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid, acceptatie van de beperking tijdens jongvolwassenheid en Δ acceptatie beperking, de mate waarin de adolescent de ouder als responsief ervaart en de persoonlijkheidseigenschappen extraversie, vriendelijkheid, emotionele stabiliteit en openheid voor ideeën het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kunnen voorspellen. Bovengenoemde predictoren verklaren gezamenlijk een kwart van de variantie in de scores van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit betekent eveneens dat een groot deel van de variantie binnen het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

onverklaard blijft. Tevens tonen de resultaten aan dat de combinatie van de controle variabelen en de combinatie van de controle variabelen en opvoedingsbeleving eveneens het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid significant kunnen voorspellen. Echter verklaarde beide modellen slechts een klein deel van de variantie in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. De grote onverklaarde variantie in alle drie de modellen kan waarschijnlijk worden verklaard door andere factoren die niet zijn meegenomen in de huidige studie (Bronfenbrenner, 1997; Wallander & Varni, 1998).

De resultaten wijzen uit dat de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit en de mate waarin de jongere de ouder als responsief ervaart significante voorspellers zijn in het voorspellen van het welbevinden vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Echter zijn de unieke verklaarde varianties van de persoonlijkheidseigenschap emotionele stabiliteit en de mate van responsiviteit zeer laag. De samenhang tussen de emotionele stabiliteit en responsiviteit en het welbevinden vrienden tijdens de adolescentie is positief, zoals van tevoren verwacht (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Donnellan et al., 2005; Smetana et al., 2006). Daarentegen blijkt eveneens uit de analyses dat de mate waarin de jongere de opvoedingssituatie als responsief ervaart zorgt voor een significante toename in de verklaarde variantie van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid. Dit betekent dat de ervaren mate van responsiviteit tijdens de adolescentie wel degelijk een belangrijke voorspeller is voor het verklaren van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid, ondanks dat de mate van responsiviteit het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid niet op unieke wijze kon verklaren.

Conform het theoretische model van Wallander en Varni (1998) kan op basis van de resultaten worden geconcludeerd dat voornamelijk de combinatie van de verschillende factoren de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid kan voorspellen. Daarnaast blijkt er veel overlap te zijn tussen de onderzochte factoren, welke samen de variantie binnen de mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid verklaren. Ondanks bovengenoemde bevindingen blijkt twee derde van de variantie binnen de ervaren welbevinden betreffende vrienden door de jongvolwassene niet te kunnen worden verklaard door de onderzochte factoren. Dit duidt er op dat tevens

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

andere factoren, welke in het huidige onderzoek niet zijn onderzocht, van invloed zullen zijn op het welbevinden betreffende vrienden tijdens de jongvolwassenheid.

Ten slotte tonen de resultaten aan dat voornamelijk de mate van afhankelijkheid mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid, Δ afhankelijkheid mobiliteit, responsiviteit, autonomie stimuleren en vriendelijkheid de variantie binnen Δ welbevinden betreffende vrienden voorspellen. Ongeveer een derde van de variantie in de scores van Δ welbevinden betreffende vrienden kan worden verklaard vanuit deze vijf predictoren. Het model met enkel de controle variabele en het model met de controle variabelen en opvoedingsbeleving als predictoren bleken eveneens statistische significant te zijn. Echter verklaren deze modellen slechts een klein deel van de variantie in de scores van Δ welbevinden betreffende vrienden. Eerdere analyses toonden aan dat er geen verschil blijkt te zijn in het welbevinden betreffende vrienden tussen de adolescenten en jongvolwassenheid. Oftewel de zeven predictoren voorspellen met name de stabiliteit van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid.

Tevens laten de resultaten zien dat alle gecategoriseerde predictoren (controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen) een significante bijdrage leveren in de toename van de verklaarde variantie binnen Δ welbevinden betreffende vrienden. Dit betekent dat de combinatie van de controle variabelen afhankelijkheid in de mobiliteit tijdens de jongvolwassenheid en Δ afhankelijkheid mobiliteit, de opvoedingskenmerken responsiviteit en autonomie stimuleren van de opvoedingsbeleving en de persoonlijkheidseigenschap vriendelijk belangrijke voorspellers zijn in het kunnen verklaren van de stabiliteit van het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid. In overeenstemming hiermee komt uit de resultaten naar voren dat de mate van responsiviteit en vriendelijkheid de stabiliteit in welbevinden betreffende vrienden op unieke wijze kunnen voorspellen. Echter was deze unieke verklaarde variantie zeer klein.

De samenhang tussen het opvoedingskenmerk responsiviteit en de stabiliteit in welbevinden betreffende vrienden is positief. Dit betekent dat wanneer de adolescent in hoge mate de opvoedings situatie als responsief ervaart er eveneens sprake is van stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid, wat ook verwacht werd op basis van eerder onderzoek (e.g., Smetana, 2006). Daarentegen blijkt dat wanneer er sprake is van stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden tijdens de

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

adolescentie en jongvolwassenheid de adolescent tevens in lage mate vriendelijk is. Dit is opvallend, omdat op basis van eerder onderzoek juist zou worden verwacht dat er een verband is tussen een hoge mate van vriendelijkheid en de stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden tussen de adolescentie en jongvolwassenheid (e.g., Asendorpf & Wilpers, 1998; Donnellan et al., 2005).

Samengevat kan worden dat met name de combinatie van de controle variabelen, opvoedingsbeleving en persoonlijkheidseigenschappen de stabiliteit in het welbevinden betreffende vrienden kunnen voorspellen. Daarnaast blijkt er overlap te zijn tussen de verschillende factoren die gezamenlijk de variantie van de stabiliteit in het welbevinden vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid verklaren. Verder is het waarschijnlijk dat andere factoren eveneens van invloed zullen zijn op het welbevinden betreffende vrienden, welke niet in de huidige studie zijn meegenomen. Dit ondersteunt het theoretisch model van Wallander & Varni (1998) en Bronfenbrenner (1997), welke veronderstelt dat de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties met name verklaard kan worden door verschillende factoren die elkaar wederzijds beïnvloeden. Ten slotte dient te worden opgemerkt dat er aanwijzingen zijn voor suppressie effecten binnen het laatste model. Dit duidt er op dat mogelijke factoren in het model (o.a. afhankelijkheid in de mobiliteit en de mate waarin de ouder de autonomie van de jongere stimuleert) van invloed zijn op de samenhang tussen Δ welbevinden vrienden en responsiviteit en vriendelijkheid.

Sterke punten en beperkingen huidige onderzoek

Voor het verzamelen van de data is gebruik gemaakt van de Computer Assisted Data Collection (CADAC). Zoals in de methode werd beschreven levert deze wijze van dataverzameling veel voordelen op, waaronder het waarborgen van de anonimiteit van de respondent, het verlagen van het geven van sociaal wenselijke antwoorden door de respondent en het minimaliseren van missende gegevens (Leeuw, Hox, & Snijders, 1995). Daarnaast was het mogelijk om veel verschillende gebieden met de CADAC uit te vragen, wat veel gegevens opleverde. Hierbij is voornamelijk gebruik gemaakt van reeds bestaande betrouwbare vragenlijsten of ontwikkelde vragen gebaseerd op goed onderzochte en betrouwbare vragenlijsten. Uit de analyses kwam dan ook een acceptabele tot goede interne consistentie naar voren op de subschalen 'openheid voor ideeën' en 'striktheid' na.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Ondanks bovengenoemde sterke punten zijn er tevens enkele beperkingen in het huidige onderzoek met als gevolg dat bepaalde gevonden resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden. Zo is er voor het huidige onderzoek enkel gebruik gemaakt van zelfrapportage vragenlijsten. Het gebruik maken van zelfrapportage vragenlijsten vergt van de respondent eerlijkheid, introspectief vermogen en begrip en juiste interpretatie van de gestelde vragen. Het laatste kenmerk werd grotendeels tegemoet gekomen doordat de vragenlijst in de vorm van een interview werd afgenomen, wat de respondenten de gelegenheid gaf om bij onduidelijkheid vragen te stellen. Met het oog op eerlijkheid en introspectief vermogen is het mogelijk dat de ingevulde antwoorden een vertekend beeld kunnen geven. Zo is het denkbaar dat de respondenten de opvoeding anders hebben beleefd dan de daadwerkelijke opvoeding die zij hebben ontvangen. De gevonden resultaten met betrekking tot de opvoedingsbeleving dienen dan ook te worden geïnterpreteerd als hoe de adolescenten deze hebben beleefd.

Daarnaast zijn er enkele beperkingen te noemen met betrekking tot de vragen die aan de respondent zijn gesteld. Het huidige onderzoek heeft bijvoorbeeld de opvoedingsbeleving voornamelijk op zichzelf staand benaderd, terwijl de combinatie van de kenmerken van de opvoedingsbeleving wellicht betere verklaringen kunnen bieden (Darling & Steinberg, 1993; van der Ploeg, 2011). Een opvoedingssituatie bestaat namelijk niet uit enkel losse opvoedingskenmerken, maar juist de samenhang tussen de verschillende opvoedingskenmerken vormen het opvoedingsklimaat waarin de jongere opgroeit. Daarbij komt dat de opvoedingskenmerken van de opvoedingsbeleving in het huidige onderzoek lineair zijn benaderd, door vooraf te veronderstellen hoe hoger de score van een opvoedingskenmerk des te gunstiger. Echter is uit onderzoek gebleken dat verschillende opvoedingskenmerken als striktheid, autonomie stimuleren en toezicht houden niet lineair benaderd dienen te worden, maar dat een curvilineaire benadering beter passend is (Ten Haaf & Janssens, 1994). Het is mogelijk dat de lineaire benadering van de opvoedingskenmerken er toe hebben geleid dat de gevonden resultaten uit het huidige onderzoek niet overeen komen met eerdere onderzoeken.

Verder dient te worden opgemerkt dat de kwantiteit van romantische relaties mogelijk geen passende maat is. De kwantiteit van romantische relaties is gemeten als het nooit, eenmalig of twee keer hebben gehad van een romantische relatie. Echter komt uit de

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

literatuur naar voren dat voornamelijk de kwaliteit van romantische relatie van invloed is op de psychosociale ontwikkeling (o.a. mate van welzijn, zelfwaardering en kwaliteit van leven) van de adolescent en jongvolwassene (Sroufe et al., 2005a). De kwantiteit van romantische relaties daarentegen hebben in geringe mate effect op de psychosociale ontwikkeling van de jongere. Zo is het aannemelijk dat een persoon die veel verschillende kortdurende kwalitatief negatieve romantische relaties heeft gehad een lager niveau van welzijn ervaart, in vergelijking met iemand die één kwalitatief positieve romantische relatie heeft gehad. Tevens blijkt uit onderzoek dat de opvoeding en persoonlijkheidseigenschappen van jongeren met name invloed heeft op de kwaliteit van romantische relaties in plaats van de kwantiteit van romantische relaties.

Ook zijn er enkele opmerkingen met betrekking tot de mogelijkheid tot het generaliseren van de gevonden resultaten te noemen. De respondenten uit het huidige onderzoek hebben namelijk op vrijwillige basis aan het onderzoek deelgenomen. Hierdoor is het mogelijk dat er sprake is van selectie bias wat de groep minder representatief maakt. Het is denkbaar dat de adolescenten en jongvolwassenen die hebben deelgenomen aan het onderzoek verschillend zijn van de adolescenten en jongvolwassenen die hebben aangegeven niet aan het onderzoek mee te willen werken. Zo is het aannemelijk dat de respondenten die tijdens de jongvolwassenheid voor de tweede keer aan het onderzoek deelnamen dit hebben gedaan omdat zij de eerste onderzoeksafname tijdens de adolescentie als positief hebben ervaren. Het is niet bekend of de groep die niet heeft meegewerkt aan het onderzoek significant verschillend is van de groep die wel heeft deelgenomen aan het onderzoek en of dit van invloed is op de resultaten. Hierdoor dient er voorzichtig om te worden gegaan met het generaliseren van de gevonden resultaten naar de groep adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking.

Ondanks bovengenoemde beperkingen is een sterk punt van het huidige onderzoek dat er sprake was van twee meetmomenten. Hierdoor was het mogelijk om vast te stellen op welke wijze bepaalde factoren tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid onderling met elkaar samenhangen. Daarnaast was er sprake van een sterke power bij het toetsen van de hypothesen. Hierdoor neemt de waarschijnlijkheid dat de gevonden verbanden daadwerkelijk bestaan toe. Dit is een belangrijk gegeven voor het huidige onderzoek, aangezien veel van de gevonden verbanden zwak tot matig in sterkte waren.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

Implicaties

Wetenschappelijke implicaties

Zoals in de vorige paragraaf beschreven zijn er enkele beperkingen in het huidige onderzoek. Zo is gebleken dat de kwantiteit van romantische relaties waarschijnlijk geen passende maat is als indicatie voor de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking. Vervolg onderzoek zou zich meer kunnen richten op welke factoren (o.a. omgevingskenmerken, kindkenmerken en kenmerken van de beperking) van invloed zijn op de kwaliteit van romantische relaties. Hiervoor is het eerst noodzakelijk om een adequaat instrument voor het meten van de kwaliteit van romantische relaties bij jongeren met een visuele beperking te ontwikkelen. Eveneens dient nader te worden onderzocht welke rol opvoeding speelt in de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking, waarbij de opvoedingskenmerken op adequate wijze worden gecombineerd en op culvilineaire wijze worden benaderd als dit passend is. Daarnaast zou er gebruik gemaakt kunnen worden van triangulatie (c.q. het combineren van verschillende meetmethoden) om de beperkingen van de zelfrapportage uit te sluiten.

Hoewel het huidige onderzoek een aanzet heeft gedaan tot het vinden van oorzaak gevolg relaties met betrekking tot de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke en romantische relaties bij jongeren met een visuele beperking, was dit enkel mogelijk voor een beperkt aantal factoren. Om juiste verklaringen te kunnen bieden over de manier waarop verschillende factoren elkaar beïnvloeden is het noodzakelijk om nader longitudinaal onderzoek uit te voeren. Hierbij is het van belang dat de factoren over de tijd heen op eenduidige wijze worden gemeten, zodat deze met elkaar vergeleken kunnen worden. Met betrekking tot het huidige onderzoek zou er nader longitudinaal onderzoek gedaan kunnen worden om te onderzoeken of de persoonlijkheidseigenschappen over de tijd heen stabiel blijven, wat de invloed is van de opvoedingsomgeving en kenmerken van de beperking op de stabiliteit van de persoonlijkheidseigenschappen en andersom, welke invloed de stabiliteit van de persoonlijkheidseigenschappen heeft op het psychosociaal functioneren van de jongere met een visuele beperking, et cetera. Tevens zou verder onderzoek al voor de adolescentieperiode kunnen beginnen om inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van het relationele functioneren van kinderen, adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking. Zo blijkt, in overeenstemming met de ontwikkelingsbenadering, uit verschillende

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

onderzoeken dat het psychosociale functioneren van jongeren grotendeels zijn oorsprong vindt in de kindertijd (Sroufe et al., 2005a). Waarbij gehechtheid gedurende de gehele opvoedingssituatie een belangrijke rol speelt in de psychosociale ontwikkeling van kinderen en jongeren (e.g., Ladd, 2005; Kerns & Stevens, 1996; Simpson, Collins, Tran, & Haydon, 2007).

Verder beperkt het huidige onderzoek zich tot de factoren opvoeding, persoonlijkheidseigenschappen, geslacht, afhankelijkheid in de mobiliteit en acceptatie van de beperking om de samenhang met de vriendschappelijke en romantische relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid te onderzoeken. Echter blijkt uit het huidige onderzoek conform het model van Wallander en Varni (1998) en Bronfenbrenner (1997) dat er veel meer factoren zijn die een rol spelen in de ontwikkeling van vriendschappelijke en romantische relaties bij jongeren. Gedacht kan worden aan de invloed van gezinskenmerken (gezinssamenstelling, relaties met broers en zussen, mate van conflicten met ouders, onderlinge relatie tussen de ouders, SES), kindkenmerken (motivaties, competenties, probleem oplossingsvermogen, coping mechanismen), omgevingskenmerken (ondersteunende familieleden of burens, mogelijkheden tot het ondernemen van activiteiten, stigmatisering, geboden overheidsvoorzieningen) en kenmerken van de beperking (problematiek gerelateerd aan de beperking, ernst van de beperking, mogelijkheid tot communicatie). Daarnaast zijn er veel trends in het huidige onderzoek naar voren gekomen, welke mogelijk een aanwijzingen geven voor welke factoren een rol spelen in de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking. Tevens zijn er in het huidige onderzoek aanwijzingen voor suppressie effecten gevonden, welke de onderlinge samenhang tussen variabelen kan beïnvloeden. Nader onderzoek, bij voorkeur longitudinaal onderzoek, zou kunnen uitwijzen op welke wijze bovengenoemde factoren onderling met elkaar samenhangen en wat de invloed hiervan is op de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking.

Maatschappelijke implicaties

Een belangrijke bevinding uit het huidige onderzoek is dat voornamelijk de combinatie van verschillende factoren (o.a. opvoedingsbeleving, persoonlijkheidseigenschappen en acceptatie van de beperking) een belangrijke rol speelt in

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

de kwaliteit van vriendschappelijke relaties tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid van jongeren met een visuele beperking. Dit heeft verschillende implicaties voor het bieden van hulpverlening aan jongeren met een visuele beperking. Alvorens adequate hulpverlening geboden kan worden dient eerst in de diagnostische fase te worden onderzocht welke factoren de mogelijke problemen op het gebied van sociale relaties van de jongere met een visuele beperking kunnen verklaren. Op basis van de bevindingen uit het huidige onderzoek dient hierbij gebruik gemaakt te worden van een brede benadering. Hierbij is het van belang om te benoemen dat de doelgroep jongeren met een visuele beperking divers is en geen van de jongeren met een visuele beperking zich op dezelfde wijze ontwikkelt. Hierdoor is het noodzakelijk dat de diagnostische fase gericht is op de jongere met een visuele beperking met zijn/haar hulpvragen en genoemde problemen.

Bovengenoemde heeft als gevolg dat tijdens de diagnostische fase onderzocht dient te worden wat de invloed is van de beleefde opvoeding van de jongere op het verklaren van de ervaren barrières omtrent sociale relaties. Het is hierbij van belang dat met name aandacht wordt besteed aan de geboden mate van responsiviteit en het stimuleren van de autonomie door de ouder. Tevens is het noodzakelijk dat wordt gekeken op welke wijze de jongere zijn/haar visuele beperking accepteert en of dit effect heeft op de mogelijke problemen van de jongere. Verder dient in de diagnostische fase aandacht te worden besteed aan de persoonlijkheidseigenschappen van de adolescent. Uit het huidige onderzoek komt namelijk naar voren dat jongeren met een visuele beperking die in lage mate over de persoonlijkheidseigenschappen vriendelijkheid, emotionele stabiliteit en extravertie beschikken eveneens een lagere mate van welbevinden betreffende vrienden tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid ervaren. Ten slotte dient naast deze factoren eveneens aandacht te zijn voor mogelijke andere factoren die vanuit wetenschappelijk onderzoek eveneens een invloed blijken uit te oefenen op het vormen van adequate sociale relaties. Het huidige onderzoek wijst namelijk uit dat naast de eerder genoemde factoren eveneens andere factoren van invloed zullen zijn op de kwantiteit en kwaliteit van vriendschappelijke relaties van jongeren met een visuele beperking. Naar aanleiding van de bevindingen van het diagnostische onderzoek omtrent de hulpvragen en problemen van de jongere met een visuele beperking kan worden besloten welke vorm van hulpverlening passend is.

7. Literatuurlijst

- Allen, S.M., Ciambone, D., & Welch, L.C. (2000). Stage of life course and social support as a mood state among persons with disability. *Journal of Aging and Health, 12*, 318 - 341.
- Allen, J.P., McElhaney, K.B., & Bell, K. (2000, maart). Autonomy in discussions vs. autonomy in decision making as predictors of developing close friendship competence. *Paper presented at the Biennial Meetings of the Society for Research on Adolescence*. Chicago, IL.
- Allport, G.W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York, NY: Holt, Rinehart, & Winston.
- Anderson, V., & Beauchamp, M.H. (2012). Social: A theoretical model of developmental social neuroscience. In V. Anderson, & M.H. Beauchamp (Eds.), *Developmental social neuroscience and childhood brain insult* (pp. 3 – 20). New York, NY: The Guilford Press.
- Asendorpf, J.B., & Wilpers, S. (1998). Personality effects on social relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(6), 1531-1544.
- Ataliede, N., Bendel, S., & Schmidt, A. (2008). *Onbeperkte liefde? Seksualiteit, relatievorming en psychosociale ontwikkeling bij adolescenten met een visuele beperking, adolescenten met cerebrale parese en adolescenten zonder beperking* (Bachelorthese). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Back, M.D., Baumert, A., Denissen, J.J.A., Hartung, F., Penke, L., Schmukle, S.C., Schönbrodt, F.D., Schröder-Abé, M., Vollmann, M., Wagner, J., & Wrzus, C. (2011). PERSOC: A unified framework for understanding the dynamic interplay of personality and social relationships. *European Journal of Personality, 25*, 90 – 107.
- Beelen, D. (2005). *Welke kansen hebben jongvolwassenen met een visuele beperking op de arbeidsmarkt?* (Doctoraalscriptie Orthopedagogiek). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83 – 96. Belsky, J., Caspi, A., Jaffee, S.R., Moffitt, T., & Silva, P.A. (2003).

Intergenerational

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- relationships in young adulthood and their life course, mental health, and personality correlates. *Journal of Family Psychopathology*, 17, 460 – 471.
- Berk, L.E. (2009). *Child development*. New York, NY: Person Education, Inc.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: I Attachment*. Londen, UK: The Hogarth Press.
- Bragonje, M. (2013). *Retrospectieve blik op opvoeding door ouders en de samenhang met de persoonlijke ontplooiing van hun jongvolwassen kinderen met een visuele beperking* (Masterthese Orthopedagogiek Klinisch). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and nurture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, B.B., Feiring, C., & Furman, W. (1999). Missing the love boat: Why researchers have shied away from adolescent romance. In W. Furman, B.B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (1 – 16). New York, NY: Cambridge University Press.
- Brown, B.B., Mounts, N., Lamborn, S.D., & Steinberg, L. (1993). Parenting practices and peer group-affiliation in adolescence. *Child Development*, 64, 467-482.
- Collins, W.A., & Sroufe, L.A. (1999). Capacity for intimate relationships: A developmental construction. In W. Furman, B.B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (125 – 147). New York, NY: Cambridge University Press.
- Collins, W.A., & Steinberg, L. (2007). Adolescent development in interpersonal context. In W. Damon, & R.M. Lerner (Eds.), *Child and adolescent development: An advanced course* (551 – 578). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Conger, R.D., Cui, M., Bryant, C.M., & Elder, G.H. (2000). Competence in early adult romantic relationships: A developmental perspective on family influences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(2), 224 – 237.
- Connolly, J., & McIsaac, C. (2011). Romantic relationships in adolescence. In M.K. Underwood, & L.H. Rosen (Eds.), *Social development: Relationships in infancy, childhood, and adolescence* (180 – 203). New York, NY: The Guilford Press.
- Cox, M.J., Wang, F., & Gustafsson, H.C. (2011). Family organization and adolescent development. In B.B. Brown, & M.J. Prinstein (Eds.), *Encyclopedia of Adolescence*

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- (75 – 83). London, UK: Elsevier.
- Crockett, L.J., & Hayes, R. (2011). Parenting practices and styles. In B.B. Brown, & M.J. Prinstein (Eds.), *Encyclopedia of Adolescence* (241 – 248). London, UK: Elsevier
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487 – 496.
- De Haan, A.D., Deković, M., & Prinzie, P. (2012). Longitudinal impact of parental and adolescent personality on parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(1), 189 – 199.
- Denissen, J.J., van Aken, M.A., & Dubas, J.S. (2009). It takes two to tango: how parents' and adolescents' personalities link to the quality of their mutual relationship. *Developmental Psychology*, 45(4), 928 – 941.
- Deković, M. (1996). *Vragenlijst Toezicht Houden (VTH)* (Intern rapport). Utrecht, NL: Universiteit Utrecht.
- Deković, M., & Noom, M.J. (1996). *Vragenlijst Ouderlijke Striktheid (VOS)* (Intern rapport). Utrecht, NL: Universiteit Utrecht.
- Dodds, A.G., Fergusson, E., Flannigan, L.N.H., Hawes, G., & Yates, L. (1994). The concept of adjustment: A structural model. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 88, 487 – 497.
- Donnellan, M.B., Conger, R.D., & Bryant, C.M. (2005). The big five and enduring marriages. *Journal of Research in Personality*, 39(1), 206 – 207.
- Donnellan, M.B., Larsen-Rife, D., & Conger, R.D. (2005). Personality, family history, and competence in early adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 562 – 576.
- Egberts, M.R., Prinzie, P., Deković, M., de Haan, A.D., & van den Akker, A.L. (2015). The prospective relationship between child personality and perceived parenting: Mediation by parental sense of competence. *Personality and Individual Difference*, 77, 193 – 198.
- Engels, R.C.M.E., Deković, M., & Meeus, W. (2002). Parenting practices, social skills and peer relationships in adolescence. *Social Behavior and Personality*, 30(1), 3 – 18.
- Feldman, R.S. (2007). *Ontwikkelingspsychologie II: Levensloop vanaf de jongvolwassenheid*. Amsterdam, NL: Pearson Education Benelux.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Flynn, C.P. (2008). An introduction. In C.P. Flynn (Eds.), *Social creatures: a human and animal studies reader* (pp. xiii). Brooklyn, NY: Latern Books.
- Fulgini, A., & Eccles, J.S. (1993). Perceived Parent-child relationships and early adolescents' orientation toward peers. *Developmental Psychology*, 29, 622-632.
- Furman, W., & Simon, V.A. (1999). Cognitive representations of adolescent romantic relationships. In W. Furman, B.B. Brown, & C. Feiring, (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence (75 - 98)*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Gerrits, L.A.W., Deković, M., Groenendaal, J.H.A., & Noom, M.J. (1997). *Handleiding van De Nederlandse versie van de Parental Dimensions Inventory (PDI)*. Utrecht, NL: Universiteit Utrecht, vakgroep Pedagogiek.
- Gerris, J.R.M., Houtmans, M.J.M., Kwaaitaal-Roosen, E.M.G., Schippers, J.C., Vermulst, A.A., en Janssen, J.M.A.M. (1998). *Parents, adolescents and young adults in Dutch families: A longitudinal study*. Nijmegen, NL: University of Nijmegen, Institute of Family Studies.
- Gerris, J.R.M., Vermulst, A.A., Boxtel, D.A.A.M. van, Janssens, J.M.A.M., Zutphen, R.A.H. van, & Felling, A.J.A. (1993). *Parenting in Dutch families. A representative description of Dutch family life in terms of validated concepts representing characteristics of parents, children, the family as a system and parental socio cultural value orientations*. Nijmegen, NL: University of Nijmegen, Institute of Family Studies.
- Gill, C.J. (1996). Dating and relationship issues. *Sexuality and Disability*, 14, 183 – 190.
- Giordano, P.C. (2003). Relationships in adolescence. *Annual Review of Sociology*, 29, 257 – 281.
- Guerrero, L.K., & Floyd, K. (2006). *Nonverbal communication in close relationships*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Huurre, T.M., Komulainen, E.J., & Aro, H.M. (1999). Social support and self-esteem among adolescents with visual impairment. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 93(1), 26 – 37.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Kalksma, S. (2005). *Oog voor elkaar: Onderzoekschriftje naar vriendschapsrelaties van jongeren met een visuele beperking* (Doctoraal scriptie Pedagogiek). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Karavasilis, L., Doyle, A.B., & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27(2), 153 – 164.
- Kef, S. (1997). The Personal Network of Blind and Visually impaired Adolescents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91(3), 236–244.
- Kef, S. (1999). *Outlook on relations: Personal networks and psychosocial characteristics of visually impaired adolescents*. Amsterdam, NL: Uitgeverij Thela Thesis.
- Kef, S. (2006). *Omgaan met anderen en jezelf: Onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling, sociale netwerken en opvoeding van jongeren en jongvolwassenen met een visuele beperking*. Amsterdam, NL: Amsterdams Centrum voor Kinderstudies.
- Kef, S. (2007). *Ondersteuning door verder te kijken* (Toekomstnota, Vrije Universiteit Amsterdam, Afdeling Orthopedagogiek). Verkregen van <https://helios.psy.vu.nl/verderkijken/Documenten/Toekomstnota1juli.pdf>
- Kef, S., & Bos, H. (2006). Is love Blind? Sexual behaviour and psychological adjustment of adolescents with blindness. *Sexuality Disability*, 24, 89 – 100.
- Kef, S., Hox, J.J., & Habekothé, H.T. (1997). *(On)zichtbare steun: Onderzoek naar visueel gehandicapte jongeren en hun netwerk*. Amsterdam, NL: Thesis Publishers.
- Kef, S., Hox, J.J., & Habekothé, H.T. (2000). Social networks of visually impaired and blind adolescents. Structure and effect on well-being. *Social Networks*, 22, 73 – 91.
- Kekelis, L.S. (1992). Peer interactions in childhood: the impact of visual impairment. In S.Z. Sacks, L.S. Kekelis, & R.J. Gaylord-Ross (Eds.), *The development of social skills by blind and visually impaired students* (13 – 35). New York, NY: American Foundation for the Blind.
- Kerig, P.K., Ludlow, A., & Wenar, C. (2012). Normative development. In P.K. Kerig, A. Ludlow, & C. Wenar (Eds.), *Developmental Psychopathology* (pp. 35 – 86). Berkshire, UK: McGraw-Hill Higher Education.
- Kerns, K.A., & Stevens, A.C. (1996). Parent-child attachment in late adolescence: Links to social relations and personality. *Journal of Youth and Adolescence*, 25(3), 323 – 342.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Kluvers, D.E. (2013). *Ware liefde of ziet een ander jou niet staan?: Een studie naar stigmatisering van jongeren met een visuele beperking* (Bachelorthese Pedagogische Wetenschappen). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Knapp, M.L., & Hall, J.A. (2006). *Nonverbal communication in human interaction*. Toronto, Canada: Thomson Wadsworth.
- Kuivenhoven, Y. (2007). *One best friendship, two visiosn. Beste vriendschappen van adolescenten met een visuele beperking* (Master scriptie Pedagogiek) Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Ladd, W. (2005). *Children's peer relations and social competence: a century of progress*. London, UK: Yale University Press.
- Larsen, R.J., & Buss, D.M. (2010). *Personality Psychology: Domains of knowledge about human nature*. New York, NY: McGraw-Hill Companies.
- Leeuw, de E., Hox, J., & Snijkers, G. (1995). The effect of computer-assisted interviewing on data quality: A review. *Journal of the Market Research Society*, 37(4), 325 – 344.
- Leeuw, de E., Hox, J., & Kef, S. (2003). Computer-Assisted Self-Interviewing tailored for special populations and topics. *Field Methods*, 15(3), 223 – 251.
- Looijestijn, P. (2011). *Het visueel profiel: Een onderzoek naar visuele perceptie, visuele activiteiten, participatie, probleemgedrag en opvoedingskenmerken bij kinderen en jongeren met oculaire slechthziendheid*. Groningen, NL: Stichting Kinderstudies.
- Matthews, G., Deary, I.J., & Whiteman, M.C. (2003). *Personality traits*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Noffle, E.E., & Shaver, P.R. (2006). Attachment dimensions and the big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179 -208.
- O'Connor, B.P., & Dvorak, T. (2001). Conditional associations between parental behaviour and adolescent problems: A search for personality-environment interactions. *Journal of Research in Personality*, 35, 1 – 26.
- Parker, J.G., Rubin, K.H., Erath, S.A., Wojslawowicz, J.C., & Buskirk, A.A. (2006). Peer relationships, child development, and adjustment: a developmental psychopathology perspective. In D. Cicchetti, & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (pp. 419 – 493). Hoboken, NJ: Jogh Wiley & Sons, Inc.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Pettit, G.S., Laird, R.D., Dodge, K.A., Bates, J.E., & Criss, M.M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development, 72*, 583 – 598.
- Pfeiffer, J.P., & Pinquart, M. (2011). Attainment of developmental tasks by adolescents with and without visual impairment. *Journal of Visual Impairment and Blindness, 105*, 33 – 44.
- Pinquart, M. (2013). Do the parent-child relationship and parenting behaviors differ between families with a child with and without chronic illness? A meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology, 38*, 708 – 721.
- Pinquart, M., & Pfeiffer, J.P. (2011). Associations of extraversion and parental overprotection with peer relations in adolescents with visual impairment and normally sighted peers. *Journal of Visual Impairment and Blindness, 105*, 96 – 107.
- Pinquart, M., & Pfeiffer, J.P. (2012). What is essential is invisible to the eye – Intimate relationships of adolescents with visual impairment. *Sexuality and Disability, 30*, 139 – 147.
- Pinquart, M., & Pfeiffer, J.P. (2013). Perceived social support in adolescents with and without visual impairment. *Research in Developmental Disabilities, 34*(11), 4125 – 4133.
- Plooij, H. (2009). *Een eigen weg gaan. Onderzoek naar autonomie en sociale competentie van adolescenten met een visuele beperking en de samenhang met opvoedingsgedrag van ouders* (Masterthese). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Postma, H. (2007). *Met oog op het gezin: De relatie van opvoedervariabelen met de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van adolescenten met een visuele beperking* (Masterthese). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Reitz, E., & Deković, M. (2006). De ouder-kindrelatie: Wie beïnvloedt wie? *Kind en Adolescent, 27*, 84 – 99.
- Roberts, B.W., & DelVecchio, W.F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin, 126*(1), 3 – 25.
- Robins, R.Q., John, O.P., & Caspi, A. Major dimensions of personality in early adolescence: The big five and beyond. In C.F. Halverson, G.A. Kohnstamm, & R.P.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (267 – 292). New York, NY: Lawrence Erlbaum Associations, Inc.
- Robins, R.W., Fraley, R.C., Roberts, B.W., & Trzesniewski, K.H. (2001). A longitudinal study of personality change in young adulthood. *Journal of Personality*, 69(4), 618 – 640.
- Rosenblum, L.P. (1997). Adolescents with visual impairments who have best friends: A pilot study. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 91, 224 – 235.
- Schneider, B.H., Atkinson, L., & Tardif, C. (2001). Child-parent attachment and children's peer relations: A quantitative review. *American Psychological Association*, 37(1), 68 – 100.
- Segrin, C., & Taylor, M. (2007). Interpersonal relationships mediate the association between social skills and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 43, 637 – 646.
- Seiffge-Krenke, I. (2003). Testing theories of romantic development from adolescence to young adulthood: Evidence of a developmental sequence. *International Journal of Behavior Development*, 27(6), 519 – 531.
- Selfhout, M., Burk, W., Branje, S., Denissen, J., van Aken, M., & Meeuw, W. (2010). Emerging late adolescent friendship networks and big five personality traits: A social network approach. *Journal of Personality*, 78(2), 509 – 538.
- Shiner, R.L., Masten, A.S., & Roberts, J.M. (2003). Childhood personality foreshadows adult personality and life outcomes two decades later. *Journal of Personality*, 71(6), 1145 – 1170.
- Simpson, J.A., Collins, W.A., Tran, S., & Haydon, K.C. (2007). Attachment and the experience and expressions of emotions in romantic relationships: A developmental perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(2), 355 – 367.
- Skowron, E.A., Stanley, K.L., & Shapiro, M.D. (2009). A longitudinal perspective on differentiation of self, interpersonal and psychological well-being in young adulthood. *Contemporary Family Therapy*, 31, 3 – 18.
- Slot, W., & van Aken, M. (2010). Inleiding. In W. Slot, & M. van Aken (Eds.), *Psychologie van de adolescentie* (pp. 13 – 24). Amersfoort, NL: ThiemeMeulenhoff.
- Smetana, J.G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology*, 57, 255 – 284.
- Sroufe, L.A., Egeland, B., Carlson, E., & Collins, W.A. (2005a). *The development of the person: The Minnesota study of risk and adaptation from birth to adulthood*. New York, NY: The Guilford Press.
- Sroufe, L.A., Egeland, B., Carlson, E., & Collins, W.A. (2005b). Placing early attachment experiences in developmental context: The Minnesota longitudinal study. In K.E. Grossmann, K. Grossmann, & E. Waters (Eds.), *Attachment from infancy to adulthood* (pp. 48 – 97). New York, NY: The Guilford Press.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1 – 19.
- Stortelder, F., & Ploegmakers-Burg, M. (2008). De adolescentie als reorganisatiefase: Een integratie van neurobiologische, psychoanalytische en ontwikkelingspsychopathologische perspectieven. *Psychotherapie*, 34(3), 169 – 185.
- Ten Haaf, N., & Janssens, J. (1994). Indelingscriteria voor opvoedingsgedrag. *Nederlands tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 10, 317 – 327.
- Tielen, L. (2008). *Tastbare liefde: Relaties en seksualiteit bij jongeren met een visuele beperking* (Masterthese). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Thoits, P.A. (2013). Self, identity, stress and mental health. In C.S. Aneshensel, J.C. Phelan, & A. Bierman (Eds.), *Handbook of the sociology of mental health* (pp. 357 - 377). Dordrecht, NL: Springer.
- Ten Wolde, L. (2013). *Opvoeding en terugblik op opvoeding van ouders in relatie tot het sociaal functioneren van hun jongvolwassen kinderen met een visuele beperking* (Masterthese Orthopedagogiek Klinisch). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Tracy, E.M., & Whittaker, J.K. (1990). The social network map: Assessing social support in clinical practice. *Families in Society*, 71, 461 – 470.
- Tuttle, D.W., & Tuttle, N.R. (2004). *Self-esteem and adjusting with blindness: The process of responding to life's demands*. Springfield, IL: Charles C Thomas – Publisher, LTD.
- Van der Ploeg, J.D. (2011). De invloed van het gezin. J.D. van der Ploeg (Eds.), *De sociale ontwikkeling van het schoolkind* (pp. 28 – 39). Houten, NL: Bohn Stafleu van Loghum.

RELATIES BIJ JONGEREN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Van Weenen, E. (2005). *De adolescentie herzien: Hoe jongvolwassenen met een visuele beperking de adolescentiefase hebben beleefd* (Doctoraal scriptie Orthopedagogiek). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Wallander, J.L., & Varni, J.W. (1998). Effects of pediatric chronic physical disorders on child and family adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 29 – 46.
- Warren, D.H. (1994). *Blindness and children: An individual differences approach*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Werneck, H., Eder, M.O., Yanagida, T., & Rollett, B. (2014). Predicting adolescents' parent child relationship quality from parental personality, marital conflict and adolescents' personality. *European Journal of Developmental Psychology*, 11(2), 159 – 176.
- Wever, E.J.M. (2012). *Van opvoeding tot opvoeden: Samenhang tussen opvoedingsgedrag van ouders, opvoedingsbeleving van adolescenten, opvoedingsherinnering en verwachte ouderschapscompetentie van jongvolwassenen met een visuele beperking* (Masterthese). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Wildenburg, E. (2010). *De (on)zichtbare weg naar ouderschap. De invloed van de Psychosociale ontwikkeling bij jongvolwassenen met een visuele beperking op het wel/niet aangaan van ouderschap* (Masterthese Orthopedagogiek). Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, Nederland.